

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

H. G. WELLS

A NAGY KATASZTRÓFA

1914—1920

FORDITOTTA TONELLI SÁNDOR

BUDAPEST, 1922

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

KIADÁSA

H. G. WELLS

A NAGY KATASZTRÓFA

1914—1920

FORDITOTTA

TONELLI SÁNDOR

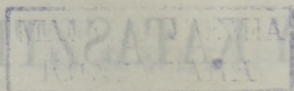
BUDAPEST, 1922

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

KIADÁSA

127478

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

Ez a kis kötet a világháborúnak, a háború előzményeinek és következményeinek az ismertetése egy angol írónak, H. G. Wellsnek a meglátásában. Wells nevét nagyon jól ismeri a magyar olvasó. Először fantasztikus regényei szereztek neki Verne-szerű népszerűséget, azután egyre jobban elmélyülő társadalmi regényei terelték rá a közfigyelmet, majd pedig a szociális kérdéstről írott teljesen egyéni felfogású könyvei emelték korunk legnagyobb gondolkodóinak a sorába.

A jelen kötet kiszakított, de önálló része egy nagyobb munkának, amely az egész emberiség történetét tárgyalja.¹ Wells abból a szempontból indul ki, hogy az emberiség története tulajdonképpen az eszmék és gondolatok története. Ezeket az eszméket és gondolatokat nyomozza s keresi, hogy milyen hatásokat váltottak ki az egyes nemzetek s az egész emberi nem életjelenségeiben.

A háborús könyvek és röpiratok hosszú sorozata után, mely egyre duzzadó tömeg gyanánt tölti meg könyvespolcainkat és papirkosarainkat, indokoltnak mutatkozott Wells nagy könyvéből épen a világháborút tárgyaló fejezeteknek a lefordítása. A *túlsó oldal* felfogásának a megismerése

¹ H. G. Wells : *The Outline of History*. Being a Plain History of Life and Mankind. Cassel and Co. London.

csak hasznos lehet, különösen ha az, aki ezt a fel-fogást tolmácsolja, magasabb szempontból nézi a lejátészódott eseményeket és a saját oldalával szemben sem hallgatja el a keserű igazságokat. Hogy viszont teljesen senki sem vonhatja ki magát a saját miliójének a hatása alól, csak természetesnek lehet tekinteni.

A háború felidézésében talán Wells nagyobb felelősséget tulajdonít a központi hatalmaknak, mint amekkora őket tényleg terheli. Lehet, hogy ebben része van annak a perverz gyönyörűségnek, mellyel az új hatalmasok Németországban és a szétesett monarchiában az összeomlás után mindent közzétettek, ami a régi rend embereinek felelősségét bizonyítja, míg a túlsó oldalon még mindig csak a külügyi hivatalok által megfelelő összeválogatásban közzétett dokumentumok szerepelnek a nyilvánosság előtt. Viszont Wellsnél élesebben alig ítélte el valaki Wilson szereplését, a békekonferencia nagyjainak felületességét, szűkkeblűségét és magának a békének a tarthatatlanságát. Könyve nem védőírat ugyan mellettünk, de egyetemes emberi szempontból bonckés alá veszi a békeszerződések lehetetlen intézkedéseit és mai formájában a győzők imperializmusát szolgáló nemzetek szövetségét s kimutatja ezeknek a világbéke szempontjából tarthatatlan voltát.

A fordítás híven adja vissza az eredeti szöveget, csak a brit imperializmusról szóló fejezetben az Írországra vonatkozó rész, mely az angolokat közvetlenül érdekli, de tőlünk kissé távol áll és aránytalanul terjedelmes, van némileg megrövidítve. Elmaradtak természetesen az utalások a megelőző fejezetekre is. Közöltük ellenben az összes eredeti

jegyzeteket, úgy azokat, amelyek forrásmunkákra utalnak, mint amelyek a szöveget egészítik ki. Utóbbiakat illetőleg megjegyzendő, hogy Wells könyvét megjelenése előtt egész sor barátjának, ismerősének, tanároknak, politikusoknak stb. bemutatta s felkérte őket, hogy megjegyzéseiket tegyék meg. Ezeket mind a kötetébe iktatta. Így azok a jegyzetek, melyek betűvel nincsenek megjelölve, Wellsnek a jegyzetei, míg a betűs jegyzetek másoktól származnak. A saját jegyzeteimet, melyeket a lehető legkevesebbre szorítottam, T. S. betűkkel jelöltem meg.

Tonelli Sándor.

I. A FEGYVERES BÉKE A HÁBORÚ ELŐTT.

A san-stefanói békétől és a berlini kongresszustól számított harminchat esztendőn keresztül a bizonytalan békét őrizte meg Európa a határai között ; vezető hatalmasságai közül egyik sem viselt háborút ezen időszakban. Súrlódtak, civódtak és fenyegették egymást, de a tényleges ellenségeskedésig nem jutottak el. 1871 után általánosságban a tudatára ébredtek, hogy a modern háború sokkal súlyosabb dolog a tizennyolcadik század hivatásszerű hadviselésénél, hogy a népeknek egyetemes erőfeszítése, amely az egész társadalmi szerkezetet nagyon súlyosan érintheti, olyan kaland, amelybe nem lehet könnyedén belerohanni. A mechanikai forradalom fokozatosan mind hatalmasabb és költségesebb fegyvereket teremtetett szárazon és vizen egyaránt és mind tökéletesebbé tette a szállító eszközöket ; ezáltal mindinkább lehetetlenné tette, hogy a hadviselés ne tolja el teljesen az egész társadalomnak a gazdasági életét. Még a külügyi hivatalok is megéreztek a háborútól való félelmet.

De bár a háborútól jobban féltek, mint bármikor azelőtt ezen a világon, semmi sem történt abban a tekintetben, hogy egy szövetségi ellenőrzés meggátolja az emberi ügyeknek a sodródását a háború felé. 1898-ban a fiatal II. Miklós cár

(1894—1917) köriratot bocsájtott ki a többi nagyhatalmakhoz, mely az államokat egy konferenciára hívja meg, melynek célja, «hogy az egyetemes béke eszméjét diadalra vigye a visszavonás és egyenetlenség felett». Körirata megismétli elődének, I. Sándornak a deklarációját, amely a szent szövetséget teremtetten meg s ugyanabban a feltevésben hibázik, mint amaz, hogy a békét inkább tudják megteremteni a szuverén kormányok, semmint az egységes emberi nem szükségleteire és jogaira való általános hivatkozás. Az Amerikai Egyesült-Államok tanulságát, amely megmutatta, hogy sem a cselekvés egységéről, sem a békéről nem lehetett beszélni addig, míg «Virginia népének» és «Massachusetts népének» gondolatát el nem söpörte az «Egyesült-Államok népének» a gondolata, teljesen figyelmen kívül hagyták a békére irányuló európai kísérleteknél. A hollandiai Hágában két konferenciát tartottak 1899-ben és 1907-ben s a másodikon képviselve voltak a földkerekségnek majdnem összes szuverén államai. Diplomáciailag voltak képviselve; tárgyalásaik számára nem keresték az általános megértést; az átlagos közönséges ember még azt sem tudta, hogy ezek a konferenciák üléseztek s az összegyűlt képviselők legnagyobbbrészt ügyeskedve faragcsáltak a nemzetközi jognak a háborúra vonatkozó paragrafusain, de magának a háborúnak a megszüntetését agyrém gyanánt teljesen kikapcsolták. Ezek a hágai konferenciák semmit sem tettek annak a gondolatnak az elosztatására, hogy a nemzetközi élet szükségszerűen versengésen alapul. Elfogadták ezt a gondolatot. Semmit sem tettek annak a köztudatnak az ébresztésére, hogy

a világ közjavának háttérbe kell szorítani a szuveréneket és a külügyi hivatalokat. A nemzetközi jogászok és államférfiak, akik résztvettek ezeken az összejöveteleken, épen oly kevéssé voltak hajlandók ezen az alapon sürgetni az emberiség közjavát, amint 1848-ban a porosz államférfiak nem voltak hajlandók üdvözölni az egész német nemzet parlamentjét, amely háttérbe szorítja a porosz királynak jogait és politikáját.

Amerikában az 1889—1901. és 1906. években tartott pan-amerikai konferenciák bizonyos mértékig megközelítették az egész amerikai kontinensre kiterjedő nemzetközi választott bíraskodásra vonatkozó tervezetnek a kifejlődését.

II. Miklósnak a jellemével és jóhiszeműségével, aki ezeket a hágai konferenciákat kezdeményezte, nem akarunk e helyütt hosszasabban foglalkozni. Ő azt hihette, hogy az idő Oroszország mellett dolgozik. Abban a tekintetben azonban, hogy a nagyhatalmak mind idegenkedtek a szuverén hatalmak összeolvasztásának a gondolatától, amely nélkül pedig képtelenség az általános békének a gondolata, nem foroghat fenn kétség. Nem a nemzetközi versengésnek és e versengés akut formájának, a háborúnak a megszüntetése volt az, amire törekedtek, hanem inkább a háborúnak az olcsóbbá tétele, amely már nagyon költségesnek mutatkozott. Mindegyik olcsóbbá akarta tenni a kisebb ellentéteket és összeütközéseket s olyan nemzetközi jogot akart teremteni, amely háború idején bénítólag hat a hatalmas ellenfelekre, anélkül, hogy kellemetlen volna saját magára nézve. Ezek voltak a gyakorlati célok, amelyekre törekedtek a hágai konferenciákon. Összejövetelek

voltak, amelyeken megjelentek, hogy kedvében járjanak II. Miklósnak, ugyanúgy, amint Európa uralkodói aláírták a szent szövetségnek evangéliumszerű kinyilatkoztatásait, hogy kedvében járjanak I. Sándornak ; mikor pedig részt vettek az összejöveteleken, azt igyekeztek megvalósítani, amit hasznosnak ítélték a maguk szempontjából.

II. AZ IMPERIALIZMUS NÉMETORSZÁGBAN.

A frankfurti béke az elporoszosított és egységes Németországot a legfélelmetesebbé tette Európa összes nagyhatalmai között. Franciaország meg volt alázva és bénítva. A republikánizmusba való zuhanása folytán elveszteni látszott barátait az európai udvarokban. Olaszország még a kamasz-korát élte. Ausztria rohamosan a német politika szövetségesének a helyzetébe sülyedt. Oroszország rengetegül nagy volt, de fejletlen, a brit birodalom pedig csak a tengeren volt hatalmas. Európán kívül csak egy hatalmasság volt, amellyel Németországnak számolnia kellett, a nagy ipari országgá fejlődő Egyesült-Államok, melynek azonban sem európai mértékkel mérhető hadereje, sem pedig haditengerészete nem volt.

A Versaillesben megalapított császárságban megtestesülő új Németország bonyolult és meglepő keveréke volt a világ friss szellemi és anyagi erőinek és az európai rendszer legszűkösebb politikai hagyományainak. Elevenen éltek benne a nevelési törekvések; messze kimagaslóan a legerősebben nevelő jellegű állama lett a világnak; a közoktatásügy terén vezetett összes szomszédainak és versenytársainak a sorában. A Németországgal való leszámolásnak jelen időpontjában a brit olvasót méltányosan megítélő magatartásra indít-

hatja, ha felidézi azt az ösztönzést, amelyet az ország elsősorban Viktória királynő német férjének, utána pedig a német versenynek köszönhetett. Az angol egyházhoz és az uralkodó osztályhoz tartozó átlagos tanult embernek az alacsonyrendű féltékenysége, amelyet sem a nemzeti büszkeség, sem a nagylelkű ösztön nem tudott háttérbe szorítani, engedni volt kénytelen a német eredményektől való növekvő félelemnek. Németország pedig a tudományos kutatásnak a szervezését és a tudományos rendszernek az ipari és társadalmi fejlődésre való alkalmazását olyan hittel és erőfeszítéssel kezdette meg, aminőre azelőtt egy társadalom se mutatott példát. A fegyveres békének az egész időszaka alatt érlelte és újból elvetette, majd ismét érlelte a terméseket, a bőségesen elvetett tudásnak elmaradhatatlan gyümölcseit. Rohamosan a nagy ipari és kereskedelmi hatalmasságok sorába emelkedett; acéltermelése meghaladta a brit acéltermelést; a termelésnek és a kereskedelemnek száz új mezején, ahol a tudás és a rendszer fontosabbnak bizonyult a közönséges üzleti ügyeskedésnél, így például az optikai iparban, a festékiparban, a kémiai iparnak számos ágában és számtalan új iparágban, vezető helyre emelkedett.

A brit gyáros szemében, aki megszokta, hogy a találmányok bebocsáttatást kérve, nem tudva, hogy honnét és miért jönnek a gyárába, ez a német rendszer, amely felkarolta és megfizette a tudomány embereit, feneketlenül tisztességtelennek tűnt fel. Úgy érezte, hogy ez a szerencsének a megkorrigálása. Olyan, mintha hamisan kevernék a kártyákat. Arra bátorítja az intellektuellek-

nek veszélyes osztályát, hogy beleavatkozzék a «józan» gondolkozású üzletemberek dolgaiba. A tudomány szeretettelen gyermek módjára volt kénytelen elhagyni első hazáját. Németországnak rágyógó kémiai ipara az angol Perkinsnek a munkáján épült fel, aki nem tudott «gyakorlati» angol üzletembert találni, hogy őt támogassa. De Németország vezetett a szociális törvényhozásnak számos terén is. Németország tudatára ébredt, hogy a munkaerő nemzeti érték, amely a munkanélküliség által megromlik és így a közjó érdekében gondoskodni kell róla a műhely falain kívül is. A brit munkaadó még mindig abban a csalódásban élt, hogy a munkás ránézve megszűnik a műhelyen kívül s minél rosszabb ezeknek a kívülállóknek a helyzete, valahogyan annál jobb reá nézve. Ezenfelül általános dolgokban való tudatlanságából kifolyólag, teljes mértékben individualista volt : a közönséges lelkeknek esztelen vetélkedése élt benne ; ugyanúgy gyűlölte gyárostársait, amint gyűlölte munkásait és fogyasztóit. A másik oldalon a német termelők meg voltak győződve az egyesülésnek és az együttműködésnek a nagy előnyeiről ; vállalataik az összeolvadás felé és abban az irányban haladtak, hogy nemzeti vállalatoknak a jellegét öltse magukra.

Ez a nevelő, tudományos és szervező jellegű Németország az 1848. évi liberális Németországnak volt a természetes fejlődése ; gyökerei visszanyúltak a napoleoni hódítás szegyenéből fakadó újjáteremtő erőfeszítésnek a korába. Mindent, ami jó és nagy volt ebben a modern Németországban, tényleg a tanítómestereinek köszönhetette. De ez a tudományosan rendszerező szellem

csak egyike volt azoknak a tényezőknek, amelyek az új német császárságot létrehozták. A másik tényező a Hohenzollernek monarchiája volt, amely túlélte Jenát, amely megcsalta és becsapta az 1848. évi forradalmat és amely Bismarcknak a vezetése alatt törvényes formák szerint is élére került az Ausztrián kívüli egész Németországnak. A cári birodalmat kivéve, a tizennyolcadik századbéli nagy monarchiának a hagyományait egy állam sem őrizte meg annyira, mint Poroszország. Nagy Frigyesnek a hagyományában Machiavelli uralkodott Németországon. Így ennek a nemes új államnak a fejében nem egy nemes új agyvelő foglalt helyet, hogy első helyre vezesse a világnak a szolgálatában, hanem hatalomra éhes pók tanyázott benne. Az elporoszosított Németország egyidejűleg a leginkább modern és legjobban elavult állam volt Nyugat-Európában. A legjobb és legrosszabb indulatú állama volt a korának.

A nemzetek lélektana még nagyon csökevényes tudomány. A pszichológusok még alig kezdték tanulmányozni az egyes embernek az állampolgári oldalát. A mi szempontunkból azonban a legnagyobb fontosságú, hogy nagyjából vázoljuk az 1871. évi győzelmek óta felnevelődött német nemzedékek szellemi fejlődését. Csak természetes volt, hogy a példátlanul álló és mindent elsőprő harcéri sikerek és a viszonylagos szegénységből a gazdagságra való emelkedés megduzzasztotta az önérzetüket. Emberinél több lett volna, ha ez a hazafias hiúságnak bizonyos túlzásaiban nem jutott volna kifejezésre. Ezt a természetes visszahatást azonban tudatosan kiaknázták, kihasznál-

ták és fejlesztették rendszeres munkával és ellenőrzéssel, iskolákban és főiskolákban, irodalomban és sajtóban a Hohenzollern-dinasztiának az érdekében. A tanítót és tanárt, aki nem tanította és hirdette minden adandó alkalommal és azon kívül a németeknek a többi népek felett való faji, erkölcsi, szellemi és fizikai felsőbbségét, a háborúban és a dinasztia iránt való rendkívüli odaadásukat és elkerülhetetlen hivatottságukat, hogy a dinasztia alatt vezetői legyenek az egész világnak, megbélyegezték s homályban maradásra és sikertelenségre volt kárhoztatva. A német történelmi oktatás óriási, rendszeres meghamisítása lett az emberi multnak, a Hohenzollernnek jövője érdekében. Az összes többi nemzeteket nem hivatottaknak és hanyatlóknak állították be, akikkel szemben a poroszok az emberiség vezetői és újjáteremtői. A fiatal német ezt olvasta iskolakönyvében, hallotta a templomban, találta az irodalomban és szenvedélyes meggyőződéssel ezt diktálta bele a tanára. Ezt diktálta bele mindegyik tanára. Hueffer a könyvében ¹ példákat idéz, hogy a biológiában és a matematikában is fordulnak elő kitérések a tulajdonképeni tárgytól, hogy hosszas, royalisztikusan hazafias hivalkodásnak adjanak helyet. Csak kivételesen szívós és önálló lelkek tudtak a meggyőzés ezen áradatának ellentállni. Észrevétlenül a német lélekben Németországnak és császárának a képzelete valami azelőtt sohasem létezett ragyogó és uralkodó képzet gyanánt alakult ki, egy istenhez hasonló nemzetnek a képe «ragyogó vértzetben», amely az alsóbb-

¹ F. M. Hueffer : *When Blood is their Argument.*

rendű és nagyon rosszindulatú népek körében a «dicső német kardot» suhogtatja. Németországot tudatosan megmérgezték, rendszeresen megittasították a hazafias retorikának ezzel a fajtájával. A Hohenzollerneknek egyik legnagyobb vétke, hogy a korona állandóan és makacsul beleavatkozott az oktatásba és pedig különösképen a történelmi oktatásba. Egy modern állam sem vétkezett így a közoktatás ellen. Nagybritannia koronás köztársaságának az oligarchiája megnyomorította és elsorvasztotta a közoktatást, de a Hohenzollernek monarchiája megrontotta és prostituálta.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni az utolsó félszázad történetének azt a legfontosabb tényét, hogy a német népet rendszeresen belenevelték a németségnek a világon a hatalomra alapított elsőségébe és abba az elméletbe, hogy a háború szükségszerű jelensége az életnek. A német történelmi oktatásnak a kulcsát meg lehet találni Moltkének a mondásában: «Az örök béke csak álom, még pedig nem is szép álom. A háború szükségszerű része a világ Istentől megállapított rendjének... Háború nélkül a világ nem fejlődne és a materializmusban veszne el.» (Egyébként tory korában Gladstone is épen ilyen kenetteljesen belenyugodott a rabszolgatartásba.) E tekintetben az antikrisztianus német bölcselő, Nietzsche is egyetértett az istenfélő tábornaggal. «Csak pusztá illúzió és játékos képzelődés, ha sokat, vagy egyáltalán valamit várunk attól az emberiségtől, amely elfelejti a háborút. Nem ismerünk eszközt, amely jobban kiváltaná a cselekvést, mint egy nagy háborúnak a harcmezőn született nyers

energiája, a gyűlöletből született mélységes személytelenség, a gyilkolásból született öntudat és hidegvér, az ellenség megsemmisítésére irányuló erőfeszítésből született nekihevülés, a veszteség, a tulajdon lét és az embertársak léte iránti büszke közöny, a lelkeknek földrengésszerű megrázkódtatása, melyre a népnek szüksége van, ha elveszti vitalitását».

A tanításnak ez a fajtája, amely áthatotta a német birodalmat egyik végétől a másikig és szükségképen magára irányozta a külföld figyelmét, felriasztotta a világnak valamennyi népét és hatalmasságát és szükségképen németellenes szövetségre vezetett, Francia-, Orosz- és Angolországot egyaránt fenyegető katonai és legújabbban tengeri készülődéssel járt karöltve. Befolyásolta az egész német nép gondolkozását, modorát és erkölcsét. A németek ugyanis alakítható nép s nem oly nehezen hozzáférhetők a tanítás számára, mint az irek és angolok. 1871 óta a külföldön a német az öklében bízott és rászokott a nagy hangra. Még a kereskedelmi műveletekben is bizonyos legázolásszerű eljárást tanusított. Gépezete megjelent a világpiacon és hajózása a nemzeti hivalkodás színezetével foglalt teret a tengereken. Igazi érdemeit támadó eszköz gyanánt használta. Valószínűleg a legtöbb más nép, ha ugyanazokon a tapasztalatokon ment volna át és ugyanakkor a tanításnak lett volna alávetve, hasonló módon viselte volna magát.

A történelem egyik olyan véletlene folytán, amilyenek megszemélyesítik és meggyorsítják a katasztrófákat, Németország uralkodója, II. Vilmos, a legtökéletesebb formában testesítette meg

népének új nevelési rendszerét és a hohenzollerni hagyományokat. 1888-ban, huszonkilenc éves korában lépett a trónra ; atyja, III. Frigyes, márciusban következett nagyatya, I. Vilmos után és meghalt ugyanazon év júniusában. II. Vilmos anyai ágon unokája volt Viktória királynőnek, de vérmérsékletében nyoma sem volt annak a liberális hagyománynak, amely a Szász-Coburg-Gotha családot jellemezte. Agyát teljesen a tájékozó új imperializmus töltötte el. Trónralépését a hadseregéhez és hajóhadához intézett kiáltvánnyal jelentette be ; a népéhez intézett kiáltvány három nappal később jelent meg. A demokrácia iránti mély megvetés csendült ki belőle : «A katonák és hadsereg, nem pedig a parlamenti többségek forrasztották össze a német birodalmat. Bizalmamat a hadseregbe helyezem». Megtagadta ezzel a német iskolamesterek kitartó munkáját és helyette a Hohenzollernnek diadalát jelentette be.

Az új császárnak legközelebbi cselekedete az volt, hogy összekülönbözött az öreg kancellárral, Bismarckkal, aki a német birodalmat megalkotta és elbocsájtotta őt. (1890.) Mélyreható véleménykülönbségek nem voltak közöttük, de mint Bismarck mondotta, a császárnak az volt a szándéka, hogy önmagának legyen a kancellárja.

Ezek voltak a bevezető jelenségei egy nagyon tevékeny és kihívó jellegű pályafutásnak. II. Vilmosnak az volt a szándéka, hogy lármát üssön a világban, nagyobb lármát, mint előtte bármely más uralkodó. Egész Európa hamarosan megismerte az új uralkodónak az alakját, állandóan vakítóan csillogó katonai egyenruhában, büszke tekintettel, felfelé sodort bajusszal s béna, de

ügyesen elleplezett bal karjával. Tetszelgett magának a ragyogó ezüst mellvértékkel és hosszú fehér köpenyekkel. Szemmellátható volt a nagy nyughatatlansága. Világos volt, hogy nagy dolgokra hivatottnak érezte magát, de egyelőre még nem volt nyilvánvaló, hogy ezek a nagy dolgok mik lesznek tulajdonképen. Nem volt delphii jósdá, amely megmondta volna neki, hogy egy nagy birodalomnak a szétrombolására van rendelve.

A személyét körülvevő szinradiasság és Bismarck elbocsájtása sokakat ijedelemmel töltött el alattvalói közül, de ezek csakhamar megnyugodtak abban a gondolatban, hogy befolyását a béke ügyének és Németország megszilárdításának szenteli. Sokat utazott, Londonba, Bécsbe, Rómába, ahol magántárgyalást folytatott a pápával, Athénbe, ahol nővére ment feleségül a görög királyhoz 1889-ben és Konstantinápolyba. Az első keresztény uralkodó volt, aki meglátogatta a szultánt. Elment Palesztinába is. Jeruzsálem régi falán külön kaput törtek a számára, hogy be- lovagolhasson a városba; méltóságán aluli volt, hogy gyalog menjen be. Rávette a szultánt, hogy megkezdje a török hadsereg újjászervezését német mintára, német tisztek vezetése alatt. 1895-ben kijelentette, hogy Németország «világhatalom» s hogy «Németország jövője a tengeren van», nem törődve, hogy a németek jelenlétét a tengeren az angolok már amúgy is tudomásul vették, s figyelmét mind erősebb mértékben nagy hajóhad megteremtésének szentelte. Gondjaiba vette a német művészetet és irodalmat is; befolyását a többi nyugati népek által használt latin betűvel

szemben a különálló és szemrontó gót betű megtartására használta fel; támogatta a pángermán mozgalmat, mely a hollandokat, skandinávokat, a belgiumi flamandokat és a svájci németeket egy nagy német testvériség tagjainak hirdette, mintha beolvasztásra alkalmas anyag volnának egy növekedni akaró, éhes fiatal birodalom számára. Európának összes többi uralkodói elhalványodtak mellette.

A búr köztársaságok elleni háború idején Európaszerte Nagybritannia ellen megnyilatkozó ellenséges hangulatot felhasználta a nagy hajóhadra irányuló tervének előmozdítására, ami kapcsolatban a német gyarmatbirodalomnak rohamos terjeszkedésével Afrikában és a Csendes-oceánon, az angol közvéleményt mód felett nyugtalanította és felizgatta. A brit liberális közvélemény különösképen érezte a brit haditengerészet állandó növelésének kétségbeejtő szükségességét. «Nem pihenek addig, — jelentette ki a császár, — míg a hajóhadamat nem emelem ugyanarra a színvonalra, melyen a hadseregem áll.» A legbékésebb szigetlakók sem vehették nyugodtan tudomásul ezt a fenyegetést.

1890-ben megszerezte a kis Helgoland szigetét az angoloktól. Ezt nagy tengeri erősséggé építtette ki.

Amint a hajóhada nagyobbodott, vállalkozási kedve is növekedett. Kijelentette, hogy a németek «a világ sója». «Nem szabad elfáradniok a civilizációnak a munkájában; Németországnak, akár csak a császári Rómának, terjeszkednie kell és rá kell kényszeríteni magát másokra.» Ezt lengyel földön mondotta, a lengyel nyelvű kultúra elnyomására irányuló s a Lengyelországból rájuk

eső rész elnémetesítésére irányuló német törekvések támogatása érdekében. Az Istent «isteni szövetséges» névvel illette. A régi abszolút birodalmakban az uralkodó vagy maga volt Isten, vagy Istennek fogadott képviselője; a császár az Istent megbízható ügyfelének tekintette. «A mi régi Istenünk», — mondotta róla kedveskedőleg. Mikor a németek megszállották Kiaocsaut, az «acélos német ököl»-ről beszélt. Mikor Ausztriát támogatta Oroszország ellenében, a «ragyogó fegyverzetű» Németországot emlegette.

Oroszországnak madzsuri vereségei 1905-ben a német imperializmust merészebb fellépésre bátorították. Az együttes francia és orosz támadástól való félelem oszlani látszott. A császár a szentföldre utazott, kiszállt Tangerben, hogy a marokkói szultánt a franciák elleni támogatásáról biztosítsa s azt a főbenjáró méltatlanságot követte el Franciaországgal szemben, hogy háborús fenyegetéssel külügyminiszterének, Delcassénak az elbocsájtására kényszerítette. Szorosabbra fűzte a kapcsolatokat Ausztria és Németország között s az ő támogatásával Ausztria 1908-ban visszaélt Európa többi államainak bizalmával, mikor a délszláv Bosznia-Hercegovinát annektálta. A Nagybritannia ellen irányuló tengeri készülődésével s a Franciaország és a szlávok elleni kihívásával Nagybritanniát, Franciaországot és Oroszországot defenzív jellegű megállapodásra készítette magával szemben. A boszniai annexiónak további következése volt a szövetséges Olaszországnak az elidegenedése.¹

¹ Mindennek az ellenkezője is szóról-szóra igaz. Franciaország külpolitikájának állandóan a *revanche*

Ilyen volt a személyiség, akit a balsors Németország fölé helyezett, hogy sarkalja, szervezze és a világ többi része számára türhetetlenné tegye egy nagy népnek a természetes büszkeségét és hivalkodását, amely a megoszlásnak és gyengeségnek hosszú évszázadai után a fejedelmek dzsungeléből egységre és a világ megbecsülésére tudott emelkedni. Természetes volt, hogy a vezető kereskedelmi és ipari egyéniségek, a tengerentúlt kiaknázni akaró pénzemberek, a katonák és a hétköznapi tömeg ezt a vezetőt nagyon izlésük szerint valónak találták. A németek közül titokban sokan hirtelenkedőnek és színészkedőnek találták, de nyilvánosan támogatták, mert cselekedetei a siker színezetével jártak. *Hoch der Kaiser!*

De Németország mégsem hódolt be küzdelem nélkül az imperializmus egyre erősödő áradatának. A német életnek fontos tényezői küzdelmet folytattak e nagyhangú új autokrácia ellen. A régi német törzsek, különösen a bajorok nem mutattak hajlandóságot, hogy a poroszság elnyelje őket. A közoktatás terjedésével és Németország rohamos industrializálódásával karöltve a szervezett munkásság önálló gondolatokra ébredt

volt a vezető gondolata, Oroszország pedig tudta, hogy a kontantinápolyi út Bécsen és Budapesten át vezet. Címében minden szövetség defenzív, de a kettős szövetség lényegében agresszív jellegű célokat követett. Nagybritannia tengeri hegemoniáját féltette és szimpatikus volt neki minden olyan akció, mely az egyre hatalmasabb vetélytárs gyengítésére irányult. Az érdekek találkozása szülte az *entente cordiale*-t és a bekerítés politikáját, ez viszont az egyre fokozódó bizalmatlanságot és végeredményben a háborút. —T. S.

és szembehelyezkedett uralkodójának hangzatosan militarisztikus és hazafias szólamaival. Az államban egy új politikai párt fejlődött ki, a szociáldemokraták, akik Marx tanait vallották. A hivatalos és klerikális szervezetek szüntelen támadásai s a propagandája és szervezetei ellen irányuló elnyomó jellegű törvények dacára a párt állandóan növekedett. A császár újból meg újból állást foglalt ellene; vezéreit bebörtönözték és az ország elhagyására kényszerítették. Mégis növekedett. Mikor a császár a trónra lépett, ötszázezer volt a szociáldemokrata szavazók száma, 1907-ben három milliónál több. A császár kísérletezett az engedékenységgel is, sok mindent megadott, például az aggkori és a betegség esetére való biztosítást, leereszkedő ajándék formájában, melyet a munkások jog gyanánt követeltek. Elhajlását a szocializmus felé tudomásul vették, de ez nem szerzett konvertitákat az imperializmusnak. Tengerészeti törekvéseit ügyesen és elkeseredetten támadták s a kisembereknek a pártja szüntelenül támadta az új német tőkéseknek gyarmati kalandjait is. A hadsereget azonban még a szociáldemokraták is mérsékelt támogatásban részesítették, mert bármennyire elitelték is az otthoni autokráciát, még nagyobb gyűlölettel és félelemmel voltak eltelve a keleti határon Oroszországnak barbár és retrogád önkényuralma irányában.

Németország abban a veszedelemben forgott, hogy ez a falánk imperializmus Nagybritanniát, Franciaországot és Oroszországot offenzív-defenzív jellegű együttes támadásra fogja készíteni. A császár a Nagybritannia irányában való merev magatartás és esetlen kísérletek között ingadozott,

hogy megbékéljen vele, miközben hajóhada növekedett s mialatt a háborúra készülődött Orosz- és Franciaországgal. Mikor 1913-ban a brit kormány javasolta, hogy mindkét fél szüntesse be a flottaépítést egy évre, ajánlatát visszautasították. A császárnak volt egy fia, aki még jobban benne élt az imperializmus és pángermanizmus gondolkörében, mint ő maga. A trónörökös az imperialista propagandát szívta magába. Katonák és ágyúk voltak a játéka. Idő előtti népszerűsége tett szert azáltal, hogy még fokozta atyjának hazafias és támadó jellegű cselekvéseit. Az az érzés támadt, hogy az élete delén álló császár kezd túlságosan óvatos lenni. Egyénisége megújhdott a trónörökösben. Németország sohasem volt ily erős, sohasem volt ennyire felkészülve egy új, nagy kalandra és a győzelmek új aratására. Az a meggyőződés élt benne, hogy Oroszország állapotai züllöttek, Franciaország degenerált, Nagybritannia pedig a polgárháború szélén áll. A fiatal trónörökös csak példaképe volt a jómódú német felső osztályok fiatalságának 1914 tavaszán. Ugyanabból a serlegből ittak valamennyien. Tanáraik és oktatóik, szónokaik és vezetőik, anyáik és kedveseik ugyanarra a nagy alkalomra készítették őket elő, amely most nagyon közelinek látszott. Valamennyien el voltak telve a közelgő összeütközésnek döbbenetes érzésétől, a nagy dolgokra hívó kürtnek a szavától, a határokon túl az ellenségek felett megvívandó győzelemtől, odahaza pedig a nekik ellenszegülő munkások feletti diadaltól. Az ország duzzadt az erőtől és lázas izgalomban élt, mint az atletikai versenyző tréningjének a végén.

III. AZ IMPERIALISTA SZELLEM NAGY-BRITANNIÁBAN.

A fegyveres békének az ideje alatt Németország vezetett és adta meg a hangot Európában. Erőteljes imperializmusának a tantételei különösen erős hatást gyakoroltak a brit lélekre, amely gyengén volt vértézve ahhoz, hogy ellent tudjon állni egy külföldről jövő erős intellektuális nyomásnak. A közoktatásügyi lendület, amelyet Albert herceg kezdeményezett, a halála után elhalt; az oxfordi és cambridgei egyetemeket abban a feladatukban, hogy a felsőbb oktatást hatékonyan megreformálják, meggátolta az uralkodó papságnak félelme és előítélete az úgynevezett «tudomány és vallás közötti összeütközés» irányában; a népoktatást elcsenevészítette a vallásos civódás, a közhatóságok végtelen szűkkeblűsége, a munkaadók törekvése a gyermekmunka után és az individualisztikus ellenkezés «mások gyermekeinek oktatása» irányában. A régi angol hagyomány, az igazság kimondásának, a jogszerűségnek, becsületes eljárásnak s bizonyos mértékig a republikánus szabadságnak a hagyománya erősen elhalványodott a napoleoni háborúk megpróbáltatásainak az idején; a romantizmus, melynek a nagy regényíró Walter Scott volt a főképviselője, a nemzet képzeletét a virágos

és festői dolgok iránti vágyódással itatta át. «Mr. Briggs», a *Punch* komikus angolja az ötvenes és hatvanas években, aki kockás skót szoknyát visel és szarvasra cserkészik, legjobban testesíti meg az új iránynak a szellemét. Kezdett derengeni Mr. Briggsnek az agyában a színekben gazdag és nagyon valószínűnek tetsző tény, amire azelőtt nem eszmélt rá, hogy birodalmában sohasem nyugszik le a nap. Az ország, amely valaha elítélte Clivet és Warren Hastings a hindu benszülöttekkel szemben tanusított bectelen bánásmódjukért, mostantól kezdve talpig lovagias és önfeláldozó férfiaknak kezdte őket tekinteni. Ők voltak «a birodalom megteremtői». Disraeli keleties képzeletének a hatása alatt, amely császárnőt csinált Viktória királynőből, az átlagos angol készségesen hajlott a modern imperializmus üres szólamaira.

A meghamisított néprajzot és elferdített történelmet, amely a germán, szláv és kelta keveredésből előállott németeknek azt hirdette, hogy ők különálló csodás faj, utánozták az angol írók, akik egy új etnologiai kitalálást, az «angolszászt» kezdték belevinni a köztudatba. Ezt a nagyszerű összetételt az emberi fejlődés tetőpontjának s a görögök, rómaiak, egyiptomiak, asszirok, zsidók, mongolok és más alsóbbrendű előfutárok fehér fényben ragyogó koronájának és összesített erőfeszítésük eredményének tüntették fel. A német faji felsőbbbségnek észszerűtlen legendája nagyon sokat tett, hogy elkeseredésig fokozza a lengyelek hangulatát Posenben és a franciákét Lotharingiában. Az angolszász felsőbbbségnek még nevetségesebb legendája nemcsak megnövelte az angol

uralom iránti ellenszenvet Irországbán, hanem megrontotta a brit közigazgatásnak a hangját az «alávetett» népekkel szemben mindenütt az egész világon. A mások megbecsülésének megszűntével és a «felsőbbrendűség» gondolatának kultiválásával együtt járt az emberiesség és igazságosság megszűnése is. Az indiai brit uralomnak első idejében a brit tisztviselők szerényen mentek ki Indiába, a csodás országba, hogy ott éljenek és tanuljanak; mostantól kezdve kevélyen mentek ki, mint egy csodás népnek a képviselői, akik fényt visznek a sötétségbe, hogy ott meggazdagodjanak és tündököljenek.

A német hazafias tévtanok utánzása nem merült ki az angolszász-legenda gyártásában. Az angol egyetemek eleven fiatalsága, amely a nyolcvanas és kilencvenes években megundorodott az otthoni politikának alacsony színvonalától és őszinteségének hiányától, hajlandó volt utánozni és versenyre kelni a követelődző, tetszetős és erőszakos nemzeti imperializmussal, a Machiavelli és Attila hagyományának keverékével, mely mesterségesen rányomta a bélyegét az ifjú Németország gondolkozására és cselekedeteire. Úgy érezte ez a fiatalság, hogy Britanniának is szüksége van ragyogó fegyverzetre és neki is suhogtatni kell a kardját. Az új brit imperializmus a költőjét is megtalálta Kiplingben, gyakorlati támogatóját pedig a pénzügyi és üzleti érdekekben, melyeknek útját a monopoliumok és kiaknázások felé ez a hazafias fény ragyogta be. Ezek az elporoszosodott angolok Németország példáját követték az egész vonalon. Közép-Európa összefüggő gazdasági rendszer, melynek működését legjobban az egység biz-

tosítja ; az új Németország ezért hozta létre a vámpolitikai egységet, az összes alkotó részeit magába foglaló Zollvereint. Természetszerűleg tömör rendszer, zárt ököl lett belőle. A brit birodalom nyitott tenyér módjára terjed szét az egész világon, egyes részeinek eltérő a természetük, szükségletük, kapcsolatuk s nincs egyéb közös érdekük, csak a biztonságnak a kölcsönössége. Az új imperialisták azonban vakok voltak e különbséggel szemben. Ha az új Németországnak megvan a Zollvereinje, ugyanezt meg kell teremteni a brit birodalom számára is ; különböző alkotó elemeinek természetes fejlődését pedig meg kell bénítani «birodalmi preferenciális vámokkal» és más egyebekkel . . .

Mégis Angliában az imperialista mozgalom sohasem tudott szert tenni olyan tekintélyre és általánosságra, mint Németországban. A három egyesített, de lényében különböző brit nép egyikének sem volt természetes terméke. Nem felelt meg a lelkületüknek. Hagyományaiknál vagy vérmérsékletüknél fogva Viktória királynőben és utódaiban, VII. Edvárdban és V. Györgyben hiányzott a hajlandóság, hogy a Hohenzollernek módjára «ragyogó vértzetben» tündököljenek, «acélos öklüket» rázogassák és «dicső kardjukat» suhogtassák. Elég bölcsek voltak ahhoz, hogy tartózkodjanak az általános áramlatokba való nyílt beavatkozástól. Az új brit imperialista mozgalom kezdettől fogva kiváltotta nagyon sok angol, walesi, ír és skót írónak az ellenszenvét, akik nem akarták elismerni ezt az új brit nacionalizmust és elfogadni az «angolszász» felsőbbrendűségnek az elmeletét. Amellett Nagybritanniában igen nagy

gazdasági érdekek s így különösen a hajózási érdekek a szabad kereskedelmen alapultak s ezek jogosult aggodalommal tekintettek az új imperialisták és a velük társult kalandor gazdasági elemek pénzügyi javaslatai elé. Más oldalról azonban ezek az eszmék futó tűzként szárnyaltak végig a katonai osztályon, az indiai tisztviselői karon és más hasonló elemeken. Egészen addig valami bocsánatkérő elem lebegett a katonák személye fölött Angliában. Nem volt az angol földnek természetes szülőtte. Ezúttal azonban egy olyan mozgalom kerekedett, amely porosz katona-bajtársához hasonló ragyogó fontosságot volt hivatva neki kölcsönözni. Az imperialista gondolat támogatásra talált az új olcsó sajtóban is, amely arra a célra teremtdött, hogy az elemi oktatás folytán képződött új olvasó-rétegek szükségletét ellássa. Ennek a sajtónak általános, széles és egyszerű eszmékre volt szüksége, melyek alkalmasak a gondolkozni is alig kezdő tömegek számára.

Mindezen támogatás s a nemzeti hiúságra való erős hivatkozás dacára, a brit imperializmus sohasem tudta a brit népek tömegét igazán áthatni. Az angolok szellemileg nem gyúrható nép s a régi tory pártnak, a katonai osztálynak, a vidéki pap-ságnak, a music-halloknak, az asszimilált idegéneknek, a műveltség nélküli gazdagoknak s az új nagy munkaadóknak védvámjai és imperializmusért való lelkesedése a közönséges embert, különösen pedig a szervezett munkásságot gyanakvó magatartásra készítették. Ha a majubai vereségnek mesterségesen is fokozott sebe az országot bele is sodorta a délafrikai búr köztársaságoknak szükségtelen, áldozatokkal járó és költséges meg-

hódításába, ebből a kalandból elég erős visszahatás támadt a méltányosság és igazságérzet felé, mely újra hatalomra juttatta a liberális pártot és legalább részben jóvá igyekezett tenni a baklövést a dél-afrikai szövetség megalkotásával. Jelentős és állandó haladás volt tapasztalható a közoktatás, a közérdek előtérbe helyezése s a kevesek tulajdonában levő vagyon igazságtalanságainak elosztatása tekintetében. Amellett a fegyveres békének ezen időszakában a három brit nép nagyon megközelítette az Irországgal szemben fennálló nézeteltéréseknek igazságos és észszerű alapon való rendezését. Szerencsétlenségükre a nagy háború épen erre irányuló törekvésük közepette szakadt rájuk.

Irország esete a multban nagyon tanulságos példája egy idegen uralkodó osztály viselkedésének, napjainkban pedig az imperializmus alkalmazásának egy meghatározott országra vonatkozólag. A szerencsétlen ország, melynek története az idegen hódításnak, a régi birtokosok kiirtásának, a másvallásúak üldözésének és a jogoktól való megfosztásnak szakadatlan láncolata, sohasem tudott megbarátkozni az angol uralommal. Irország a nagy földesuraknak lett a birodalma, akik az országon kívül éltek és nem törődtek bérlőik sorsával. Anglia nagy fejlődésének idején Irország fokozatosan ment tönkre, a mult század közepétől kezdve a *zöld sziget* ijesztő mértékben néptelenedett el; lakosai ezrével és százezrével kerestek maguknak az oceánon túl új hazát. Az otthonmaradottak fokozódó gyűlölséggel tekintettek az angolokra s közmondássá vált, hogy Anglia szerencsétlensége Irország szerencséje. Po-

litikai jogaiktól megfosztva, az irek tudni sem akartak az angol kormányzattal való közösségről s az angol élet Írországban csak a Dublinban székelő alkirálynak közvetlen környezetére és a Cromwell-féle hódítás után protestánsokkal betelepített északkeleti vidékre szorítkozott. Ekkor következett be a katolikusok emancipációja Angliában, mely maga után vonta az ír katolikusok emancipációját s 1874-ben az általános választójog. A szűk választójog idejében Írország lélekszámánál sokkalta erősebben volt képviselve az angol parlamentben; a visszamaradt ír kerületek ugyanis legkönnyebben kezelhetők voltak az angol uralkodó osztályok számára. Az általános választójog után Anglia megdöbbenve találta szemben magát a vallásában, hagyományaiban, szükségleteiben tőle teljesen eltérő ír demokráciával, mely feltárta az átlagos angol előtt nem is ismert sérelmeit és szenvedélyesen követelte a különválást. Az angol parlamentbe bekerült új ír párt állandóan obstruált és megzavarni igyekezett az angol ügyek menetét, míg Írország a szabadságát ki nem vívja. Ez az eljárás kapóra jött az uralkodó oligarchiának, amely még mindig uralkodott a brit birodalomban. Szövetségre lépett az észak-írországi «lojális» protestánsokkal — lojálisak voltak a birodalmi kormány irányában, mert félték a katolikus uralomtól Írországban — s mesterségesen szította az átlagos angolnak fokozódó haragját, aki nem értette meg az átlagos ír elkeseredésének az okait.

Írország és Nagybritannia viszonyának története az utolsó félszázad folyamán egyike azoknak a dolgoknak, melyek a legkedvezőtlenebb színben

tüntetik fel az angol uralkodó osztályt, anélkül, hogy az átlagos angolnak szégyenkezni kellene miatta. Az angol közvélemény ismételten tanujelét adta a jóakarátának. Az angol törvényhozás az Írországgal való viszonylatban majdnem félszázadon át a kezdetleges kísérleteknek egész sorozatát mutatja a liberális Angolország részéről az irek panaszainak orvoslására és a baráti viszonynak a megteremtésére a konzervatív párt és Ulster szívós ellenszegülése ellenében. 1886-ban Gladstone politikai katasztrófába döntötte önmagát, mikor nemzetiségi elvének megfelelően kísérletet tett az első ir önkormányzati javaslatnak a benyújtására, amely első ízben bízta volna a történelem folyamán magukra az irekre az ir ügyek intézését. A tervezet sok tekintetben téves és veszélyes volt, mert nem nyújtott elegendő biztosítékokat az írországi, különösen ulsteri protestánsoknak és nem gondoskodott védelemről a papokat uraló déli analfabéták részéről jövő esetleges sérelmek ellenében. Lehet, hogy ezek csak képzelt veszedelmek voltak, mindenesetre azonban számolni kellett volna a tőlük való félelemmel. A törvényjavaslat kettérepesztette a liberális pártot s egy koalíciós kormány, az unionista kormány foglalta el Gladstone helyét.

Az unionista kormányban, mely Gladstonet helyéből kiszorította, kiváltképen a tory elemek voltak képviselve s szellemében imperialisztikusabb volt, mint a megelőző angol kormányok bármelyike. A következő esztendőknél a brit politikája nagyjában és egészében állandó küzdelem a birodalom többi részét lenyűgözni akaró erőszakos «brit» nacionalizmus és imperializmus s az angol vérmér-

sékleti liberalizmus és józanság között, mely a birodalmat szabad és önkéntes szövetségesek konföderációjává törekedett átalakítani. Természetszerűleg a «brit» imperialisták lenyűgözött ireket szerettek volna látni, viszont az angol liberálisok szabad, önként társuló Irországot akartak. 1892-ben Gladstone ismét hatalomra küzdötte magát, csekély *Home Rule* többséggel; 1893-ban az ir önkormányzati javaslat átment az alsóházban, de a lordok elvetették. Mégis az új imperialista kormány csak 1895-ben jutott hivatalba. A támogató párt nem imperialistának, hanem unionistának nevezte magát, különös név, ha tekintetbe vesszük, hogy milyen makacs kitartással igyekezett a birodalom közjavának minden lehetőségét lerontani. Az imperialisták tíz esztendeig maradtak hatalmon. Már említettük, hogy miként hódították meg Délafrikát. 1905-ben vereséget szenvedtek, mikor vámkorlátokat akartak felállítani német mintára. A nyomukba lépett liberális kormány a Dél-Afrikai Egyesült-Államok megalkotásával megelégedett polgártársakká tette a fegyverrel leigázott dél-afrikai hollandusokat. Utána hosszú küzdelembe bocsájtkozott a makacsul imperialista lordok házával.

Ez a küzdelem nagyon alapvető jellegű volt a brit ügyek szempontjából. Egyik oldalon volt Nagybritannia népének liberális többsége, amely az irekkel való viszonyt becsületesen és az észszerűség szerint új és reményteljesebb alapokra akarta helyezni s ha lehet, az ireknek bosszúálló ellenszenvét barátságra változtatni; a másik oldalon voltak az új brit imperializmusnak összes tényezői, elszántan, hogy bármi áron és minden

választási megnyilatkozás ellenére, ha lehet, törvényesen, de ha nem lehet, törvénytelenül is, megtartsák hatalmukat az angol, skót és ír ügyek és hasonlóképen az egész birodalom fölött is. Új nevek alatt megismétlődött az angol társadalomnak ősrégi belső küzdelme; a szabad és liberális szellemű társadalomnak a küzdelme a hatalmon levő «nagyok», a nagy kalandorok és tekintélyek ellen, mely annak idején kifejezésre jutott Amerika szabadságharcában is. Írország csak a csata-terük volt, mint annak idején Amerika. Indiában, Írországban és Angliában az uralkodó osztály és a vele szövetkezett kalandorok mind egy véleményen voltak; de az ír nép, a vallási különbség folytán, vajmi kevés közösséget érzett az angol nép széles rétegeivel. Mégis az olyan ír államférfiak, mint Redmond, az ír párt vezére az alsóházban, egy időre felülemelkedtek a nemzeti szűkeblúségen és méltóképen feleltek az angol részről megnyilvánult jó törekvésekre. Lassú, de kitartó munkával sikerült a lordok házának ellenállását letörni és Asquith miniszterelnök 1912-ben beterjesztette a harmadik ír önkormányzati javaslatot. Egész 1913-ban és 1914 elején a törvényjavaslat új meg új parlamenti harcokra adott alkalmat. Először Írország megkapta az önkormányzatot, kilátásba helyeztetett azonban egy módosító javaslat, mely bizonyos vonatkozásokban Ulstert kikapcsolja. Ez a küzdelem egészen a nagy háború kitöréséig elhúzódott. A törvény közvetlenül a háború kitörése után királyi jóváhagyást is nyert, hasonlóan jóváhagyást nyert azonban a másik törvény is, mely az ír önkormányzat életbeléptetését a háború végéig felfüg-

geszti. A javaslatok így kerültek bele a törvénytárba.

A harmadik önkormányzati javaslat betérjesztésétől kezdve azonban a vele szemben megnyilatkozó ellenszegülés nagyon különleges formákat öltött. Egy dublini ügyvéd, Sir Edward Carson, aki a Home Rule-szakadás előtt hivatali állást foglalt el Gladstone minisztériumában, majd az őt követő imperialista-kormányban, volt a szervezője és vezetője az ellenállásnak a két nép kibékítésével szemben. Noha dublini eredetű volt, vezére lett az ulsteri protestánsoknak és belevitte a küzdelembe a törvénynek azt a megvetését, amely nagyon gyakran jellemző tulajdonságuk a sikeres jogászoknak s a makacs, érthetetlen és megalkudni nem akaró ellenségeskedésnek azt a szellemét, mely jellegzetes az ireknek bizonyos típusaira. Mint ember, a lehető legkevésbé angol jellegű, fekete, romantikus és erőszakos; kezdettől fogva kéjjel beszélt a fegyveres ellenállásról az angolok és irek szabad egyezségével szemben, melyet a harmadik önkormányzati javaslat elérni akart. Az izgatottság 1913 folyamán állandóan erősödött. Ulsterben önkéntes haderőt szerveztek, fegyvereket csempészték az országba és Sir Edward Carson és egy F. E. Smith nevű ügyvéd, kinek a neve szintén hamar ismeretessé vált, félig katonai módon jártak-keltek, utazgattak Ulsterben, szemléket tartottak az önkéntesek fölött és szították a szenvedélyt. E leendő forradalmárok Németországból kapták a fegyvereiket s Carson szövetségeseinek egyes nyilatkozatai «egy nagy protestáns uralkodó» támogatására utaltak. Az első véröntás Londonderryben történt 1913 augusztus-

tusban. Ulsterrel ellentétben ekkoriban Írország többi részeiben még rend és törvénytisztelet uralkodott; az irek megbiztak nagy vezérükben, Redmondban és a három brit népnek a jóhiszeműségében.

Ezek a polgárháborúval való fenyegetődzések nem voltak kivételesen új dolgok a szerencsétlen sziget történetében; ami az egyetemes történelem szempontjából jelentőséget kölcsönöz nekik, a heves támogatás, amelyben az angol katonai és hatalmon levő osztály részesítette őket s az a büntetlenség és korlát nélküli cselekvési szabadság, melyet Carson és társai élveztek. Mint már kifejtettük, a német imperializmus sikeréből és ragyogásából eredő reakciónak fertőzése erősen elterjedt Nagybritannia felsőbb és vagyonosabb osztályainak körében. Egy új nemzedék nevelkedett fel, mely elfelejtette elődeinek nagy hagyományait és kész volt az angol szabadság nagy gondolatát becserélni az imperializmus aranyfüstjéért. Egy millió fontra rúgó alapot gyűjtöttek össze, főként Angliában, az ulsteri lázadásnak a támogatásra; ulsteri tartományi kormány alakult, előkelő állású angol személyiségek beleavatkoztak a mozgalomba és automobilon száguldoztak köröskörül Ulsterben, segítettek a fegyvereket becsempészni s kiderült, hogy számos angol tiszt és tábornok a törvény iránti engedelmesség helyett dél-amerikai mintájú pronunciamentora készülődött. Ennek a felső osztályok körében megnyilvánult rendbontásnak az volt a természetes következése, hogy felriasztotta Írországnak nagy részét, mely sohasem volt Angliának igazi barátja. Írországnak ez a része szintén szervezni

kezdte a «nemzeti önkénteseket» és csempészte a fegyvereket. A katonai hatóságok sokkal nagyobb buzgalmat tanúsítottak a nemzeti, mint az ulsteri fegyverkezés elnyomásában s 1914 júliusában egy fegyverbehozatali kísérlet Howthban, Dublin közelében, harcra és vérontásra vezetett Dublin utcáin. A brit szigetek a polgárháború mesgyéjén állottak.

Ez az imperialista forradalmi mozgalomnak a vázlata, mely a brit szigetekén a nagy háború előestéjén lejátszódott. Carsonnak és társainak mozgalma ugyanis forradalmi jellegű volt. Világos kísérlet volt a parlamentáris kormányrendszernek s a brit népek lassan növekedett, még nem teljes szabadságának elnyomására, hogy az ir ellentétet kiindulási pontnak felhasználva, a hadsereg segítségével egy sokkal poroszosabb jellegű kormányrendszert állítsanak a helyébe. Néhány ezer embernek reakciós erőfeszítése volt, hogy megállítsa a világnak a haladását a demokratikus jog és társadalmi igazság irányában; teljesen párhuzamos és rokonszenvező törekvés a német junkerek és gazdagok új imperializmusával. Egy tekintetben azonban a brit és német imperializmus eltért egymástól. Németországban a mozgalom a korona körül összpontosult; a trónörökös volt leghangosabb és leginkább szembeötlő képviselője. Nagybritanniában a király távol állt tőle. V. György egyetlen nyilvános tényével sem mutatta a helyeslésnek legcsekélyebb jelét az új mozgalommal szemben s fiának és örökösének, a walesi hercegnek a magatartása is hasonlóan teljesen korrekt volt.

1914 augusztusában a nagy háborúnak a vihara

zúdult rá a világra. Szeptemberben Sir Edward Carson tiltakozott az ir önkormányzati javaslatnak a törvénykönyvbe iktatása ellen. Ugyanazon nap Redmond felhívta az ir népet, hogy egyenlő mértékben vegye ki a részét a háborúnak a terhéből és erőfeszítéséből. Egy ideig Írország hűségesen és becsületesen küzdött Anglia oldalán, mígnem 1915-ben a liberális kormányt koalíció váltotta fel, amelyben Sir Edward Carson, fején a londonderryi és howthi vérengzéssel, a 7000 font fizetéssel és nagy illeték-jövedelemmel járó főállamügyészi állást kapta meg. Távozása után az ulsteri lázadásban társa, Sir F. E. Smith került a helyére.

Nagyobb sértést nem lehetett volna egy békés népnek az arcába vágni. A kibékítés munkája, melyet Gladstone 1884-ben megkezdett és 1914-ben oly közel jutott a megvalósuláshoz, teljesen és tökéletesen megghiusult.¹

1916 tavaszán Dublin sikertelen felkelést kísérelt meg az új kormány ellen. A felkelésnek a vezetőit, kik túlnyomó részben jóformán még gyerekek voltak, tudatos és céltalan szigorúsággal lőtték halomra, ami összehasonlítva az ulsteri forradalmi vezérek esetével, Írországban a kegyetlen igazságtalanságnak az érzését váltotta ki. Egy áruló, Sir Roger Casement, aki a birodalomnak tett előző szolgálataiért bárói rangra emelkedett, törvényszék elé került és kivégezték, kétségtelenül jog szerint, de a köztársasági tisztelet Sir F. E. Smith, az ulsteri forradalmi vezér töltötte be, ami meg-

¹ St. John Ervine regénye, *Changing Winds* nagyon jól jellemzi ezeknek a napoknak a hangulatát.

döbrentő szembeállításnak tűnt fel. A dublini forrongásnak csak kevés támasza volt Írországban, de ettől fogva a független köztársaság mozgalma rohamosan öltött nagy arányokat. Az érzéseknek ezzel az áradatával hiába akarták felvenni a küzdelmet a Sir Horace Plunketthez hasonló mérsékeltabb ir államférfiak, akik a birodalom keretén belül *dominion*, «koronás köztársaság» rangjára akarták emelni Írországot, egy színvonalon Kanádával és Ausztráliával.

Mikor 1919 decemberében Lloyd George beterjesztette önkormányzati javaslatát a parlament elé, Sir Edward Carsont és híveit kivéve, hiányoztak az ir képviselők, hogy megszavazzák. Írország többi része távol tartotta magát. Nem akarta újból kezdeni a reménységnek és csalódásnak vigasztalan körforgását. Csináljanak az angolok és a dédelgetett ulsteriek, amit akarnak, mondotta az ir közvélemény . . .

IV. AZ IMPERIALIZMUS FRANCIAORSZÁGBAN, OLASZORSZÁGBAN ÉS A BALKÁNON.

A modern német és angol imperializmusnak a vizsgálata alapján meg lehet állapítani, hogy bizonyos mértékig azonos erők működtek a két országban; ugyanezen erőknek a működését különböző fokozatokban és különböző módosulásokkal megtalálhatjuk a többi társadalmakban is, melyre futólagos pillantást vetünk. Ez a modern imperializmus nem olyan szintetikus, egyesítő jellegű mozgalom, mint volt a régi imperializmus; lényegében *megalomaniakus nacionalizmus*, a nacionalizmusnak az a fajtája, melyet a fellendülés támadó jellegűvé tett. Legerősebb támaszát mindig a katonai és hivatalnoki osztályban, a társadalomnak vállalkozó és vagyonszerző rétegeiben, az új pénzberekben és a nagy üzletemberekben találja; legfőbb bírálói a művelt szegények, legfőbb ellenzői pedig a parasztság és a munkástömegek. Elfogadja a monarchiát, ahol találja, de nem tekintendő szükségszerűleg monarchisztikus jellegű mozgalomnak. Mindenesetre teljes kifejlődéséhez szüksége van a hagyományos típus szerinti külügyi hivatalra. A modern imperializmus a természetes kifejlődése a nagyhatalmi rendszernek, amely a külügyi hivatalok politikai rendszeréből a machiavellisztikus monarchiákban honosodott meg a ke-

reszténységnek szétszakadása után. Megszünni csak akkor fog, ha a nemzeteknek és népeknek követségek és külügyi hivatalok útján való érintkezésének helyébe a népeikkel közvetlen kapcsolatban álló választott testület lép.

A francia imperializmus az európai fegyveres békének az időszaka alatt természetszerűleg kevésbé támadó jellegű volt, mint a német. Imperializmus helyett magát inkább nacionalizmusnak nevezte s a hazafias büszkeségre való hivatkozással céljául tűzte ki, hogy meggyőztassa azokat a szocialistáknak és racionalistáknak az erőfeszítéseit, akik kapcsolatot akartak teremteni a liberális elemekkel Németországban. Éltető gondolata volt a *revanche*, az új mérkőzés Poroszországgal. Ezen elfogultság mellett azonban hódító és kiaknázó kalandokba bocsájtkozott a távol keleten és Afrikában, ahol a fashodai eset alkalmával alig kerülhette el a háborút Nagybritanniával (1898) és sohasem mondott le a sziriai hódításoknak az álmáról.¹

Az imperialisztikus láz Olaszországot is meg-

¹ Wilfred Scawen Blunt azt állítja, hogy az angoloknak Egyiptomban maradása, mikor kötelezettséget vállaltak, hogy elhagyják az országot, az egyik legfőbb oka az 1914-ben kicsúcsosodott nemzetközi zavaroknak. Hogy a franciákat Egyiptom miatt megbékéltesse, Anglia hozzájárult Marokkónak a franciák által való elfoglalásához, amelyet Németország a maga osztályrészének tekintett Észak-Afrikában. Ebből eredt Németországnak ingerült magatartása Franciaországgal szemben, viszont Franciaországban így éledt fel a már elhalóban levő revanchenak a gondolata. Blunt: *My Diaries*. I. köt. 1891 szept. 30. — A. C. W.

fertőzte ; az adovai érvágás lehűtötte ugyan egy időre, de már 1911-ben ismét háborúba bonyolódott Törökországgal, Tripolisz megszerzéséért.¹ Az olasz imperialisták arra törekedtek, hogy honfitársaik elfelejtsék Mazzinit és helyette Julius Cæsart idézzék az emlékezetükbe. Máskülönből miért lettek volna ők a római birodalom örökösei?

Az imperializmus a Balkánt sem hagyta érintetlenül ; kis államocskák, melyek nem is száz esztendő előtt emelkedtek ki a rabszolgasorból, túlhevített reménységeknek adták magukat. Ferdinánd bulgár király, az utolsó pseudo-cæsar, a cári címet vette fel és Athén kirakataiban a kíváncsi érdeklődő tanulmányozhatta az Európára

¹ Nem szabad elfeledkezni arról, hogy Olaszországnak Törökország elleni akcióját siettette a szultánnak egy engedély-levele, amely egy ausztro-német társaságnak vagy szindikátusnak felhatalmazást adott Tripolisznak a «kiaknázására». Ez az ügy nem végződhetett volna másként, mint a német birodalmi lobogónak a kitűzésével a Földközi-tengernek a déli partján, szemben Olaszországgal. Marokkón keresztül a németek alá akarták aknázni a franciáknak algiri pozícióját, azáltal, hogy a marokkóiakat fegyverrel és pénzzel látták el s őket a franciák nyugat-algiri uralmának megtámadására biztatták ; ugyanezt célozták a szaharai oázisokon keresztül Tunisz déli részében. E jegyzet írójának alkalmá volt erről az eljárásról meggyőződni 1898 és 1911 között. Arról is meg van győződve, hogy akár helyes vagy helytelen indoktól vezéreltetve, a németek kényszerítették Franciaországot, hogy megmarkolja a tüskés marokkói problémát. Vagy így kellett cselekednie, vagy el kellett készülnie Algirnak a kiürítésére. Franciaország követhetett ugyan el tévedéseket, de uralma nagyon üdvös hatású volt Észak-Afrikában. A francia uralom ideje alatt a benszüllött lakosság igen jelentős mértékben szaporodott. — H. H. J.

és Ázsiára kiterjedő görög birodalomnak térképekben megrajzolt álmait.¹

1913-ban Szerbia, Bulgária és Görögország megharagták az Olaszországgal vívott háborúban már meggyengült Törökországot és a Drinápoly és Konstantinápoly közötti területeket kivéve, megfosztották összes európai birtokaitól. Az eszten-dőnek a második felében a szövetségesek egymás között veszték össze a koncnak a felosztásán. Románia is beleavatkozott a játékba és segített összezúzni Bulgáriát. Törökország visszaszerezte Drinápolyt. Ausztriának, Oroszországnak és Olaszországnak nagyobb imperializmusa a küzdelem eredményére és egymásra leskelődött...

¹ Wells külön nem emlékezik meg a szerbekről, akik gondolkozásukban, erkölcsükben és cselekvésükben legtipikusabb képviselői voltak ennek a «balkáni» imperializmusnak. — T. S.

V. OROSZORSZÁG, MINT NAGY MONARCHIA.

Míg a nyugati világ rohamosan átalakult, Oroszország a tizenkilencedik század folyamán csak nagyon lassan változott. A tizenkilencedik század végén, akárcsak a kezdetén, még mindig a barbárságon alapuló, a tizenhetedik század végének típusa szerinti nagy monarchia volt, azon a fokon, amelyen udvari intrikák és császári kegyencek befolyásolhatták nemzetközi viszonylatait. Óriási vasútvonalat épített keresztül egész Szibérián, hogy a végpontján magára zúdítsa a japán háborúnak a katasztrófáját; élt a modern eszközökkel és modern fegyverekkel, amennyiben ezt fejletlen industrializmusa és csekély számú megfelelően művelt osztálya megengedte; Dosztojevszkij és a hozzá hasonló írók valami misztikus, a Szent Oroszországnak és hivatásának gondolatán alapuló imperializmust eszeltek ki, amelynek a faji illúziók és a zsidógyűlölet szenvedélye adták meg a színezetét; mint azonban az események bebizonyították, ez az eszme nem valami mélyen hatolt bele az orosz tömegeknek a képzeletébe.

Az írni-olvasni nem tudó parasztnak az életén valami bizonytalan, nagyon kezdetleges és tömerek babonával átszótt kereszténység uralkodott. Olyanforma lehetett, mint a reformáció előtti parasztnak az élete Francia- vagy Németországban. Feltételezték, hogy az orosz muzsik tisztelettel és hódolattal viseltetik a cár irányában és örömmel szolgálja a földesurát; még 1913-ban is

reakcionárius angol írók dicséretekkel halmozták el egyszerű és kétségtelen lojalitását. De a nyugat-európai parasztok esetéhez hasonlóan, a parasztlázadások idejében, ez a monarchia iránti tisztelet együtt járt azzal a gondolattal, hogy az uralkodónak és a nemesnek jónak és jóindulatúnak kell lenni s ez az egyszerű lojalitás bizonyos esetekben átalakulhatott ugyanazzá a könyörtelen kegyetlenséggé és társadalmi igazságtalansággá, amely a *Jacquerie* idejében sorra égette a kastélyokat és megteremtette a münsteri teokráciát. Mikor ezek a tömegek a haragra és szenvedélyre gerjedtek, a nagyon hiányos és szórványos oroszországi közoktatás mellett nem volt meg a megértésnek a kapcsolata, hogy enyhítse a kitörésnek a dühét. A felsőbb osztályok oly távol állottak az alsóknak a rokonszenvétől, mint egy egészen idegen állatfajta. Az orosz tömegeket három évszázadnak a távolsága választotta el egy olyan imperializmustól, aminőre Németország mutatott példát.

Oroszország még egy más tekintetben tért el a modern Nyugat-Európától és volt annak középkori időszakával párhuzamba állítható. Ez volt az a körülmény, hogy egyetemei menedékhelyül szolgáltak tömérdek szegény diáknak, akik nem állottak semmiféle összeköttetésben a hivatalos szervezettel és kívül estek annak a rokonszenvén. 1917 előtt a forradalom e két tényezőjének, az elégedetlenség gyulékony anyagának és a szabadgondolat gyújtószikrájának a közelségét az európai gondolkozás nem ismerte fel és csak nagyon kevesek voltak annak a tudatában, hogy bármely más országnál inkább van meg Oroszországban egy alapokig ható forradalomnak a lehetősége.

VI. AZ EGYESÜLT-ÁLLAMOK ÉS AZ IMPERIÁLIS GONDOLAT.

Ha az európai nagyhatalmakról, a multból örökölt külügyi hivatalokkal és nemzeti politikával egyetemben, tekintetünket az Amerikai Egyesült-Államokra fordítjuk, amely 1776-ban tökéletesen elszakadt a nagyhatalmi rendszertől, rendkívül érdekes ellentétet látunk azoknak az erőknek a működésében, amelyek Európának az expanzív imperializmusát előidézték. A mechanikai forradalom Európához hasonlóan Amerikában is, az egész földrészt néhány napi távolságra zsugorította össze. Az Egyesült-Államoknak, a nagyhatalmakhoz hasonlóan, szintén voltak az egész világra kiterjedő pénzügyi és gazdasági érdekei; az industrializmus nagy arányokban fejlődött ki és szüksége volt tengerentúli piacokra; a hitnek ugyanazok a válságai, amelyek válságba döntöttek az erkölcsi szolidaritást Európában, ismétlődtek az amerikai világban is. Népében élt a hazafias szellem épen úgy, mint bármely másikban. Miért hanyagolta el mégis a fegyverkezést és nem követett hódító politikát? Miért nem igyekezett a csillagokat és sávokat meglobogtatni Mexiko fölött és egy új indiai rendszert megteremteni Kínában e lobogó alatt? Amerika kényszerítette

ki, hogy Japán megnyissa a kapuit. Miután ezt megcselekedte, tiltakozás nélkül hagyta, hogy a kelet-ázsiai hatalom európaiasodjék és félelmetessé növekedjék. Ez önmagában is elég lett volna ahhoz, hogy Machiavelli, a modern külpolitikának az atyja, megforduljon a sírjában. Ha egy európai jellegű nagyhatalom lett volna az Egyesült-Államok helyén, Nagybritanniának véges-végig meg kellett volna erősíteni a kanadai határt, amely ma teljesen védtelen és nagy arzenált kellett volna berendeznie a Szent-Lőrinc folyó vidékén. Közép- és Dél-Amerikának megosztott erejű államai már régen le volnának igazva és az Egyesült-Államok hivatalnoki karának és uralkodó osztályának fegyvelmező ellenőrzése alatt állának. Állandó küzdelem folynék Ausztráliának és Új-Zélandnak elamerikaisításáért és Amerika is osztályrészt követelne magának a tropikus Afrikából.

Különös véletlen folytán Rooseveltnél elnök személyében (1901—1908) Amerika is produkált egy, a német császárhoz hasonló nyughatatlan energiájú, nagy cselekedetekre sóvárgó, épen olyan duzzadó és szónokias, a világpolitikára kapható és fegyverkezésre hajlandó egyéniséget, akiben hitünk szerint meg lett volna a hajlandóság, hogy belesodorja az országot tengerentúli kalandokba.

Véleményünk szerint az Egyesült-Államoknak nagy önmérsékletét és tartózkodását másként megmagyarázni nem lehet, csakis az intézményeknek és hagyományoknak alapjukban eltérő voltával. Elsősorban az Egyesült-Államok kormányának nincsen európai rendszerű külügyi hivatala és diplomáciai testülete, nincsenek «szakértői»,

akik arra hivatottak, hogy megőrizték az agresszív politikának a hagyományát. Az elnöknek nagy hatalma van ugyan, de ez alá van vetve a szenátus ellenőrzésének, amely viszont felelős az állami törvényhozó testületeknek és a népnek. Az országnak a külpolitikai viszonyai így nyílt és nyilvános ellenőrzés alatt állanak. Ilyen rendszer mellett a titkos szerződések lehetetlenek s az a körülmény, hogy a külhatalmak panaszkodnak az Egyesült-Államokkal való «megállapodásoknak» a bizonytalansága miatt, legjobban mutatja az ügyek kiváló állását. Az Egyesült-Államokban ilyenformán alkotmányyszerűleg van lehetetlenné téve az olyanforma külpolitika, amely Európát oly hosszú időn keresztül a háború szegélyén tartotta.

Másodsorban az Egyesült-Államokban sohasem volt olyan szervezet vagy hagyomány, amely, hogy úgy mondjuk, nem asszimilálható hódításokra törekedett volna. Ahol nincs korona, ott korona-gyarmatok sem lehetnek. Az amerikai kontinensen való terjeszkedése közben, az új állam egészen különleges rendszert fejlesztett ki az új területek kezelése tekintetében, amely nagyszerűen volt alkalmazható a lakatlan vidékekre, de teljességgel alkalmatlan volt arra, hogy az idegen népektől lakott országokra szabadon alkalmazzák. Ez a rendszer arra a gondolatra volt alapítva, hogy az Egyesült-Államok államszerkezetében tartósan alárendeltségi állapotban levő népek nem lehetnek. Az asszimilálás rendes menetének első foka az, hogy a szövetségi kormány ellenőrzése alatt *territorium* alakul, máris jelentékeny önkormányzattal, szavazattal nem bíró delegátust küld a kongresszusba s mikor a terület

rendeződik és benépesedik, a teljes államiságnak a rangjára emelkedik. Ez volt a fejlődésnek a menete az Uniónak az összes későbbi államaiban; az utolsó territoriumok, melyek az államiságnak a rangjára emelkedtek, Arizona és Új-Mexikó voltak 1910-ben. Alaszkának jéggel borított és vad területe egyszerűen azért maradt a politikai fejletlenség állapotában, mert nincsen elegendő népessége, hogy államilag szervezkedjék.

Mikor Németországnak és Nagybritanniának a hódításai a Csendes-oceánon azt a veszélyt idézték fel, hogy az Egyesült-Államok hajóhadát megfosztják a szénállomásaitól ezeken a vizeken, az Unio megszállta a Samoa-szigetek (1889) és a Sandwich-szigetek (1898) egy részét. Az Uniónak itt volt először dolga valóban alávetett népességgel. De az angol-indiai tisztviselőkhez hasonló osztálynak a hiányában, akik a brit közvéleményt befolyásolják, az amerikaiak itt is a területi rendszernek az eljárását követték. A legnagyobb erőfeszítéssel igyekeztek Hawaii nevelési ügyét az amerikai színvonalra emelni, a territoriumok rendszere szerinti törvényhozást szerveztek, úgy hogy ezek a sötétbőrű szigetlakók minden valószínűség szerint arra vannak rendelve, hogy az Egyesült-Államok teljes jogú állampolgárai legyenek. (A kis Samoa-szigetek ügyeit egy amerikai tengerészeti parancsnok intézi.)

1895-ben viszály támadt az Egyesült-Államok és Nagybritannia között Venezuela ügyében s Cleveland elnök szilárdan ragaszkodott a Monroe doktrinához. Ekkor tette Olney a nagyfontosságú kijelentést: «Ma az Egyesült-Államok gyakorlatban szuverén az amerikai kontinensen és akarata

törvény azokban az ügyekben, melyekre a beavatkozási jogot fenntartja magának». Ez a megtartott különböző pan-amerikai kongresszusokkal egyetemben egy szövetségen és kölcsönös támogatáson alapuló, teljesen nyílt külpolitikát teremtetett egész Amerikában. A döntőbíróági szerződések kiterjednek az egész kontinensre s a jövő az államközi szervezetnek a fokozatos kifejlődésére, az angol nyelvű és spanyol nyelvű *pax Americana* megvalósulására utal, amelyben az előbbieket az idősebb testvérnek a szerepét töltik be. Valami olyasféle van alakulóban, amit birodalomnak nem nevezhetünk, ami messze túlmegy a brit birodalomnak nagy szövetségén, az alkotórészeknek tökéletes egyenrangúsága tekintetében.

A közös amerikai érdek gondolatának megfelelően az Unio 1898-ban beleavatkozott Cuba ügyeibe, amely éveken keresztül állandó felkelésnek az állapotában volt Spanyolország ellenében. A rövid háború Cuba, Porto-Rico és a Filippinszigetek meghódításával végződött. Cuba ma önkormányzattal bíró szabad köztársaság. Porto-Riconak és a Filippini szigeteknek különleges kormányuk van ugyan, választáson alapuló alsóházzal és egy felső testülettel, melybe az Unio is küld ki tagokat. Nem valószínű, hogy akár Porto Rico, akár pedig a Filippini szigetek állam legyenek az Egyesült-Államokban. Sokkal valószínűbb, hogy szabad államok lesznek, kölcsönös megértéssel alapuló szövetségben úgy az angol nyelvű, mint a latin Amerikával.

Úgy Cuba, mint Porto-Rico örömmel fogadták ügyeikbe az amerikai beavatkozást, de a Filippinszigeteken nyomban a spanyol háború után erős

törekvés nyilatkozott meg a teljes és rögtönös szabadságra és erős ellenállás jelentkezett az amerikai katonai igazgatással szemben. Az Egyesült-Államok politikája itt jutott legközelebb a nagyhatalmak rendszeréhez és eljárását ezen a ponton lehet leginkább kétségesnek tekinteni. Az Egyesült-Államokban nagy rokonszenv nyilatkozott meg a felkelők irányában. Rooseveltt, a néhai elnök a következőket írja erről a kérdésről az önéletrajzában (1913.):

«A Filippini-szigeteket illetőleg az volt a nézetem, hogy önkormányzatra kell nevelnünk őket oly gyorsan, mint csak lehet s azután hagynunk kell, hogy szabadon határozzanak a sorsuk fölül. Nem láttam célszerűnek meghatározni az időpontot, melynek beteltével megadjuk nekik a függetlenséget, mert nem hittem, hogy előre meg lehessen állapítani az időt, mikor érettek lesznek az önkormányzatra; ígéret tétele esetén kötelességemnek éreztem volna annak a megtartását. Hivatalom elfoglalása után néhány hónapra elnyomtuk a Filippini-szigeteken az utolsó fegyveres ellenállást, amely nem volt tisztán sporadikus jellegű. Mihelyt a béke biztosítva volt, minden erőnket a szigeteknek fejlesztésére és a benszülöttek érdekeinek előmozdítására fordítottuk. Mindenütt iskolákat létesítettünk; utakat építettünk; pártatlan igazságszolgáltatásról gondoskodtunk; mindent megtettünk a földművelés és ipar előmozdítására; állandóan növekvő számban alkalmaztunk benszülötteket a saját ügyeik intézésére és végül törvényhozó testületet létesítettünk... A szigeteket maguknak a filipinóknak az érdekében kormányoztuk és kormányozzuk.

Ha megfelelő idő multával a filipinók úgy határoznak, hogy nem akarják ezt a kormányrendszert, biztos vagyok benne, hogy mi kivonulunk a szigetekről; de ha kivonulunk, — ezt szükségesnek látom határozottan kiemelni, — nem fogunk protektorátust tartani, még együttes protektorátust sem a szigetek fölött és semlegességi vagy más egyéb biztosítékot sem adunk és követelünk; röviden, mi teljesen szabadok akarunk lenni mindennemű felelősségtől az ő irányukban».¹

Ezek a nézetek nagyon eltérnek egy brit vagy francia külügyi vagy gyarmatügyi hivatalnoknak a nézeteitől. De nem térnek el nagyon erősen attól a szellemtől, amely létrehozta az önkormányzati gyarmatokat Kanadában, Dél-Afrikában és Ausztráliában és az előtérbe tolta a három ir önkormányzati törvényjavaslatot. Belevág a régi és jellegzetes angol hagyományba, amelyből a függetlenségi nyilatkozat is származott. Vitán kívül félredobja az alárendelt népeknek a gondolatát.

E helyütt nem akarunk a Panama-csatorna megépítését követő politikai komplikációkba belebocsájtkozni, mert azok nem vetnek új világot az amerikai világpolitikának a rendszerére. Panamának a története tisztán amerikai történet. Bizo-

¹ Egyik fontos ok, amiért Amerika kénytelen volt a Filippini-szigeteket ideiglenesen a saját ellenőrzése alatt tartani, abban keresendő, hogy a morók, Palavannak és a déli főcsoport szigeteinek mohammedán lakói, mindenesetre kísérletet tettek volna a «keresztény» filipinóknak az elnyomására s a polgárháború és pusztítás zűrzavarai után Japán vagy más valamely külső hatalom indíttatva érezte volna magát a beavatkozásra. — H. H. J.

nyos azonban, hogy amint az Uniónak a politikai szerkezete új dolog a világban, úgy tökéletesen újak a határain kívül eső világgal való viszonylatai is.¹

¹ «Barátságtalan bíráló az Egyesült-Államoknak szerződéskötési rendszerét s azt a gépezetet, amellyel működik, komplikálnak és nehézkesnek, a nemzetközi összeköttetés sokféle kivánalmaira alkalmatlannak jellemezheti. Némi joggal a szenátusban megkívánt kétharmad többséget az elővigyázat kétes értékű túlzásának lehet tekinteni... Higyjék el nekem, hogy az amerikai nép még hosszú éveken keresztül ugyanezekkel az eszközökkel fogja megkötni a többi emberiséggel a szerződéseit. A velükjáró nehézségek és megfontolások, a szabad és teljes megvitatás, amely lehetővé van téve, a szemében inkább erény, mint hiba. Az a meggyőződés él benne, hogy minden kötés, amely sorsát érinti, a nyilvánosság elé tartozik s hogy a titkos szerződés sem a törvény, sem pedig az erkölcs szempontjából nem lehet kötelező. Visszatekintve a diplomáciai történelemre, amelyből nem hiányoznak a sikerek a fejezetei, úgy érzi, hogy e rendszer, amelyet az apák felépítettek, nagyjából megfelel a gyermekeiknek is. A kormányzati ügyeket illetőleg olyan konzervativizmussal, amekkora megvan valószínűleg a világnak bármely más népében, sok kellemetlenséget hajlandó eltűrni és kitenni magát az esetleges meg nem értés veszélyének is, mielőtt változtatna ezeken az ügyeken.» — J. W. Davis (Egyesült-Államok nagykövete Nagybritanniában): *The Treaty Making Power of the United States.*

VII. A NAGY HÁBORÚ KÖZVETLEN OKAI.

Szükségesnek láttuk, hogy behatóbban vizsgáljuk a nemzetközi viszonyokat illetőleg Európának és Amerikának a lelkiállapotát az 1914. évi világtragédiát megelőző esztendőök folyamán, mert mindjobban kénytelenek vagyunk rájönni annak a felismerésére, hogy a nagy háború, vagy bármely ilyen háború szükséges következése volt ezen időszak mentalitásának. Minden, amit emberek és nemzetek cselekszenek, a beszédek, könyvek, újságok, iskolamesterek és más hasonlók gondolatainak reakciója gyanánt jelentkező ösztönszerű motívumokból származik. A fizikai szükség-szerűségek, a dögvészek, az éghajlat változásai és más hasonló külső körülmények módosíthatják és eltolhatják az emberi történelemnek a menetét, de az élő gyökere mindig a gondolat marad.

Minden emberi történelem alapjában véve a gondolatoknak a történelme. Napjaink embere és a cromagnard ember között a testi és szellemi különbség nagyon csekély. A lényeges különbség annak a szellemi háttérnek a kiterjedésében és tartalmában rejlik, amelyet a közbeeső öt vagy hatszáz nemzedék alatt szereztünk.

Még túlságosan közel vagyunk a nagy háborúnak az eseményeihez, semhogy igényt tarthatnánk arra, hogy ez a vázlatos ismertetés histó-

riai ítéletet mondhatna, de megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy ha az összeütközésnek a szenvedélyei elhalványodtak, Németországot fogják az előidézésében leginkább bűnösnek találni, nemcsak azért, mert morális és intellektuális tekintetben nagyon elütött a szomszédaitól, hanem mert ő képviselte az imperializmusnak közös betegségét a legteljesebb és legerőteljesebb formában. Önmagát megbecsülő történetíró, bármennyire felületes és népies legyen is a célja, jóhiszeműleg nem teheti magáévá azt a háborúnak a megpróbáltatásaiban keletkezett legendát, hogy a német az emberek bármely más fajánál kegyetlenebb és borzalmasabb emberi lény volna. Európának az összes államai 1914 előtt a támadó és háború felé sodródó nacionalizmusnak az állapotában voltak; Németországnak a kormánya csak vezetett ebben az irányzatban. Elsőnek zuhant a verembe és legmélyebben ásta bele magát. Ő lett a borzalmas példa, melyre az összes vele együtt bűnözők lármásan hivatkozhattak.

Németország és Ausztria hosszú időn keresztül tervezgették a német befolyásnak kiterjesztését Kisázsian keresztül keleti irányban. A német gondolat a «Berlin-Bagdad» jelszavában kristályosodott ki. A német tervekkel ellentétben álltak Oroszország tervei, amely a szláv befolyást Konstantinápolyra és Szerbián át az Adriai-tengerig akarta kiterjeszteni. Ezek a becsvágyó törekvések kerestették egymást és kölcsönösen összeegyeztethetetlenek voltak. A Balkán lázas közállapotai nagyrészt a német és szláv tervekből eredő intrikáknak és propagandának voltak tulajdonítandók. Törökország a német birodalom-

nál, Szerbia Oroszországnál keresett támogatást. Románia és Olaszország, hagyományaikban egyaránt latin államok, mindketten névleg Németország szövetségesei, egyaránt távolabb fekvő és mélyebb terveket tápláltak. Ferdinánd bulgár cár még homályosabb terveket táplált, a görög udvarnak szennyes rejtlegei pedig, melynek királya a német császárnak volt a sógora, ezidőszerint még kívül esnek megismerésünknek a körén.

A bonyodalomban azonban nemcsak Németország volt az egyik és Oroszország a másik oldalról érdekelve. Németországnak a kapzsisága 1871-ben, makacs és gyűlölködő ellenségévé tette Franciaországot. A francia nép, amely tudta, hogy képtelen az elvesztett tartományokat saját erejéből visszaszerezni, túlzott reményeket táplált Oroszország hatalmát és segítségét illetőleg. A francia nép óriási összegeket jegyzett az orosz kölesönökre. Franciaország szövetségese volt az orosz birodalomnak. Bizonyos volt, hogy ha Németország háborúba keveredik Oroszországgal, Franciaország is megtámadja őt.

A rövid francia keleti határnak a védelmi rendszere nagyon erősen ki volt építve. Németországnak kevés reménysége volt, hogy ezen a védőgáton megismételje az 1870—71. évi sikereket. Franciaországnak a Belgium felé eső határa azonban hosszabb volt és kevésbé erősen is volt kiépítve. Franciaországnak túlerővel való megtámadása esetén nagyobb arányokban lehetett számítani 1870-nek a megismétlődésére. A francia balszárnyat délkeleti irányban forgópont gyanánt vissza lehet lökni Verdunre s a jobbszárnyát túl lehet szárnyalni olyanformán, ahogy az ember

becsukja a kinyitott beretvát. Ezt a tervet a német hadvezetőség nagy gonddal és részletességgel kidolgozta. A végrehajtása a nemzetközi jognak a megsértésével járt, mert Poroszország is vállalta Belgium semlegességének a garantálását, nem volt vele semmiféle viszálya, ellenben felidézte azt a veszedelmet, hogy Nagybritanniát is Németország ellen fordítja, mert ez a hatalom is kezeskedett Belgium megvédéséért. A németek azonban abban a hiszemben voltak, hogy flottájuk már elég erős ahhoz, hogy Nagybritanniát habozásra készítse a beavatkozás tekintetében s a lehetőségekre való tekintettel nagy stratégiai vasúthálózatot építettek ki a belga határ felé és megtettek minden előkészületet ennek a tervnek a végrehajtására. Így azt remélték, hogy egy nagy nekilendüléssel leterítik Franciaországot és azután akadálytalanul mérkőzhetnek meg Oroszországgal.

1914-ben minden körülmény a két központi hatalomra kedvezően látszott alakulni. Oroszország megerősödött ugyan 1906-tól kezdve, de nagyon lassan; Franciaországot pénzügyi botrányok züllesztették. Ezek a botrányok 1914 márciusában érték el a tetőpontjukat, mikor Caillaux pénzügyminiszternek a felesége megdöbbenő módon lelőtte Calmettet, a *Figaro* szerkesztőjét; Nagybritannia, egész Németországnak a meggyőződése szerint, a polgárháborúnak a szélén állt. Úgy külföldiek, mint angolok ismételten igyekeztek döntő kijelentést nyerni abban a tekintetben, hogy mi történik, ha Németország és Ausztria megtámadják Franciaországot és Oroszországot; a brit külügyi államtitkár azonban súlyos kétértelműséget tanúsított egészen addig a pillanatig, mikor Nagy-

britannia maga is beleavatkozott a háborúba.¹ Következésképen az a meggyőződés támadt a kontinensen, hogy Nagybritannia vagy nem akar, vagy csak késedelmesen fog beleavatkozni a háborúba s ez esetleg bátoríthatta Németországot abban, hogy megfenyegesse Franciaországot.

Az események rohanásának a lökést Ferenc Ferdinánd osztrák-magyar trónörökösnek a meggyilkolása adta meg, aki hivatalos látogatáson volt Szarajevóban, Bosznia fővárosában. Megvolt a kedvező ürügy a hadseregek megindítására. «Most vagy soha», mondotta a német császár.² A gyilkosok felbérelésével Szerbiát vádolták meg s bár maguk az osztrák nyomozó közegek jelentették, hogy a szerb kormányt nem lehet bűnrészességgel vádolni, az osztrák-magyar kormány alkalmasnak ítélte ezt a vádat, hogy háború felé szorítsa az ügyeket. Július 23-án a monarchia ultimátumot küldött Szerbiának s bár Szerbia részleges elégtételt adott, Sir Edward Grey, az angol külügyi államtitkár pedig konferenciára igyekezett bírni a hatalmakat, július 28-án megüzente a háborút.³

¹ Meggyőződésem szerint a politikája teljesen világos volt. «Ha háborút kezdtek, arra kell számítanotok, hogy Anglia Franciaországot és Oroszországot támogatja», mondotta Németországnak. «Ha ostobaságra ragadtatjátok magatokat, ne számítsatok Anglia támogatására», mondta Orosz- és Franciaországnak. Így nyomást gyakorolt mindkét félre. — G. M.

² Kautsky jelentése a háború kitöréséről.

³ Szerbiának a szerepét a háború felidézésében Wells nagyon röviden intézi el. Ha nem lehet is kimutatni, hogy a szerb kormánynak valamelyik tagja nyomta a gyilkosok kezébe a revolvert, kétségtelen,

Oroszország július 30-án mozgósította a hadseregét, mire Németország augusztus 1-én megüzente a háborút. Másnap német csapatok lépték át a francia határt s a szerencsétlen Belgiumhoz intézett ultimátummal egyidejűleg megkezdődött a nagy oldalmozdulat Belgiumon és Luxemburgon keresztül. Nyugati irányban megindultak a felderítő osztagok és az előcsapatok. Nyugat felé robogott a katonákkal megrakott automobилоk tömege. Rengeteg tömeg tábori szürkébe öltözött gyalogság követte őket; kerekre nyílt szemű, derék fiatal németek, törvénytisztelő, jól nevelt ifjak, akiknek legtöbbje sohasem látta, hogy indulatból lelőtték valakit. «Ez a háború», mondták nekik. Bátrak legyenek és könyörtelességek. Egyesek közülök rajta voltak, hogy megfeleljenek ennek a katonai oktatásnak a szerencsétlen belgák rovására.

A részletesen feltárt belgiumi atrocitások nyomán indokolatlanul nagy felháborodás kerekedett; indokolatlanul nagy volt az alapvető atrocitáshoz képest 1914 augusztusában, amit magának Belgiumnak a megtámadása jelentett. Ha ez adva volt, az esetleges lövöldözést és zsákmányolást, a magántulajdonnak céltalan pusztítását, a korcsmáknak és élelmiszer-üzleteknek éhes és fáradt emberek által történt kifosztását s a vele járó rablást és gyujtogatást eléggé természetes következésnek lehetett tekinteni. Csak nagyon ostoba

hogy Szerbiában éveken át a kormány tudtával és támogatásával folyt a monarchia elleni izgatás. Nagy-britannia akárhányszor sokkal ingatagabb jogcímen indított háborúkat és foglalt el egész országokat. — T. S.

emberek képzelhetik, hogy egy háborúban álló hadsereg megállhat a becsületnek, tisztességnek és igazságosságnak ugyanazon a színvonalán, mint a rendezett viszonyok között élő otthoni társadalom. A porosz hadsereget a harmincéves háború hagyományai is befolyásolták. A Németország ellen szövetkezett államokban szokásba jött ezeket a belgiumi túlkapásokat és vérengzéseket úgy kezelni, mintha azelőtt ilyenfajta dolgok egyáltalán nem történtek volna s mintha ezek a német jellemnek valami különlegesen ördögi vonásából származtak volna. A «hunok» gúnynévvel illették a németeket. A Belgiumban elkövetett német vétkeket azonban még a legtávolabbról sem lehet összehasonlítani az ázsiai nomádoknak rendszeres pusztításával, akik egyebek között ki akarták irtani Kína egész lakosságát, hogy az országot legelővé változtassák. A vétkek nagy része nem volt egyéb megittasult emberek brutalitásánál, akik életükben először használhattak szabadon halált osztogató fegyvereket ; sok a saját cselekedeteiktől megrettent és a megtámadott ország lakóinak bosszúállásától féltő embereknek volt a hiszterikus dühöngése, sok pedig egyszerűen a kényszerképzetből eredt, hogy a hadviselésben rettenetesnek kell mutatkoznia és hogy a népeket legjobban a megfélemlítéssel lehet leigázni. Az átlagos németet a törvény iránti engedelmességből és tiszteletből úgy vetették bele a háborúba, hogy ezeknek a kegyetlenségeknek szükségképen be kellett következniök. Tényleg történtek borzalmas és visszataszító dolgok. De minden nép, melyet úgy készítettek elő és vittek a háborúba, mint a németeket, hasonlóan cselekedett volna.

Augusztus másodikának az éjszakáján, mikor Európának a legnagyobb része még a félszázados békének a nyugodt elernyedésében, még a legszélesebb körökre kiterjedő bőségnek, olcsóságnak és szabadságnak a megszokott állapotában, melyet ma élő ember már nem fog élvezni többé, nyári pihenőjéről gondolkozott, a kis Vízé falucska Belgiumban lángokkal lobogott fel, megrémült tekintetű parasztokat hurcoltak ki a házaikból és lőttek főbe, állítólag mert a házakból tüzeltek a benyomuló ellenségre. A tiszteknek, akik ezt elrendelték és az embereknek, akik a parancsokat végrehajtották, borzalmat kellett érezniök, mikor ezeket a nekik idegenszerű dolgokat cselekedték. A legtöbbjük még sohasem látott erőszakos halált. Nemcsak a falucskára vetettek csóvát, hanem az egész világra. A vég kezdete volt, a kényelem, biztonság, emberi és tisztességes életmód korszakának a vége Európában.

Mihelyt biztossá vált, hogy Belgiumot megtámadták, Nagybritannia megszűnt habozni és augusztus 4-én éjjel 11 órakor megüzente a háborút Németországnak. A következő napon az *Amphion* cirkáló egy német aknarakó hajót lepett meg és süllyesztett el a Themze torkolatában; első eset volt, hogy britek és németek saját lobogójuk alatt kerültek szembe egymással szárazon vagy vizen...

Egész Európa visszaemlékezik még azoknak az eseményeknek gazdag, napfényes augusztusi napoknak a különös hangulatára. Majdnem félszázadon át a nyugati világ nyugalomban és a biztonság érzetében élt. Csak Franciaországban ismerte kevés számú középkorú és öregedő ember

közvetlen tapasztalatból a háborút. Az ujságok világkatasztrófáról beszéltek, de ez a kifejezés keveset jelentett azokra, akiknek a világ mindig biztonságosnak tetszett és másformának nem is tudták elképzelni. Különösen Nagybritanniában a béke-időknek az életmódja folytatódott némi ijedelemmel vegyes módon még egy ideig. Hasonlatos volt annak az embernek az esetéhez, aki járkál a világban, anélkül, hogy tudatában volna a benne már lappangó végzetes betegségnek, amely megváltoztatja egész életmódját és minden szokását. Az emberek nyaralni mentek; az üzletek megnyugtatták vevőiket, hogy «az üzlet nem változott». Az ujságok érkezése sok beszédre és izgalomra adott alkalmat, de ez a nézőknek a beszéde és izgalma volt, akik igazában nem tudják, hogy részesei a katasztrófának, mely magával rántja mindannyiukat.

VIII. A NAGY HÁBORÚ ESEMÉNYEI 1917-IG.¹

A következőkben főbb vonásaiban vázoljuk az így kitört világháborúnak az eseményeit. A német terv az volt, hogy gyors megrohanással leterítik Franciaországot, míg Oroszország a keleten még gyűjtögeti az erőit.² Egy ideig kifogástalanul ment minden. A katonai tudomány soha sincsen a modern viszonyoknak a színvonalán, mert a katonák mint osztály, képzelő erő nélküliek és mindig vannak a gyakorlatban még ki nem fejlesztett találmányok, amelyek a katonai észjárás által követett taktikai és stratégiai rendszereket megzavarhatják. A német terv már évekkel a háború kitörése előtt készült; önmagában elavult volt; lövészárkok, drótakadályok és gépfegyverek használatával alkalmasint mindjárt kezdetben meg lehetett volna hiusítani; a fran-

¹ A közönséges katonának a háborúról alkotott képzetének illusztrálására legjobb Barbusse-nak a könyve, *Le Feu*. Rendkívül szépen és nagy valószínűséggel van megírva André Hellé könyve, *Le Livre des Heures*. Szintén nagyon szépen és okosan van megírva Philip Gibbs könyve is, *Realities of the War*. Bizonyos világot vet a nagy háború és az előző háborúk küzdelmei közötti különbségre Mc Curdy könyve, *War Neuroses* és Eder könyve ugyanazon tárgyról.

² Aki tárgyilagosan vizsgálja a háború kitörésének körülményeit, mint Wells is teszi, az kénytelen meg-

ciák azonban haditudományukban nem érték el a német színvonalat s a nyílt hadviselés módszereiben bizakodtak, amely legalább tizenöt esztendővel maradt el a kor mögött. Felkészültségük úgy drótakadályok, mint gépfegyverek tekintetében nagyon hiányos volt s élt az a nevetséges hagyomány, hogy a franciák nem harcolhatnak árkokban és földhányások mögött. A belga határt Lüttich és a hozzá kapcsolódó erődök védték, melyek tíz vagy tizenkét év óta már nem voltak modernek; az erődök felszerelését és védőeszközeit sok esetben német cégek szállították; a francia északkeleti határ viszont nagyon gyengén volt megerősítve. Magától értetődőleg a hadiszállító német Krupp-gyár diótörőkről is gondoskodott e diók számára, nagyon erős robbanó hatású lövedékeket röpítő rendkívül nagy ágyúk formájában. Így ezek a védelmi berendezések saját helyőrségüknek lettek a csapdái. A franciák a déli Ardenneken támadtak, de vereséget szenvedtek. A német hadak ellenállhatatlannak látszó irammal gázolták le a francia balszárnyat; Lüttich augusztus 9-én elesett; Brüsszelt augusztus 20-án érték el a németek; a körülbelül 70.000

állapítani, hogy a kontinensen július utolsó és augusztus első napjaiban a kölcsönös bizalmatlanság és izgatottság olyan fokra emelkedett, hogy a fegyveres mérközést mindenki elkerülhetetlennek tartotta. Pszichológiailag a németek eljárása, akik elébe akartak vágni az eseményeknek és gyors fellépéssel meg akarták előzni, hogy ellenségeik keleten és nyugaton egyaránt felkészülve, összeroppantsák őket, nagyon is érthető. Oroszország hetek óta titokban mozgósított s az orosz fronton már a háború legelső napjaiban találkozunk szibériai ezredekkel. — T. S.

emberből álló brit hadsereget, mely Belgiumba érkezett, a túlerő Monsnál augusztus 22-én megverte s a dél-afrikai háborúban tanult gyilkos lövész-taktika dacára viasszaszorította. (A németek nem akarták hinni, hogy az angolok puskával és nem gépfegyverrel dolgoztak.) A kis angol haderőt nyugati irányban félretaszították s a német jobbszárny úgy rohant lefelé, mintha nyugatra el akarná hagyni Párist és fel akarná göngyölíteni az egész francia hadsereget.

A német főhadiszállás ebben az időpontban annyira biztos volt, hogy megnyerte a háborút, hogy augusztus végén már csapatokat vontak el a keleti front számára, ahol az oroszok Kelet- és Nyugat-Poroszországot pusztították. Ekkor következett be a stratégiai szempontból nagyon gyors és sikeres ellentámadás. A franciák a centrumban visszavonultak, balszárnyukon teljesen váratlanul egy új hadsereggel léptek fel s a megingott, de újra megerősített kis angol hadsereg is méltó szerepet tudott játszani az ellentámadásban. A német jobbszárny túlságosan előrerohant, elvesztette belső összefüggését s a szeptember 6-tól 10-ig tartó marnei csatában a Marnetól az Aisneig visszavetették. Még jobban is viasszaszorították volna, ha nem lett volna tartalékban a beásásnak a művészete. Az Aisnenél a német hadsereg megállt és beásta magát. A nehéz ágyúk, a nagy robbanó erejű lövedékek s a tankok, melyekre a szövetségeseeknek szükségük lett volna, hogy ezeket a lövészárkokat szétrombolják, még hiányoztak.

A marnei csata pozdorjává zúzta az eredeti német tervet. Franciaország egyelőre meg volt

mentve. A németek azonban távolról sem voltak megverve; úgy emberekben, mint felszerelésben nagy volt a támadó felsőbbségük. Az oroszoktól való félelmüket keleten a példátlanul álló tanenbergi győzelem eloszlatta. A nyugati küzdelemnek a legközelebbi fázisa az erőszakolt, kevésbé jól kitervezett harc volt, hogy a szövetségesek baloldalát túlszárnyalják és a csatornamenti kikötőknek a megszerzésével elvágjuk a Britanniából Franciaországba érkező utánpótlásokat. Mindkét fél valósággal versenyzett, hogy a partot elérje. Azután a németek, nagy tüzérségi és felszerelési fölénnyel megtámadták az angolokat Ypernél és Ypern körül. Nagyon közel jutottak az áttöréshez, de az angolok végül mégis kitartottak.

A nyugati fronton a küzdelem lövészárók-harccá alakult át. Egyik félnek sem volt meg a tudása és felszerelése a modern lövészárkokon és akadályokon való áttörés problémájának megoldásához s mindkét fél egyaránt tudósok, feltalálók és más nem katonai személyek tanácsához és segítségéhez volt kénytelen fordulni ebben a nehézségben. Ez időben a lövészárók-háborúnak a problémája lényegében már meg volt oldva; Angolországban példának okáért már megvolt a tanknak a modellje, amely a szövetségeseknek döntő és aránylag könnyű győzelmét biztosíthatta volna 1916 előtt; a hivatásos katonai elme azonban szükségképen alsóbbrendű és képzelő erő nélküli; magasabb intellektuális képességű ember nem szívesen börtönzi be tehetségét ebbe a hivatásba; majdnem az összes nagy hadvezérek vagy katonai mult nélküli, friss lelkű fiatal emberek voltak, mint Nagy Sándor, Napoleon és Hoche, magukat ka-

tonai mesterségnek szentelő politikusok, mint Julius Cæsar, nomádok, mint a hun és mongol vezérek, vagy pedig Cromwellhez és Washington-hoz hasonló műkedvelők; ötven esztendei militarizmus után azonban ez a háború reménytelenül mesterségszerű háború lett; kezdettől végig lehetetlen volt kivenni a hivatásos tábornokok kezéből és sem a német, sem pedig a szövetséges főhadiszállások nem nézték szívesen az olyan találmányokat, melyek halomra dönthették hagyományos rendszerüket.¹ A tank nem csupán kellemetlenül idegen volt ezeknek a katonai uraknak, hanem hivatáshoz nem méltó védelmet nyújtott a köz-katonáknak. A németek azonban meghonosítottak bizonyos újításokat. Február végén egy kevésbé használhatónak bizonyult újítással, a lángvetővel léptek fel, melynél a kezelő forgott állandóan az elevenen való megégés veszedelmében, április-

¹ «Tábornoki karunknak az a rendszer volt a legfőbb hibája, mely a fővezérletet egy csomó olyan embernek a kezébe tette le, akik a régi hadi iskolához tartoztak és úgy koruknál, mint hagyományaiknál fogva nem tudtak szabadulni megkövesedett rendszerüktől és hiányzott az új helyzettel szemben szükséges rugalmasságuk. Vezérkari iskolánk oktatási rendszerében reménytelenül elégtelen volt, amennyiben jogom lehet, hogy ilyen ítéletet mondjak olyan példányok alapján, akikben a kanári-agyvelő potsdami fellépéssel párosult. A rendes hadsereg tisztjei között szoros összetartás állott fenn, úgy hogy a vezérkari beosztásoknak oroszlanrészét maguknak tartották fenn s legfeljebb egyes tehetséges fiatal embereket emeltek ki az új hadseregből, akiknek szellemi tehetsége, ha egyebet nem mondunk is, jóval magasabban állott a sandhursti (az angol hadiiskola) színvonalnál». — Philip Gibbs: *Realities of the War*.

ban pedig, az angolok ellen irányuló második nagy offenzívának a közepe táján (második yperni csata, április 17—május 17), mérgezett gázfelhőket alkalmaztak. Ezt a borzalmas találmányt először kanadai és algiri csapatokkal szemben használták; a vele járó testi kín és a haldoklónak a gyötrelme borzalmas hatást váltott ki, de az áttörést nem tudta kierőszakolni. Néhány héten keresztül a szövetségesek arcvonalán a vegyészek a katonáknál nagyobb jelentőségre emelkedtek s hat héten belül a defenzívában levő csapatok birtokában voltak a védő eszközöknek és találmányoknak.

Másfél esztendőn át, egészen 1916 júliusáig a nyugati arcvonal az eldöntetlen feszültség állapotában maradt meg. Mindkét részről történtek nehéz támadások, melyek véres visszaverésekkel végződtek. A franciák dicsőséges, de nagy áldozatokkal járó támadásokat kíséreltek meg 1915-ben Arrasnál és Champagneban, a britek pedig Loosnál. Svájctól az Északi tengerig két szakadatlan lövészárók húzódott végig, néhol egy mérföldnyi s még nagyobb, néhol pedig — mint például Arrasnál, — alig néhány lábnyi távolságban s e lövészárkokban és mögöttük milliónyi ember dolgozott, harcolt és készülődött előre kitervezett nagy és véres offenzívákra. Minden megelőző korban ekkora helyhez kötött embertömegekben elkerülhetetlenül ragályos betegségek törtek volna ki, de a modern tudomány e tekintetben is megváltoztatta a hadviselésnek a körülményeit. Egyes új betegségek léptek fel, mint például a hideg vízben való hosszas álldogálás által előidézett «lövészárók-láb», a vérhas-

nak új fajai és más hasonlók, de egyik sem hatalmasodott el annyira, hogy bármelyik harcban álló felet megbénította volna. Az arcvonalak mögött a harcban álló nemzeteknek az élete mindinkább arra a feladatra alakult át, hogy élelmszert, lőszert és mindenekfelett embereket szállítson azoknak a helyébe, akik napról-napra elestek vagy megsebesültek.¹ A németeknek megvolt az a szerencséjük, hogy nagyszámú nagy ostromágyú állt a rendelkezésükre, melyek eredetileg a határszéli erősségek számára voltak rendelve; ezeket most a lövészárkoknak nagy robbanó erejű lövedékekkel való összerombolására, szóval olyan feladatra használták fel, melyre azelőtt senki sem gondolt. Az első évek folyamán nagy ágyúk és lőszer tekintetében a szövetségesek állandóan rosszabbul voltak ellátva a németeknél és veszteségeik mindig nagyobbak voltak. Asquith

¹ «A főhadiszállás előkelő társaságát legjobban a tiszti kaszinóban lehetett tanulmányozni ebéd idején. Zenés vígjátékhoz volt hasonlatos, ahogy a háborút a Gaiety színpadán szokták bemutatni. A katonazene rag-timeket és könnyű darabokat játszott, mialatt a «harcosok» táplálkoztak s az érdemrendes és kitüntetéses, keresztbe rakott kardokkal büszkélkedő tábornokokat és vezérkari tiszteket, hajukban a főhadiszállás színeit viseli, khaki harisnyás, rövid szoknyás és tarka kötényű ápolónők szolgálták ki. Milyen csevegés! Milyen könnyed kacagás! Milyen suttogás a magas helyek titkairól, cselszövényeiről és botrányairól! Milyen haláltmegvető bátorság, mialatt brit katonákat ágyúgolyók téptek darabokra, mérges gázzal pusztítottak, bénává lőttek, légnyomással sujtottak le azokon a helyeken, melyek távol, nagyon távol estek a főhadiszállástól». — Philip Gibbs: *Realities of the War*.

brit miniszterelnökből, aki nagyon gyakorlott művésze volt a parlamenti ügyeknek, hiányzott a teremtképesség s valószínűleg Lloyd George sürgéteinek és támadásainak, aki 1916 decemberében ki is szorította őt a helyéből, valamint az angol sajtó lármájának kell tulajdonítani, hogy a felszerelésnek és utánpótlásnak ezek a hiányosságai végül megszűntek.¹

A németek rettentő erőfeszítéssel támadták a franciákat 1916 első felében Verdunnél és Verdun körül. A németek óriási veszteségeket szenvedtek és miután a francia arcvonalat néhány mérföldnyire benyomták, sikerült őket feltartóztatni. A francia veszteségek legalább is akkorák, vagy még nagyobbak voltak. *«Ils ne passeront pas»* — mondta és énekelte a francia gyalogság és megtartotta a szavát.

A keleti német arcvonal hosszabb kiterjedésű volt és lövészárók-rendszere a nyugatinál kevésbbé volt kiépítve. Az oroszoknak a tannenbergi vereség után is sikerült, hogy egyidőre még előnyömuljanak. Majdnem egész Galiciát elfoglalták, 1914 szeptember 2-án az övék lett Lemberg, 1915 március 22-én pedig Przemyśl hatalmas erőssége. A németek azonban, miután nem tudták átörni a szövetségesek nyugati frontját, a szövetségesek pedig megfelelő előkészület hiányában eredménytelen támadásokat intéztek ellenük,² Orosz-

¹ Roch : *Mr. Lloyd George and the War* és Arthur : *Life of Lord Kitchener*.

² «A korlátlan mennyiségű robbanó lövedékeknek a hiánya volt sikerünknek a végzetes akadály». — *The Times*. 1915 május 14.

ország ellen fordultak és rettenetes tüzérségi előkészítésnek újszerű alkalmazásával először délen, majd északon nagy csapásokat mértek az orosz arcvonalra. Június 22-én Przemysl újból visszakerült a központi hatalmak birtokába és az egész orosz arcvonal messze keletre szorult, míg csak szeptember 2-án Vilna is német kézbe nem került.

1915 május 23-án Olaszország a szövetségesekhez csatlakozott és megüzente a háborút a monarchiának. (Németországnak a háborút csak egy esztendő múlva üzenete meg.) Keleti irányban előrenyomult ugyan Görzig, amely 1916 nyarán elesett, de ebben az időpontban beavatkozása sem Oroszország, sem pedig a két nyugati hatalom szempontjából nem jelentett sokat. Egészben véve csak új lövészárók-háborúra kényszerült festői északkeleti határán.

Míg a fő ellenfeleknek a legfontosabb arcvonalai a kimerítő megmerevedésnek ezt az állapotát mutatták, mindkét fél megkísérlette, hogy az arcvonal mögött is megtámadja az ellenfelét. A németek Zeppelinekkel, majd pedig repülőgépekkel egész sor támadást intéztek Páris és Anglia keleti részei ellen. A támadások nyilvánvalóan raktárak, lőszergyárak és más katonai fontosságú célok ellen irányultak, de a gyakorlatban vegyest a lakott helyeket is bombázták. Eleinte a ledobott bombák nem voltak nagyon hatékonyak, de később úgy a nagyságuk, mint a minőségük állandóan emelkedett, nagyon sok embert megsebesítettek és megöltek és jelentős károkat okoztak. Ezek a támadások tetőpontjára csigáz-

ták fel az angol népnek a méltatlankodását.¹ Noha a németeknek már néhány esztendő óta megvoltak a Zeppelinjeik, egyetlenegy katonai hatóság sem foglalkozott Nagybritanniában komolyan a gondolattal, hogy miként kell védekezni velük szemben s csak 1916-ban állott megfelelő mennyiségű ágyú a léghajók ellen rendelkezésre és ettől fogva kezdték a légi cirkálókat repülőgépekkel támadni. Egymásután több Zeppelin szerencsétlenül járt s ettől fogva csak tengeri felderítő szolgálatra használták őket, a támadásban pedig helyüket a Gotha nevű nagy repülőgépek foglalták el. Ezeknek a látogatásai Anglia keleti része és London fölött 1917 nyarától kezdve rendszerezésekké váltak. 1917—1918 telének minden holdas éjszakáján Londonban megszokott volt a jelzőágyú tompa dörgése, a rendőrségi riadónak éles sívítása, az utcáknak gyors elnéptelenedése, a repülőgépek ellen felállított ágyúk százainak menydörgéssé fokozódó fülsiketítő zaja, a srappellek süvöltése és végül, ha valamelyik támadónak sikerült áttörni a védő övezeten, a lezuhanó bombáknak tompa robbanása. Azután a gyengülő ágyúdörgés közepette következett a tűzoltóság-
nak elmaradhatatlan rohanó hangja és a mentőkocsiknak a robogása... Ezek a tapasztalatok otthonában éreztették London minden lakosával a háborút.

Míg a németek így a levegőből ellenségeik ott-

¹ 1863-ban megtorlás gyanánt egy utcai verekezésben megölt angolért a brit flotta bombázta a japán kikötővárosokat. Legújabbán a brit katonai hatóságok repülőbombákat és gépfegyvereket használtak lázadással gyanúsított hindu falvak ellen.

honi lakosságának az idegeit támadták meg, a rendelkezésükre álló minden eszközzel támadták a brit tengeri kereskedelmet is. A háború kitörésekor több cirkálójuk és torpedórombolójuk volt, szétszórva a tengereken és egy hatalmas, modern cirkálóból álló hajóosztaguk — a *Scharnhorst*, *Gneisenau*, *Leipzig*, *Nürnberg* és *Dresden*, — tartózkodott a Csendes-oceánon. E magányos cirkálók közül néhány, különösen pedig az *Emden*, igen nagy számú kereskedelmi hajót pusztított el, mielőtt sikerült volna ártalmatlanná tenni. A csendes-tengeri flotta pedig Chile partjain megütközött egy angol osztaggal s a *Good Hope* és *Monmouth* cirkálókat 1914 november 1-én elsüllyesztette. Egy hónappal később Sturdee tengernagy utolérte ezeket a német hajókat s a Falkland-szigetek mellett vívott csatában a *Dresden* kivételével valamennyiöket elsüllyesztette. Ezen ütközet után a szövetségesek a tengereknek kizárólagos urai maradtak s ezt a tengeri felsőbbbségüket az 1916 május 1-én megvívott jütlandi nagy tengeri csata sem tudta megingatni. A németek tevékenységüket így mindjobban a tengeralatti háborúra összpontosították. Egyetlenegy napon, 1914 szeptember 29-én három hatalmas cirkálót, az *Aboukirt*, *Hoguet* és *Cressyt*, 1473 emberrel sikerült nekik elsüllyeszteni. A brit hajózással szemben a tengeri zsákmányjogot alkalmazták; eleinte figyelmeztették és átvizsgálták a személyszállító és kereskedelmi hajókat, de csapdáktól való félelmükben nem folytatták ezt az eljárást és 1915 tavaszától kezdve a hajókat figyelmeztetés nélkül kezdték elsüllyeszteni. 1915 májusában elsüllyedt a *Lusitania*, a legnagyobb személyszállító gőzösök

egyike, előzetes figyelmeztetés nélkül, a fedélzetén több amerikai állampolgárral. Ez az amerikai közhangulatot nagyon elkésértette a németek irányában, de a valószínűség oly nagy volt, hogy a tengeralattjárók háborújával érzékenyen meg lehet sebezni, sőt esetleg engedékenységre lehet kényszeríteni Nagybritanniát, hogy makacsul ragaszkodtak a mind kíméletlenebb tengeralatti háborúhoz s nem törődtek vele, hogy esetleg az Egyesült-Államokat is ellenségeiknek a körébe kényszerítik.

Ugyanezen idő alatt az egyébként nagyon hiányosan felszerelt török haderők a Sinai félszigeten át fenyegető hadmozdulatokat végeztek Egyiptom irányában.

Mialatt a németek így a levegőben és a tenger alatt igyekeztek megsebezni legkevésbé hozzáférhető és legfélelmetesebb ellenfelüket, Nagybritanniát, a franciák és angolok is egy szerencsétlen oldaltámadást kíséreltek meg a központi hatalmak ellen Törökországon át. A gallipoli vállalkozás szépen volt kigondolva, de nagyon szerencsétlen volt a végrehajtása. Ha sikerül, a szövetségesek 1915-ben elfoglalták volna Konstantinápolyt. A Dardanellák februári bombázásával azonban már két hónappal előzetesen felhívták a tervre a törökök figyelmét, a készülődésekre valószínűleg a görög udvar is figyelmeztette a központi hatalmakat s mikor áprilisban a brit és francia erők partraszálltak a Gallipoli félszigeten, a törökök jól be voltak ásva és különösen kézigránátok tekintetében sokkal jobban fel voltak készülve az árokharcra, mint támadóik. A szövetségesek a hadihajók nagy ágyúiban bizakod-

tak, melyek meglehetősen alkalmatlanoknak bizonyultak a lövészárkok szétrombolására s egyebekben kívül, amiről megfélekedtek, nem gondoltak az ellenséges tengeralattjárókra. Több nagy csatahajójuk elveszett; ugyanazokban az áttetszően kék vizekben sülyedtek el, amelyeken át valaha Xerxes hajói vitorláztak a Salamisnál rájuk várakozó végzet felé. A szövetségesek részéről a gallipoli hadjárat egyaránt hősie és szánalmas példája volt a bátorságnak és szakértelem hiányának, mely tömérdek élet, anyag és tekintély pusztulása után 1916 januárjában visszavonulással végződött.¹

A sikertelenséget részben a görögök magatartásának kellett tulajdonítani, akik megtagadták a kalandban való részvételt. Másfél esztendőn keresztül a görög király, a német császárnak a sógora, akit a szövetségesek főhadiszállásain levő barátai oltalmaztak, rászedte a szövetségeseket és közvetve nagyszámú brit és francia katonának a halálát okozta. 1917 júniusban lemondásra kényszerítették, de ahelyett, hogy a görögöknek megengedték volna, hogy természetes és hagyományos köztársasági hajlandóságukat kövessék, helyette Sándor trónörököst, a német császárnak az unokaöccsét emelték a trónra — *maguk a szövet-*

¹ A kalandban közreműködő brit katonai hatóságok felületességére és tehetetlenségére nézve adatokat tartalmaz Sir Ian Hamilton könyve: *Gallipoli Diary*.

A brit főparancsnokkal szemben a méltányosság követeli annak a megállapítását, hogy a tehetetlenség az otthoni hatóságok részén volt, akik nem akarták megérteni a sürgetését emberek és utánpótlás iránt. — P. G.

ségesek. A nagy háborúnak ez a görög fejezete még megvilágításra vár a történetírók részéről. Ezidőszerint még megmagyarázhatatlan és mi csak az érthetetlen tényeket közöljük, anélkül, hogy a megfejtésüket megkísérlenők.

Görögországnak ezzel az ingadozásával szoros kapcsolatban áll Bulgáriának a beavatkozása a háborúba 1915 október 12-én. A bulgár király egy esztendőnél tovább habozott, mielőtt döntött volna a két fél között. Ezúttal azonban a gallipolii brit támadásnak a sikertelensége, mely a német és osztrák-magyar hadseregnek Szerbia elleni erős támadásával párosult, a központi hatalmak oldalára állította őt. Mialatt a szerbek erős harcban állottak a német-osztrák-magyar haderővel a Dunánál, hátbatámadta őket és néhány hét alatt az országot teljesen megszállották. A szerb hadsereg rettenetes viszonyok között vonult vissza Albánia hegysegein át a tengerpartra, ahol roncsait egy szövetséges flotta megmentette.

A szövetségesek Szalonikiben is partra szállítottak egy haderőt, amely előrenyomult ugyan Monastir irányában, de nem volt képes hatásos módon segíteni a szerbeken. Ez az újabb, szalonikii terv volt az, amely végleg megpecsételte a gallipolii expedíciónak a sorsát.

Keleten, Mezopotámiában az angolok, főként indiai haderőkkel még távolabbi oldaltámadást intéztek a központi hatalmak ellen. 1914 novemberében egy nagyon rosszul felszerelt hadsereget szállítottak partra Basrában, mely a következő évben előnyomult Bagdad irányában. Ez a hadsereg győzelmet aratott Ktesiphonnál, az Arsacidák és Sassanidák régi székvárosánál, huszonöt

mérföldnyire Bagdadtól, de az időközben megerősödött törökök elől Kut el Amaráig visszavonulni kényszerült, ahol a Townshend tábornok alatt álló brit csapatokat bekerítették és 1916 április 29-én megadásra kényszerítették.

Mindez a levegőben, a tenger alatt, az Oroszországban, Törökországban és Ázsiában folytatott hadviselés járulékos természetű volt a főarcvonal, a döntő jelentőségű hadszíntér mellett, Svájc és a tenger között, ahol egymással szemben béásva feküdtek a milliók, akik lassankint tanulták meg a modern hadviselésnek a szükségszerű módozatait. Rohamosan fejlődött például a repülőgépeknek a használata. A háború kezdetén főként felderítésre, ezenkívül pedig a németek a tüzérség számára szolgáló jeleknek a ledobására használták őket. A levegőben való harc még teljesen ismeretlen volt. 1916-tól kezdve a repülőgépeket gépfegyverekkel szerelték fel és megkezdődtek a légi harcok; a levegőből való bombavetés folyton fokozódó jelentőségre tett szert, a levegőből való fényképezés valósággal csodás művészetté fejlődött s a tüzérségi tevékenységnek a légi megfigyelésre alapított része, melyben egyaránt vettek részt repülőgépek és megfigyelő ballonok, szintén állandóan fejlődött. A katonai ész azonban még mindig ellenállott a tankok használatának, melyek nyilvánvalóan egyedüli eszköz lettek volna, hogy a lövészárkok-háborúban a döntést kierőszakolják.

Nagyon sok intelligens ember, aki kívül állott a katonai körökön, ezt teljes mértékben belátta. A tankok használata a lövészárkokkal szemben nagyon is nyilvánvaló módszernek tűnt fel.

A tankoknak az őseit még Lionardo da Vinci találta fel, de hogy juthatott volna katonai szakértőnek az eszébe, hogy Lionardot tanulmányozza? Közvetlenül a búr háború után, 1903-ban, a különböző folyóiratokban leírások jelentek meg képzeletbeli csatákról, melyekben tankok szerepeltek s egy teljes működésben levő tanknak a modelljét be is mutatták 1912-ben az angol katonai hatóságoknak, amelyek azt természet-szerűleg el is vetették. Különböző típusú tankokat a háború kezdete előtt újból meg újból találtak fel. Ha az ügy kizárólag a katonák kezében maradt volna, sohasem tértek volna át a tankok használatára. Az első tankoknak az építését Winston Churchill sürgette, aki ez időben az angol admirális kötelékébe tartozott, de a legelkeseredettebb támadásoknak tette ki magát, mikor azokat átküldte Franciaországba.¹ A katonai tudomány a brit haditengerészetnek és nem a hadseregnek köszöni ennek az új találmánynak a használatát. A német katonai tekintélyek hasonlóan ellene voltak. 1916 júliusában Sir Douglas Haig, az angol főparancsnok nagy offenzívát kezdett, amely azonban nem tudta áttörni a német arcvonalat. Egyes pontokon sikerült ugyan a frontot néhány mérföldnyire benyomni, de egyébként a támadás tökéletesen megghiúsult. Az új angol hadseregnek egy részét valósággal lemészárolták. De a tankokat nem használták.

Szeptemberben, mikor az évszak már előrehaladt egy tartósabb offenzíva számára, jelentek

¹ Stern : *Tanks 1914—1918*. Fuller : *Tanks in the Great War*.

meg a tankok először a hadviselésben. Angol részről néhányat hoztak működésbe, de nem valami észszerű módon. A hatásuk a németekre rendkívül nagy volt, majdnem pánikot idézett elő és kétségtelennek lehet tekinteni, hogy ha júliusban elegendő számban használták és egy tehetséges és erélyes tábornok irányította volna őket, ott és akkor döntésre lehetett volna vinni a háborút. Ebben az időpontban ugyanis a szövetségesek a németeknél erősebbek voltak a nyugati arcvonalon. Oroszország, noha már közeledett a kimerüléshez, még harcolt, Olaszország szorongatta az osztrák határt és Románia épen beavatkozott a háborúba a szövetségesek oldalán. A vészes júliusi offenzívának az emberpazarlása, párosulva a tankok által nyújtott lehetőségeknek a makacs semmibevevésével a katonai hatóságok részéről, a szövetségesek ügyét majdnem a katasztrófának az örvényébe sodorta.

A brit támadás meghiusulása közvetlenül új erőt kölcsönzött a németeknek, akik szintén a románok ellen fordulhattak s 1916 telén ugyanaz a sors érte Romániát, amely 1915-ben Szerbiát sujtotta. Az esztendő, amely a gallipolii visszavonulással és a kut el amari fegyverletétellel kezdődött, Románia összezúzásával és Athén kikötőjében a royalisták részéről a partraszálló angol és francia csapatokra irányzott sortűzzel végződött. Úgy látszott, mintha Konstantin görög király, az antant külügyi hivatalainak a védence, népét Ferdinánd bolgár királynak a nyomaiba akarná vezetni. Görögország tengerpartja azonban nagyon is ki van téve a tenger felől jövő támadásoknak. A szövetségesek Görögországot blokád

alá helyezték s a szalonikii francia haderő kezét nyújtva a Valona felől jövő olasz erőknek, elzárta a görög királyt a központi hatalmaktól.

Egészben véve 1916 végén az ügyek sokkal kevésbé veszedelmesen állottak a Hohenzollernek imperializmusára nézve, mint a marnei nagy előrerohanás megghiusulása után. A szövetségesek két esztendei kedvező alkalmat elszalasztottak. Belgiumot, Szerbiát, Romániát s Franciaországnak és Oroszországnak nagy részét a központi hatalmak csapatai tartották megszállva. Ellen-támadás ellentámadás után hiusult meg s Oroszország az összeomlás felé támol ygott. Ha Németországot előrelátással irányították volna, ebben az időpontban észszerű békét köthetett volna. De a sikernek a gyönyöre elbódította a német imperialistákat. Nem biztonságot, hanem győzelmet akartak, nem a világnak az üdvére, hanem világhatalomra törekedtek. «Világhatalom vagy bukás» volt a jelszavuk ; ellenségeiknek nem maradt más választásuk, minthogy a döntő befejezésig harcoljanak.¹

¹ Hogy a német politika vezetői a béke ügyében nagyokat hibáztak és elkábították magukat a fegyverek sikereitől, ma már több-kevesebb bizonyossággal meg lehet állapítani. Épen oly bizonyos azonban az is, hogy a nyugati szövetségesek sem méltányos békére, hanem a központi hatalmak teljes letörésére törekedtek. Ezt bizonyítja a londoni konferencia és az előzetes megállapodások Németország megcsonkítására és a monarchia teljes felosztására. — T. S.

IX. A NAGY HÁBORÚ OROSZORSZÁG ÖSSZEOMLÁSÁTÓL A FEGYVERSZÜNETIG.

1917 elején Oroszország összeomlott.

Ebben az időpontban a háborúnak a rettenetes erőfeszítése már nagyon ránehezedett csaknem az összes európai népekre. A forgalom mindenféle dezorganizálódott, a hajózásban, a vasutaknál és más hasonló üzemekben a normális javítások és utánpótlások megszűntek, mindennemű anyagok elhasználódtak, az élelmiszer-termelés megcsökken, állandóan nagyobb és nagyobb embertömegeket vontak el az ipartól, a közoktatás megromlott és az élet megszokott biztonsága és erkölcsé tünedezett. Seholsem volt olyan irányító hatalom, amely a megszokott kötelékeknek a meglazulása és a béke zavartalan fegyelmének az erőszakos katonai «rend» által való helyettesítése mellett a gyeplőket a kezében tudta volna tartani. A megszokott környezetből és viszonyokból Európának a lakossága mindinkább olyan viszonyok közé került, amelyek a szerencsétlenség és elégedetlenség érzetét váltották ki belőle, erkölcsileg pedig megrontották. Legelőször és legnagyobb mértékben azonban Oroszország érezte meg, hogy a civilizációt gyökereiben megtámadták. Az orosz autokrácia becsstelen volt és tehetetlen. A cár, több elődéhez hasonlóan, ostoba pietizmusnak adta

magát és az udvaron egy Rasputin nevű vallásos szélhámos uralkodott, akinek kimondhatatlanul örületes kultusza világbotránnyá fajult el. E szennyes miszticizmusnak a vezetése alatt a közönyösség és gazság érvényesültek a hadvezetésben. Tüzérségi támogatás nélkül hajszottak ütközetekbe orosz katonákat, akik még lőszerrel sem voltak ellátva; tisztjeik és tábornokaik a militarista lelkesedésnek az örületében maguk pusztították el őket. Egy ideig állatok módjára hangtalanul szenvedtek; de még a legtudatlanabb elemeknél is megvan a szenvedésnek a határa. A megcsalt és pusztulásba vitt embereknek a hadseregeiben mélységes gyűlölség kapott lábra a cárizmussal szemben. 1915 végétől kezdve Oroszország növekvő aggodalomnak volt a forrása nyugati szövetségeseinél. 1916-ban majdnem teljesen a defenzivára szorítkozott és hírek szállongtak, hogy különbékét szándékozik kötni Németországgal. Romániát már alig részesítette támogatásban.

1916 december 29-én Rasputint Pétervárott egy ebéd alkalmával meggyilkolták. Utána még egy elkésett kísérlet történt a cári birodalom ügyeinek rendbehozatalára. Márciusban az ügyek rohanó folyamatot vettek; a pétervári élelmezési zavargások forradalmi lázongássá fajultak el; kísérlet történt a képviseleti testületnek, a dumának az elnyomására és a liberális vezetőknek a letartóztatására. Ideiglenes kormány alakult Lwov herceg elnöklete alatt, március 15-én pedig a cár leköszönt a trónjáról. Egy ideig úgy látszott, hogy fennforog a mérsékelt és korlátok közé szorított forradalomnak a lehetősége, esetleg egy új

cár alatt. Azután kiderült, hogy a bizalom már sokkal mélyebben ki van irtva, semhogy ilyen átalakulások elégségesek volnának. Az orosz nép halálosan beteg volt Európának a régi rendjétől, a cároktól, a háborúktól és a nagyhatalmaktól; menekvést akart, még pedig rögtönösen, az elviselhetetlen nyomorúságokból. A szövetségesek nem voltak megértéssel az orosz ügyek valódi állása iránt; diplomatáik nem ismerték az orosz nyelvet, előkelő létükre inkább az orosz udvar, mint Oroszország iránti rokonszenvükkel, állandóan nagy baklövéseket követtek el az új helyzet szemben. A diplomaták körében vajmi kevés jóindulat nyilatkozott meg a köztársasági áramlattal szemben, inkább az a hajlandóság nyilatkozott meg bennük, hogy minél több nehézséget okozzanak az új kormánynak. Az orosz köztársasági kormánynak egy ékesen szóló és romantikus népevezér, Kerenszki volt a feje, akinek a helyzetét csakhamar tarthatatlanná tették egy még mélyebb forradalmi mozgalomnak, a társadalmi forradalomnak a mélységekből feltörő erői és a szövetséges kormányoknak a közönyös magatartása. Szövetségesei lehetetlenné tették, hogy az orosz népet földhöz és békéhez juttassa a határain belül. A francia és brit sajtó a kimerült szövetségest új offenzívára korbácsolta. De mikor a németek tengeren és szárazon egyaránt erős támadást intéztek Riga ellen, a brit admirális visszariadt a felmentő balti tengeri expediciótól. Az új orosz köztársaság támogatás nélkül volt kénytelen belemenni a küzdelembe. Nagy tengeri felsőbbbség és a nagy angol admirálisnak, Fisher lordnak (1841—1920) keserű tiltakozásai dacára,

a szövetségesek néhány tengeralattjáró támadástól eltekintve, a háború tartama alatt meghagyták a németeket a Balti-tengernek zavartalan birtokában.

Az orosz tömegek el voltak szánva, hogy véget vetnek a háborúnak. Pétervározt a munkások és közkatonák egy képviseleti testületet alkottak szovjet néven s ez a testület a szocialistákat nemzetközi konferenciára hívta meg Stockholmba. Berlinben zavargások voltak már ez időben az élelmezés miatt. A monarchiában és Németországban a háborúba való belefáradásnak a jelei mutatkoztak s a bekövetkezett események világában alig lehet kételkedni benne, hogy ez a konferencia meggyorsította volna a demokratikus alapokon megkötendő békét és a német forradalmat. Kerenszki könyörgött a szövetségeseinek, hogy engedjék meg ennek a konferenciának a megtartását, de ezek, féltükben a szocializmusnak és a republikánizmusnak az egész világon való kitörésétől, noha a brit munkáspártnak kis többsége mellette nyilatkozott, visszautasították. A «mérsékelt» orosz köztársaság a szövetségeseknek erkölcsi és anyagi támogatása nélkül még tovább küzdött és júliusban utolsó kétségbeesett kísérletet tett az offenzívára. Némi futólagos siker után az offenzíva nagy vérpazarlás közben meghiúsult.

Az oroszok eljutottak kitartásuknak szélső határához. Az orosz seregekben, különösen az északi arcvonalon, zendülések törtek ki, Kerenszki kormánya megbukott és a hatalmat a bolsevik szocialistákat uraló szovjet-kormány ragadta a kezébe, Lenin vezetése alatt, aki azt hirdette, hogy

a békét azonnal meg kell kötni, tekintet nélkül a nyugati hatalmakra. Oroszország végérvényesen «kilépett a háborúból».

1917 tavaszán a franciák ismét áldozatokkal járó és eredménytelen támadást kíséreltek meg a champagnei arcvonalon, mely nem hozta meg az áttörést, de nekik óriási veszteségeket okozott. Ettől fogva 1917 végéig az események általában véve Németországra nézve alakultak kedvezően, ha kormánya az ország biztonságaért és jóllétéért harcolt volna, nem pedig a dicsőségért és a győzelemért. A központi hatalmak népei azonban kénytelenek voltak erejüket véges-végig, a teljes kimerülésig megfeszíteni a lehetetlen világ-imperializmus megvalósítása érdekében.

Ehhez nem volt elég a sikeres ellenállás, hanem le kellett volna igazni Nagybritanniát, Németország pedig, hogy ezt elérhesse, ellenségeinek körébe állította Amerikát is. 1916 folyamán a tengeralattjárók háborúja állandóan nagyobb arányokat öltött, de tiszteletben tartotta a semlegesek hajózását. 1917 januárjában a német kormány Nagybritanniának és Franciaországnak teljes blokádját proklamálta és felhívta az összes semleges hatalmakat, hogy hajóikat tiltsák el a brit vizekről. Megkezdődött az összes nemzetek hajóinak válogatás nélküli elsüllyesztése, ami Amerikát rábirta, hogy szintén beavatkozzék a háborúba. (1917 április 6.) 1917 folyamán, mielőtt Oroszország letört és tehetetlenné vált, az amerikai nép gyorsan és következetesen nagy katonai nemzetté alakult át. A korlátlan bűvárhajóharc pedig, amelynek kedvéért a német imperialisták megkockáztatták az új ellenfélnek a vesze-

delmét, sokkal kevésbbé hatásosnak bizonyult, mint remélték. A brit haditengerészet sokkal találékonyabbnak és segédeszközeiben gazdagabbnak bizonyult, mint a brit hadsereg; rohamosan jelentek meg a bűvárhajók ellen a levegőben, a víz felszínén és a víz alatt használható találmányok; körülbelül egy havi nagyon komoly pusztítás után az elsülyesztések száma csökkenni kezdett. Nagybritannia is az élelmezésnek az adagolására kényszerült; az ellátás ügyét azonban jól szervezték és ügyesen igazgatták, a közönség is kitűnő szellemet és megértést tanúsított s az éhségnek és a társadalmi rend megbomlásának a veszedelmét állandóan távol lehetett tartani.

A német császári kormány azonban makacsul ragaszkodott a megkezdett kurzushoz. Ha a bűvárhajók nem értek is el mindent, amit tőlük vártak s ha Amerika hadseregei viharfelhő módjára tömörültek is, Oroszország végleg le volt gyűrve, októberben pedig ugyanaz az őszi offenzíva, amely 1915-ben a földre terítette Szerbiát, 1916-ban pedig Romániát, ezúttal összezúzó módon érvényesült Olaszországgal szemben. Az olasz arcvonal a caporettoi csata után összeomlott, a központi hatalmak hadseregei betörték a velencei tartományba s majdnem ágyúlövésnyire közelítették meg Velencét. Németország ilyenformán igazoltnak látta, hogy nagyon is felülről kezelje az orosz békeajánlatokat s az 1918 március 2-án megkötött breszt-litovszki béke némi izelítőt adott a nyugati szövetségeseinek, hogy egy német győzelem mit jelenthet rájuk nézve. Összezúzó és határt nem ismerő béke volt, melyet a kevély győzőnek az akarata diktált rá a legyőzöttre.

Az egész télen át a német csapatok szüntelenül özönlöttek keletről a nyugati arcvonalra s 1918 tavaszán az éhező, kifáradt és vérző Németországnak lankadó lelkesedését még egy utolsó, legnagyobb erőfeszítésre korbácsolták fel, amely igazában már a háborúnak a végét jelentette. Néhány hónap óta már voltak amerikai csapatok Franciaországban, de az amerikai hadseregnek a zöme még túl volt az oceánon. A legfőbb ideje volt a nyugati arcvonalon a végső, döntő jellegű támadásnak, ha egyáltalán akartak ilyen támadást. Az első támadás a brit hadsereg ellen irányult a Somme vidékén. A nem valami kiváló lovassági tábornokokat, akik még mindig parancsnokló állásokat töltöttek be egy olyan arcvonalon, ahol a lovaság csak fölösleges terhet jelentett, készületlenül találta a megrohanás és március 21-én, a «Gough-katasztrófa» napján, az angol hadsereg olyan felbomlásban menekült visszafelé, aminőt azelőtt még nem ismert. Több ezer ágyú elveszett és a németek sok ezer foglyot ejtettek. E veszteségek nagy részét a magasabb parancsnokság teljes tehetlenségének kellett tulajdonítani. Nem kevesebb, mint száz tankot kellett visszahagyni, mert elfogyott a benzin. Az angolokat majdnem Amiensig szorították vissza.¹ Egész március és április fo-

¹ «Az ötödik hadsereg tisztjeinek és embereinek körében arról az általános véleményről szereztem meggyőződést, hogy a vezérkar borzalmas és következményeiben tragikus munkájának az áldozatai. Az ötödik hadsereg több vezérkari tisztjével való megismerkedés alapján én is erre a meggyőződésre jutottam. Sokan e fiatal urak közül és sokan az öregebb tisztek közül beképzelték és nagyizolók voltak, anélkül, hogy az intelligenciának a legcsekélyebb jelét árulták

lyamán a németek szüntelenül támadták a szövetségesek arcvonalát. Északon majdnem sikerült nekik az áttörés és erősen benyomták a frontot a Marne irányában is, amelyet 1918 május 30-án értek el másodszor.

Ez volt a német erőfeszítésnek a tetőpontja. Mögötte nem volt már egyéb, csak a kimerült ország. Nagybritanniából ellenben gyorsan friss csapatok érkeztek a csatornán keresztül és Amerikából százezrével özönlöttek az emberek Franciaországba. Júniusban az osztrák-magyar hadsereg utolsó erőfeszítést kísérelt meg Olaszországban, amely az olaszok ellentámadásában összeomlott. Június elején a franciák megkezdték az ellentámadásukat a Marne-szögletben. Júliusban az áradat megfordult és a németek visszavonultak. A château-thierryi csata július 18-án tanuságot tett az új amerikai csapatok értékéről. Augusztusban a britek nagy és sikeres offenzívát kezdtek Belgiumban s a német arcvonalnak a kiöblösödése Amiens felé összezsugorodott és összeomlott. Németország a játéknak végére ért. A küzdő szellem elpárolgott a hadseregéből és október a veregségnek és visszavonulásnak a története volt az egész nyugati arcvonalon. November legelején a

volna el. Ha okosak voltak, okosságukat mélységesen eltakarták a tehetetlenségnek a látszatával. Ha tudásuk volt, azt úgy elrejtették, mintha a saját külön titkuk lett volna. Gough tábornoknak a beosztott tisztjei Flandriában, bár sok tragikus eseményért személyesen volt felelős, nagyon rosszul működtek s a zászlóaljaknál beosztott tisztek és a hadosztálytörzsek a legszabadszájúbb módon dühöngtek az ötödik hadsereg egész szervezete vagy inkább szervezétének a hiánya ellen.» — Philip Gibbs: *Realities of War*.

brit csapatok már Valenciennesben voltak, az amerikaiak pedig Sedanban. Az osztrák-magyar csapatok is rendetlenül vonultak vissza az olasz frontról. A Hohenzollernek és Habsburgok hadseregei mindenfelé összeomlottak. A végső összeomlás meglepően gyors volt. A francia és angol közvélemény jóformán nem akart hinni az ujságoknak, mikor napról-napra száz meg száz zsákmányolt ágyút és több ezer foglyot jelentettek.

Szeptemberben a szövetségeseknek nagy offenzívája Bulgária ellen, forradalmat idézett elő és a kormányt békeajánlatra kényszerítette. Törökország október végén követte a fegyverletétel példáját, Ausztria-Magyarország pedig november 4-én. Németországban még kísérlet történt, hogy a flottát utolsó küzdelembe vigyék, de a matrózok november 7-én fellázadtak.

A császár és a trónörökös méltóságukról megfélemedkezve, gyorsan Hollandiába távoztak. Úgy tűntek el, mint a lóversenyek szélhámosai, akik félnek a tömeg bosszújától. November 11-én aláírták a fegyverszünetet és a háború véget ért...

Négy és egynegyed esztendeig tartott a háború és fokozatosan a nyugati világban majd mindenkit belesodort az örvényébe. A küzdelemben tízmillió embernél több pusztult el és további húsz vagy huszonöt millió ember halt el a velejáró nélkülözések és belső zavarok következtében. A hiányos táplálkozás és nyomor sok millió embert döntött szenvedésbe és gyengítette meg a szervezetüket. Az emberiségnek nagy része közvetlenül vagy közvetve, belekapcsolódott a háború munkájába, gyártotta a felszereléseket és lőszert, dolgozott a kórházakban és helyettesítette a

hadseregbe besorozottakat. Az üzletemberek a világnak ebben a válságos állapotában rászoktak a nyereszkesedésnek a lázasabb módszereire. A háború valójában új légkört, új szokásokat és új társadalmi rendet teremtett. Egyszerre hirtelen a háború véget ért.

Londonban a fegyverszünet november 11-én déltájban lett köztudomású. A hírre a megszokott élet egyszerre különös módon megszakadt. Az alkalmazottak kiözönlöttek az irodáikból és nem akartak visszatérni, a segédek otthagyták a boltokat, az omnibuszok kalauzai és a katonai teherautomobilmek soffőrjei az elkábult és ujjongó embereket felszedve a kocsijaikra, kirándulásokra indultak, amint épen az eszükbe jutott. Az utcákon óriási tömegek hullámozgáltak s akinek volt, zászlókkal diszítette a házát és üzletét. Este a főbb útvonalak, amelyek hónapokon keresztül sötétek voltak a légi támadások miatt, fényárban úsztak. Különös volt ismét a mesterséges fényben látni ezeket a nyüzsgő tömegeket. Elemi erejű és némileg fájdalmas megkönnyebbüléssel vegyes céltalanság érzése fogott el mindenkit. Vége volt tehát! Többé nem esnek el az emberek a francia mezőkön és nincsenek légi támadások, minden jóra fordul. Az emberek sírni és nevetni szerettek volna, de képtelenek voltak rá. Fiatal emberek és szabadságon levő fiatal katonák lármás menetekben törtek maguknak utat a tömegben keresztül és igyekeztek mindenkit jókedvre hangolni. Egy zsákmányolt német ágyút elhurcoltak a Mallról, ahol nagy tömeg ilyen győzelmi jelvény volt kiállítva, a Trafalgar Squarera és a szekér vázát elégették. Rakétákat és röppentyűket bocsájtottak

a levegőbe. Igazi örömet azonban alig lehetett tapasztalni. Majdnem mindenki sokkal többet vesztett és szenvedett, semhogy igazán tudott volna örülni.¹

¹ Párisnak a háború alatti és utáni lelkiállapotát nagyon jól jellemzi W. P. Adams könyve: *Paris Sees it Through*.

X. POLITIKAI, TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI FELBOMLÁS A HÁBORÚ KÖVETKEZTÉBEN.

A világ a nagy háborút követő esztendőben az olyan emberhez hasonlított, aki nagyon ügyetlenül végrehajtott sebészi műtéten esett át s még nem bizonyos benne, hogy életben marad-e, vagy pedig olyan az állapota, hogy összeroskad és meghal. A világ szédült és el volt kábulva. A német katonai imperializmust sikerült legyőzni, de csak hihetetlen áldozatok árán. Majdnem az győzedelmeskedett. Miután a nagy összeütközésnek a feszültsége megszűnt, minden nagyon vontatottan, nagyon erőtlenül, izgulékony és bizonytalan kedélyállapotban indult meg újra. Általános volt a vágyódás a háború előtti idők biztonsága, szabadsága és jóllete után, anélkül, hogy meglett volna az akaraterő mindezeknek a dolgoknak a biztosítására.

Ugyanúgy, mint a római köztársaságban a pún háborúk hosszú erőfeszítése után, úgy most is fel szabadult az erőszakosság és kíméletlenség s mélysegesen megromlottak a pénzügyi és gazdasági erkölcsök. A jobb elemek erejüket önként a háború sürgető követelményeinek a szolgálatába állították, de a pénzvilágnak és az üzleti életnek minden ravaszsága és hitványsága rávetette magát a beteg időknek a kínálkozó alkalmaira és igyekezett

megkaparintani a saját országában a gazdasági előnyöket és a politikai hatalmat. A világon mindenfelé olyan egyének, akiket 1914 előtt sötét kalandoroknak tekintettek volna, jutottak hatalomra és befolyásra, míg a tisztességes elemek eredmény nélkül törték magukat. Olyan emberek, mint Rhondda lord, a brit közéletmezés vezetője, valósággal öngyilkos munkát végeztek, mialatt a háborús nyereszkesedők meggazdagodtak s rátették a kezüket a sajtóra és a politikai szervezetekre.

A háború folyamán csaknem az összes hadviselő államokban egészen kivételes kísérletek történtek a kollektív elv érvényesítésére. Bebizonyosodott, hogy a békeidők kereskedelmének a rendes gyakorlata, az árak felhajtása, az árúnak a kedvező haszon érdekében való visszatartása nem egyeztethető össze a hadviselésnek pillanatnyilag jelentkező szükségleteivel. Nem csupán a közlekedés, tüzelőanyagok, élelmiszerek, lakásügy s a ruházkodáshoz szükséges nyersanyagok és más hasonlók elosztása, hanem minden, ami összefüggésben volt a háborúnak a táplálásával, nyilvános ellenőrzés alá került. A gazdáknak nem engedték meg, hogy kihasználatlanul hagyják a földjüket; a szarvasok számára fenntartott parkokba szarvasmarhákat helyeztek s a pázsitokat a tulajdonosok beleegyezésével vagy anélkül, felszántották. A fényűző építkezést és az üzérkedést szolgáló vállalatok alapítását megszorították. Valójában kényszerülte szociális államok keletkeztek mindenfelé a háborús Európában. A kísérlet durva volt ugyan és hiányzott belőle a gazdaságosság, de mindenesetre jobb volt, mint a magánvállalkozással vele járó bonyolult és szakadatlan haszon-

hajhászás, árúfelhalmozás, mesterséges árfelhajtás és rendszertelen termelés.

A háború első éveiben a testvériségnek és a közérdeknek az érzése nagyon erősen érvényesült az összes hadviselő államokban. Az egyszerű emberek mindenütt az életüket és egészségüket áldozták annak, amit az állam közjavanak hittek. Viszont megigérték nekik, hogy a háború után kevesebb lesz a szociális igazságtalanság és nagyobb lesz az áldozatkészség a közjó irányában. Nagybritanniában például Lloyd George különösen erősen hangsúlyozta, hogy a háború utáni Britanniát «olyan országgá kell átalakítani, melyben a hősök jól érezzék magukat». Lendületes és szép beszédekben előrevetítette a békében is folytatódó háborús kollektívizmusnak a képét. Nagybritanniában egy újjászervezési minisztérium létesült, melynek az lett volna a hivatása, hogy egy új és igazságosabb társadalmi rendet, jobb munkaviszonyokat, jobb lakásokat, szélesebb körökre kiterjedő közoktatást teremtsen s teljes és tudományos revízió alá vegye a gazdasági életnek az egész rendszerét. Egy jobb világnak hasonló reménységét táplálták a háború közkatonái Francia-, Német- és Olaszországban is. Az időelőtti csalódás okozta az orosz összeomlást. Így a reménykedésnek két egyaránt veszélyes áramlata mozgatta az emberi lelkeket Nyugat-Európában a háború vége felé. A gazdagok és vállalkozók, különösen az új hadi-nyerészkedők terveket eszeltek ki annak a megakadályozására, hogy az olyan új fejlemények, mint a légi szállítás, állami tulajdonba kerüljenek; az ipari termelést, hajózást, szárazföldi áruszállítást, általában a közszolgáltatásokat és a

tömegcikknek a kereskedelmét, a közösség kezéből a magán-nyereszkeskedés markába igyekeztek átjátszani; megvásárolták maguknak az ujságokat s pártbizottságokban és más hasonló szervezetekben dolgoztak ezen cél érdekében, mialatt az egyszerű embereknek a tömegei naiv módon várták az új társadalmi rendnek a bekövetkezését, amely a nemes és nagy gondolatoknak megfelelően az ő érdeküket fogja szolgálni. 1919 története nagyrészt a reménykedések e két különböző áramlatának az összeütközéséből áll. A kormányok egymásután adtak át minden ellenőrzésük alatt álló jövedelmező közüzemet a magánvállalkozásnak... 1919 közepe felé a munkástömegek körében világszerte nagy csalódás és elégedetlenség volt tapasztalható. A brit újjászervezési minisztériumot és a hozzá hasonló külföldi hivatalokat a valóságot szépítő rászedésnek tekintették. A közönséges ember úgy érezte, hogy becsapták. Szó sem volt újjászervezésről, hanem csak a régi rendnek a visszaállításáról, az új idők szegénysége által előidézett visszataszítóbb formában.

Néhány esztendőn keresztül a háborúnak a drámája elhomályosította a szociális kérdést, mely az egész tizenkilencedik század folyamán érlelődött a nyugati civilizációnak a körében. A háború azonban véget ért s ez a kérdés megjelent ismét, nyomorúságosan és leplezetlenül, mintha sohasem ismerték volna azelőtt.

Az új időknek az izgatott hangulatát, nehézségeit és bizonytalanságát pedig még fokozta a pénz- és hitelviszonyoknak teljes zürzavara. A pénz, amelyet inkább a megszokások bonyolult tömegének, semmint értékrendszernek kell tekin-

tenünk, a hadviselő államokban elvesztette az aranyfedezetnek a támaszát. Az aranyat csak a nemzetközi kereskedelem céljaira tartották fenn s az otthoni használatra mindegyik kormány fölös mennyiségben papírpénzeket nyomtatott. A háborús gátnak a ledöntésével a nemzetközi értékgörget vadul ingadozó zürzavar formájában jelentkezett, mely kevészszámú játékos és ravasz üzérkedőt kivéve, komoly aggodalommal töltött el mindenkit. Az árak emelkedtek és emelkedtek és egyre jobban bőszítették a munkabérükből és fizetésükből élő osztályokat. Egyik oldalon állt a munkaadó, aki elleneszegült a nagyobb fizetésnek; a másik oldalon az élelmiszerek, lakás és ruházat árának az emelkedése szorította őket. Ami pedig igazi veszedelmet jelentett ebben a helyzetben, az volt, hogy elveszítették minden bizalmat, mely valaha élt bennük, hogy béketűrésük és munkakésztségük valóban segítene az őket sújtó megörövidítéseken és bajokon.

A politikusok beszédeiben 1919 vége felé és 1920 elején növekvő mértékben mutatkozik annak a felismerése, hogy tulajdonképen a kapitalisztikus rendszer, a magántulajdonnak az a rendszere, melynek az egyéni haszon a mozgató rugója, van a vádlottak padján. Elismerték, hogy ennek a rendszernek kell meghozni az általános fellendülést, vagy változtatni kell rajta. Érdemes megjegyezni egy olyan beszédet, aminőt Lloyd George, a brit miniszterelnök tartott 1919 december 6-án. Lloyd Georgeban a walesi ügyvédek átlagos iskolázottsága és előképzettsége volt meg; korán került a politikai életbe s ragyogó parlamenti pályafutása alatt később kevés alkalma

volt, hogy olvasson és gondolkozzék. De veleszületett nagy természetes éleselméjűségénél fogva pontosan kifejezésre tudta juttatni az őt támogató intelligensebb üzletembereknek, gazdagoknak és közönséges polgároknak az eszmemenetét.

«A civilizáció új nagy kérdés előtt áll. Mi ez a kérdés? Az alapnak a kérdése. Amennyire látjuk, érinti az egész társadalomnak a szerkezetét; kereskedelme, üzleti élete, ipara, pénzügye és társadalmi rendje, mind vonatkozásban áll vele. Itt vannak azok, akik azt állítják, hogy az országnak a virágzása és ereje az egyéni törekvés és egyéni tevékenység ösztönző és élénkítő elemén épült fel. Ez az egyik nézet. Az államnak nevelni kell; az államnak segíteni kell, ahol szükséges; az államnak ellenőrizni kell, ahol szükséges; az államnak oltalmazni kell a gyengét az erősnek a túlkapásai ellen; de az igazi élet az egyéni törekvésből és energiából fakad. Ez az egyik nézet. Mi a másik? Az, hogy a magánvállalkozás csődöt mondott, kipróbálták és meg nem felelőnek bizonyult, tökéletesen és irgalmatlanul csődöt mondott. Ki kell irtani és a társadalomnak közület gyanánt kell ellátni a termelést, az elosztást és az ellenőrzést.

Ezek azok a nagy kérdések, melyekben döntünk kell. *Mi* azt mondjuk, hogy a magánvállalkozást új utakra lehet terelni. *Ők* azt mondják: «Nem, nem lehet. Sem javító, sem segítő, sem megszorító, sem orvosló intézkedések nem használhatnak. Mindezek a hibák vele járnak magával a rendszerrel. Ezek csak gyümölcsei a fának s magát a fát kell ledönteni». Ez az a követelés, amelyet mindenfelé harsogni hallunk napjaink civilizált világában, oceántól oceánig, hegyen-völ-

gyön keresztül. Ezt hallhatják önök is a bolsevikiek lármájában és örületes rikácsolásában. Hallhatják a kongresszusok és konferenciák hangos, érthető, de mérsékeltebb hangjában. A bolsevikiek a társadalom szerkezetét robbanó szerekkel, borzalommal akarják a levegőbe röpíteni. Mások faltörő vassal és emeltyűvel — különösen emeltyűvel, — akarják ledönteni.

A munkanélküliséget és a vele járó igazságtalanságot azzal az emberrel szemben, aki munkát keres és munka után szomjuhozik, aki munkát kér, de nem kap s aki a bűnért, melyért nem felelős, gyermekeinek éhenhalásával bűnhődik, ezt a gyötrelmet a magánvállalkozásnak a saját üdve érdekében kell orvosolnia. Az emberi erő kiuzsorázásának, a nyomortanyáknak és a fél-rabszolgaság érzésének a munkában, el kell tűnniök. Az emberi mivoltnak az érzését kell nevelnünk azzal, hogy az embereket emberek gyanánt kezeljük. Ha nekem — és ezt egészen nyíltan megmondom, — választanom kellene e rendszer között, amelyben hiszek és aközött, hogy millió férfi, asszony és gyermek pincelakásokban senyved, egy órát sem haboznék. De még nem ez a választás. Hála Istennek, nem ez a választás. A magánvállalkozás tud többet termelni, hogy mindenki részesedhesék benne . . . »

Ebben, ékesen hangzó mondatokba öltöztetve és a hallgatóság lelki készségének megfelelő szellemességgel fűszerezve, ki van fejezve nemcsak Nagybritannia, hanem Amerika, Francia-, Olasz-, vagy Németország jóllétben élő átlagembereinek a felfogása. Milyenségében és hangjában tökéletes példája a brit politikai gondolkodásnak az 1919-ik

esztendőben. Az érvényben levő gazdasági rendszer tett bennünket azzá, amik vagyunk, ez az alapvető gondolat; nem akarunk semmiféle társadalmi destrukciót, melynek meg kell előznie a társadalom újjászületését, nem akarunk kísérletezni társadalmi rendünknek az alapjaival. Fogadjuk el ezt. Módosításokra — ismerte el Lloyd George, — szükség van. A beszéd azonban egy esztendővel és egy hónappal a fegyverszünet megkötése után hangzott el és ezen idő alatt a magánvállalkozás elmulasztotta megtenni mindazt, aminek a megvalósítását Lloyd George oly szíves készséggel megígérte. A társadalmi közületnek sürgős szüksége volt házakra. A háború ideje alatt mindenfelé szüneteltek nemcsak az építkezések, hanem a javítások is. A lakásokban való hiány csak Nagybritanniában sok ezerre rúgott 1919 utolsó hónapjaiban.¹ Tömérdek ember a legkétségbeejtőbb túlszűfolttság állapotában élt s lakbérek tekintetében a legszemérmetlenebb profit-hajhászat indult meg. A helyzet nehéz volt, de nem megoldhatatlan. Ugyanazt a lelkesedést, energiát és odaadást feltételezve, mely az 1916. évi nagy válság alkalmával áramlott végig a lelkeken, egy millió ház építésének a kérdését egy év alatt sokkal könnyebben meg lehetett volna oldani. Az építő anyagokra azonban az üzérkedés tette rá a kezét, a vasuti szállítás lerongyolódott s a magánvállalkozás nem látta *jövedelmezőnek*, hogy házakat építsen olyan lakbérekért, aminőket a rászorulóknak fizetni tudnak. Épen azért a magán-

¹ A szakvélemények 250.000 és egy millió lakás között váltakoznak.

vállalkozás, nem törődve az általános lakáshiány kellemetlen kérdésével, megelégedett azzal, hogy a lakbérekkel és albéreletekkel üzérkedett. Azután pedig állami támogatást kért, hogy haszonra tudjon építeni. A raktárakban nagy árútorlódás mutatkozott, mert hiány volt közúti szállítási alkalmatosságokban. Az áruszállításhoz sürgős szükség volt olcsó automobilocra és munkásokra. De a magánvállalkozás az automobiliparban sokkal jövedelmezőbbnek találta, hogy fényűző és drága kocsikat építsen a háborús gazdagok számára. A közpénzen épült lőszergyárakat nagyon könnyen át lehetett volna alakítani olcsó automobiloc tömeges előállítására, de a magánvállalkozás sürgette, hogy az állam adja el ezeket és sem maga nem akarta a közszükségletet kielégíteni, sem azt nem akarta, hogy az állam ezt tegye. Épen így, bár az egész világ a legrémesebb módon érezte a hajótér hiányát, a magánvállalkozás az újonnan berendezett állami hajógyárak leszerelését követelte. A pénzügyek zilált állapotban voltak mindenfelé, de a magánvállalkozás buzgón vásárolt és adott el frankot és márkát s ezzel csak növelte a zűrzavart. Mikor Lloyd George megtartotta idézett nagyon jellegzetes beszédét, mindenfelé növekvőben volt a közönséges emberek elégedetlensége, de semmi, vagy alig valami történt szükségleteiknek kielégítésére. Kétségtelenül meg lehetett állapítani, hogy amennyiben az üzleti szellemben nem történik valami mélyreható változás, a korlátlan magánkapitalisztikus rendszer mellett egyáltalán nincs, vagy csak nagyon kevés a remény arra, hogy Európában a legközelebbi két-három nemzedéken át a munká-

sok számára megfelelő lakást, ruházkodást és nevelést lehessen biztosítani.

Ezek olyan tények, amelyeket a történetírónak, aki az emberiség legújabb korának eseményeivel foglalkozik, a lehető legkevesebb kísérő megjegyzéssel kell leszögeznie. 1919-ben az európai magánkapitalizmus sem az akarást, sem pedig a tehetséget nem mutatta, hogy eleget tegyen az idő kiáltó szükségleteinek. Mihelyt felszabadult az ellenőrzés alól, természetyszerűleg az üzérkedésre, árfelhajtásra és a fényűzési cikkek gyártására vetette rá magát. A legnagyobb haszonra irányuló törekvésnek a vonalát követte. Még a saját veszedelmei iránt sem mutatott érzéket; ellenállt minden olyan kísérletnek, mely a profitnak megszorítására és mérséklésére és a köznek a szolgálatára irányult, még ha az a saját érdekében történt volna is. Ez történt az európai tömegek leghatározottabb tiltakozásainak kétségbevonhatatlan megnyilatkozásai ellenére is, melyek tiltakoztak az átszenvedett nélkülözéseknek és sanyarúságoknak folytatólagos meghosszabbítása ellen. 1913-ban ezek a tömegek úgy éltek, ahogy éltek születésüktől fogva; hozzá voltak szokva ahhoz az életmódhoz, amely osztályrészülr jutott nekik. Az 1919. évnek a tömegei azonban teljesen idegen viszonyokon mentek át, katonák voltak, lőszer-gyárakban dolgoztak és így tovább. Hagyományos szokásaikat elvesztették, eldurvultak és nagyobb hajlandóság volt bennük elkeseredett cselekedetekre. Nagy tömegek az öldöklő fegyverek használatának brutális iskoláján mentek át; megszokták, hogy vadak legyenek és hogy ne törődjenek vele, ha akár ők gyilkolnak, akár mások gyilkol-

ják meg őket. A társadalmi nyugtalanság így nagyon veszedelmes formákat öltött. Minden arra látszott utalni, hogy a meglevő állapotok esztendőkön át nem maradhatnak meg. Hacsak Európa tanult, jólétben és kényelemben élő osztályai szükségyszerűleg nem korlátozzák nagyon sürgősen magánkapitalisztikus rendszerüket, hogy az minél gyorsabban és jobban a közjó irányában működjék, hacsak nem tudnak azzal a gondolattal megbarátkozni, hogy az üzlet is elsősorban a közszolgálatnak a formája, nem pedig legfőként a haszonhajhászásnak az eszköze és hacsak a saját érdekükben nem tudnak olyan békét biztosítani, amely nem csupán a háborús készülődéseknek, hanem egyúttal a nemzetközi kereskedelmi hadviselésnek a megszűnését is jelenti, sztrájknak és lázadásnak kell sztrájkra és lázadásra következni a teljes társadalmi és politikai összeomlásig. Nem mintha a tömegekben élt volna, vagy azt hitték volna, hogy él bennük egy új társadalmi, politikai és gazdasági rendszernek a terve. Ez nem volt meg és nem is hittek benne. A szocialista rendszernek a hibái nem voltak ismeretlenek előttük. Az ügyek állása azonban ennél is sokkal veszedelmesebb volt. Annyira megundorodtak azonban az uralmon levő rendszertől, annak ostoba pazarlásától, általános züllésétől és egyetemes nyomorúságától, hogy nem törődtek vele, bármi történik is a lerombolás után. Az a lelkiállapot ismétlődött, mely századokkal előbb lehetővé tette a római birodalomnak az összeomlását.

A világ már 1919-ben láthatta, hogy egy nagy társadalom, az orosz nép, erre az útra tért. Az oroszok felborították a régi rendszert és alávetet-

ték magukat egy csekély csoport doktrinér bolse-viki önkényuralmának, mert úgy látszott, hogy ezek valami újat hoznak magukkal, amivel kísérletezni lehet. Összezüzták a régi rendszert és semmi áron sem akarták azt visszaidézni. E sorok megírásáig az Oroszországból érkező tudósítások nagyon is ellentmondók és propaganda-célok szerint nagyon is nyilvánvalóan színezettek voltak, semhogy végleges ítéletet lehetett volna mondani a szovjet-kormányra a cselekedeteiről és rendszeréről. Bizonyos azonban, hogy 1917 novemberétől Oroszország nemcsak eltúrte ezt a kormányt és nagyjából szocialisztikus rendszerét, hanem sikeresen akadályozott meg mindent, ami a régi rendszernek a visszatérésével látszott fenyegetni.

Az V. fejezetben már kifejtettük az orosz és a nyugati társadalmak közötti mélyreható különbségeket és a nyomós okokat, amelyek kétségesse teszik, hogy az utóbbiak az előbbivel azonos irányban haladjanak és egyező módon járjanak el. Az orosz tömegeket a nevelésnek és a rokonszenvnek a hiánya elválasztotta a fölöttük élő gazdag és művelt egyének civilizált társadalmának vékony rétegétől. Az utóbbit valósággal külön kis nemzetnek lehetett tekinteni. Az alattuk levő tömegek ezt a külön nemzetet ledobták és széttiporták és hogy úgy fejezzük ki magunkat, egy új társadalmi rendszer szerint kezdtek berendezkedni, amely akár megmarad, akár pedig összeomlik, az egész emberiség legnagyobb érdek-lődésére tarthat igényt. Osztály és osztály között azonban sokkal több a gondolkodásnak és érzésnek a közössége nyugaton és különösen az atlanti társadalmakban, mint Oroszországban. Ha civód-

nak is, ezek az osztályok tudnak érintkezni és meg tudják érteni egymást. Itt nincsen az írni-olvasni nem tudóknak szakadatlan rétege. A gazdagok és vállalkozók, akik a gazdasági életben és az üzleti tevékenységben a «gonoszság» elvét képviselik, kiknek túlkapásai a «magánkapitalizmus» nevét is bűzletessé tették a közönséges embereknek a szaglószerveiben, nemcsak jóval nagyobb osztályoknak a legtevékenyebb egyedei, akik esetleg vétkesek ugyan a nemtörődömségükben és határtalan élvezethajhászásukban, hanem képesek arra is, hogy felismerjék a rendszeres önzésnek nemcsak a gonoszságát, hanem a veszedelmét is a felcsigázott, elszegényedett és fájdalmas megpróbáltatáson átment világban. Sokan ezen belátóbb és morálisabb emberek közül teljesen felismerték a jelen helyzetnek a természetét és egyesek közülök beszédeket tartottak, fogadalmakat tettek és könyveket írtak, utóbbiakat igen gyakran a munkásosztályhoz intézve, melyekben nagyon nemeslelkű és önzetlen nézeteket juttattak kifejezésre. Beszédek, fogadalmak és könyvek önmagukban ugyan nem elégségesek ahhoz, hogy lecsillapítsák a nyomorúságosan lakó, rosszul táplálkozó és betegségekben sínylődő osztályoknak a növekvő haragját, mert utóbbiak azt hiszik, hogy mindez csak a többiek kíméletlen kapzsiságának a következése; az ilyen megnyilatkozások azonban a beismerésnek az értékével bírnak s ha a bennük megnyilvánuló jó szándék esetleg bizonyos alulról jövő nyomásnak a támogatásával és segítségével a magánkapitalizmusnak az energiáit — legalább egy időre — határozottan a szociális szempontból szükséges munka s az üzérkedés és fényűzés meg-

szorítása irányában fejleszt ki s gyors gondoskodás történik, még esetleg a szerencsésebb helyzetben levő osztályok kincseinek és élvezeteinek némi megszorítása árán is, a tisztességesebb lakásokról, kertekről, megfelelőbb közintézményekről, közegészségügyi szolgálatról, nevelésről és szórakozásról, amely szükséges az elégedetlenek szenvedélyesebb elemeinek a lecsillapításához, akkor lehetséges, hogy nem a forradalom, hanem az újjáépítés lesz az atlanti társadalmaknak a rendszere. Az újjáépítést azonban nem lehet a végtelenségig kitolni; annak minél előbb be kell következni.

Egy vagy más módon kikerülhetetlennek látszik az is, hogy a jóllétnek az az új színvonala, amelyet az elmúlt századnak a mechanikai forradalma tett lehetővé, legyen az életnek az általános színvonala. A forradalom szükségszerű következése a társadalmi nyugtalanságnak. A társadalmi béke lehetetlen napjaink szükségtelen nyugtalanságának gyors megváltoztatása nélkül. Gyors megtérés a közérdek önkéntes szolgálatához és a társadalmi újjászervezéshez azok részéről, akik a vagyonnak és hatalomnak birtokában vannak, vagy pedig a viszonyok kiegyenlítésére törekvő és az egész világra kiterjedő társadalmi forradalom s a kielégülésnek új és még ki nem próbált módszerekkel való biztosítására irányuló kísérlet látszanak egyetlen választásnak az emberiség számára. A választás, hogy melyik úton fogunk haladni, véleményünk szerint Nyugat-Európában és még inkább Amerikában a tanult, vagyonos és befolyásos osztályoknak kezében nyugszik. Az első út, különösen a gazdag osztályok részéről, sok áldozatot, a közkötelességeknek s az

osztályfegyelemnek és önmegtagadásnak önkéntes elvállalását tételezi fel; az utóbbi úton bizonytalan időn át nagyon romboló és véres eseményeken kell átgázolnunk és nagyon kérdéses, hogy rajta új és jobb állapotokhoz juthatunk-e el? A társadalmi forradalom, ha végül magával ragadja a nyugati államokat, több százados időtartamra terjedhet; esetleg olyan tökéletes letöréssel járhat, mint a római birodalomnál történt és épen olyan lassú lehet az újjáéledés is.

Mindezekhez hozzáfűzhetünk még egy rövid részletet, mely a mienknél hivatottabb és tekintélyesebb tollból ered.¹ A gazdasági felbomlásnak a kérdését más szögletből közelíti meg, de következtetéseinek iránya a mienkkel egyező. Nyíltan a következőket írja a magánkapitalisztikus rendszerről: «Vagy meg kell javulnia, több megértést és jobb és erősebb akaratot kell mutatnia a közjó irányában, vagy el kell pusztulnia.

A háború későbbi szakában az összes hadviselő kormányok szükségből vagy ügyefogyottságból ugyanazt gyakorolták, amit egy bolsevista céltudatosan cselekedett volna.² Még ma is, mikor a háborúnak már vége van, a legtöbb kormány gyengeségből ugyanezeket a hibás üzelmeket folytatja. Ezenkívül azonban Európa kormányai, melyeknek legtöbbször e percben épen olyan gyöngye, mint lelkiismeretlen módszerekkel dolgozik, azon vannak, hogy az általános felháborodást, mely saját bűnös módszereik szembeszökőbb követke-

¹ J. M. Keynes: *A béke gazdasági következményei.*

² T. i. megrontották és elértéktelenítették a pénzt és bankjegyeket.

ményei ellen zúdult fel, ráirányítsák arra az osztályra, amely a «hadigazdagok» neve alatt ismeretes. Ezek a «hadigazdagok» nyíltan szólva a kapitalisták vállalkozó osztálya, vagyis az egész kapitalista társadalomban a cselekvő és alkotó elem, amely a hirtelen felszökő árak időszakában kénytelen gyorsan meggazdagodni, akár akarja vagy óhajtja, vagy nem.¹ Ha az árak folytonosan emelkednek, minden kereskedő, aki raktárba vásárol, vagy minden földtulajdonos, aki földjét megműveli, kikerülhetetlenül nyer és gazdagodik. Az európai kormányok tehát akkor, midőn a gyűlöletet erre az osztályra irányítják, egy lépéssel előbbre viszik azt a végzetes folyamatot, melyet Lenin ravasz elméje oly világosan felismert. A hadigazdagok következményei és nem előidézői az árak emelkedésének. A mai kormányok a tizenkilencedik század társadalmi és gazdasági rendjének a fenntartását gyors ütemben lehetetlenné teszik azzal, hogy a vállalkozó osztály elleni általános gyűlölettel kombinálják azt a csapást, melyet már a társadalom biztonságára mértek akkor, midőn a szerződést és a fennálló vagyoni egyensúlyt erőszakosan és önkényesen feldöntötték, ami az inflációnak elkerülhetetlen folyománya volt. De arra nincsen tervük, hogy mit tegyenek a helyébe.

Európában ekként ma az a látvány tárul elénk, hogy az a nagy kapitalista osztály, mely a tizenkilencedik század ipari diadalaiból született

¹ Keynes megfélemez azokról a vagyonokról, amelyek a tudatos árfelhajtásból és a szükségleti cikkeknek a visszatartásából keletkeztek a gazdasági szükségnek az idején.

és néhány év előtt még mindenható urunknak látszott, rendkívüli gyengeséget mutat. Ezen osztály egyénein most oly nagy rémület és személyes gyávaság vett erőt, bizalmuk a helyben, mely őket a társadalomban megilleti, a hitük, hogy rájuk a társadalom szervezetének szüksége van, annyira megingott, hogy könnyű megfélemlítés áldozataivá lettek. Huszonöt év előtt ez nem így volt Angliában, mint ahogy ma sincs így az Egyesült-Államokban. Akkor a kapitalisták hittek önmagukban, társadalmi értékükben, bíztak abban, hogy létük állandó biztonsága, vagyonuk teljes élvezete, hatalmuk korlátlan gyakorlása biztosítva van a számukra. Ma reszketnek minden támadástól. Ha német-barátoknak, nemzetközi pénzembereknek vagy profitlovagoknak nevezik őket, minden árat megadnak, amit csak kívánhatnak tőlük, hogy ne beszéljenek róluk ilyen kíméletlenül. Eltűrik, hogy saját eszközeikkel tönkretegyék és mindenestől rombadöntsék őket azok a kormányok, melyeket ők teremtettek meg, annak a sajtónak a segítségével, melynek ők a tulajdonosai. Talán történelmi igazság, hogy semmiféle társadalmi rend másként el nem pusztulhat, mint a saját kezétől».

XI. WILSON ÉS A VERSAILLESI BÉKE PROBLÉMÁI.¹

Az elmondottakban vázoltuk az európai társadalomnak szociális és gazdasági zűrzavarát s az osztályharcnak rohamos visszatérését az érdeklődésnek az előterébe, mielőtt beszámoltunk volna a világ ügyeinek rendezéséről, mely a párisi békekonferencia körül összpontosult, mert mindenkinek az a gyötrődő és tépelődő helyzete, mely csak a keresetnek, áraknak, munkaalkalomnak és más hasonlóknak egyéni jellegű problémáival törődött, nagyon sokat megmagyaráz abból a fásult hangulatból, amelyben a konferencia nekifogott az előtte levő nagy feladatnak.

A konferenciának a története igen nagy mértékben egy embernek, azon emberek egyikének a szerepe körül fordul meg, akit a véletlen vagy a

¹ Az erre vonatkozó fontosabb angol művek a következők: Dillon: *Peace Conference*; H. Wilson Harris: *The Peace in the Making* és *President Wilson; his Problems and his Policy*; Keynes idézett műve; Weyl: *The End of the War*; Stallybrass: *Society of States*; Brailsford: *A League of Nations*; F. C. Howe: *Why War?* L. S. Woolf: *International Government*; J. A. Hobson: *Towards International Government*; Lowes Dickinson: *The Choice before Us*; Sir Walter Phillimore: *Threl Centuries of Treaties* és C. E. Fayle: *Great Settlelement*.

személyes tulajdonság típus gyanánt kijelöl, hogy megkönnyítsék a történetírónak a feladatát. A történelem tanulmányozásának során mindenki tapasztalhatta, hogy nagyon hasznos, ha a figyelmét erősebben szögezi bizonyos egyénekre, mint például Buddha, Nagy Sándor, Yuan Csuang, II. Frigyes császár, V. Károly és Napoleon és az ő visszasugárzásukban világítja meg azt a kort, amelyben éltek. A nagy háborúnak a befejezését legkönnyebben az amerikai elnöknek, Wilsonnak a világ reménységében és szemléletében döntő jelentőségre való emelkedésével s e döntő jelentőség igazolására való képtelenségével lehet szemléltetővé tenni.

Előzőleg Wilson elnök (szül. 1856) kiváló tanulmányozója és tanára volt a történelemnek, közjognak és általában a politikai tudományoknak. Különböző tanszékeken működött és elnöke volt a princetoni egyetemnek New-Yerseyben. Egész sor könyv szerzett neki tekintélyt, de ezek a könyvek azt mutatják, hogy majdnem kizárólag az amerikai történelemre és amerikai politikára irányozta a figyelmét. Nincs nyoma, hogy élete folyamán bármikor általánosságban tanulmányozta volna a világnak a sajátosan és különlegesen amerikai viszonyokon kívül eső ügyeit. Mentalitás szempontjából teljesen új típus volt a történelemben, aki nem törődött a régebbi dolgokkal, de nem is nagyon ismerte azokat, melyekből ez az új világ származott. Visszavonult az akadémiai élettől és demokrata programmal megválasztották New-Yersey kormányzójának 1910-ben. 1913-ban a demokraták őt jelölték az elnökségre s a Roosevelttel volt elnök és Taft elnök közötti

heves harc következtében, amely megosztotta az uralkodó republikánus pártot, elnöke lett az Egyesült-Államoknak.

Úgy látszott, hogy az 1914 augusztusi események Wilson elnököt legtöbb honfitársához hasonlóan, meglepetésszerűen érték. Azt látjuk, hogy augusztus 3-án táviratilag felajánlotta közvetítői szolgálatait. Azután egyideig ő és Amerika szemlélői voltak a küzdelemnek. Eleinte úgy látszott, hogy sem az amerikai nép, sem pedig az elnöke, nem értik tisztán és alapjában véve ezt a régóta készülődőtt katasztrófát. Százados hagyományuk volt, hogy nem törődtek az ó-világnak a problémáival s ezen egykönnyen nem lehetett változtatni. A német udvarnak imperialisztikus dolyfössége s a német katonai hatóságoknak a melodramatikus «rettenetesség» iránti ostoba hajlandóságuk, Belgium megtámadása, az ottani kíméletlenségek, a mérges gázok használata és a bűvárhajóharc által előidézett károk, a háború folyamán növekvő ellenséges hangulatot teremtettek az Egyesült-Államokban Németország irányában, de a politikai önmegtartóztatásnak a hagyománya és az a mélyen gyökerező meggyőződés, hogy Amerika politikai erkölce felette áll az európai összeütközéseknek, visszatartotta az elnököt a cselekvő beavatkozástól. Fenkölt hangot kezdett használni. Kijelentette, hogy nem tudja megítélni a nagy háború okait és igazságát. Nagyrészt e tökéletesen békés magatartása biztosította másodszori elnökké választását. A világot azonban nem lehet megjavítani, ha ítélezés nélkül helytelenítő kifejezéssel nézzük azokat, akik rosszat cselekszenek. 1916 vége felé a németek azt merték

hinni, hogy az Egyesült-Államok semmi körülmények között sem avatkoznak bele a küzdelembe és 1917-ben megkezdték a korlátlan búvárhajó-harcot és az amerikai hajóknak figyelmeztetés nélküli elsüllyesztését. Ez a nagyfokú esztelenség Wilson elnököt és az amerikai népet belesodorta a háborúba. Akaratuk ellenére belesodródtak abba is, hogy az ó-világhoz való viszonyukat a tiszta semlegességtől eltérő alapra helyezték. A gondolkozásuk és hangulatuk nagyon gyorsan megváltozott. Beavatkoztak a háborúba a szövetségesek oldalán, anélkül, hogy velük bármilyen megállapodást kötöttek volna. Beavatkoztak a háborúba a saját modern civilizációjuknak a nevében, hogy büntessenek és véget vessenek egy túrheteretlen katonai és politikai helyzetnek.

Lassú és késedelmeskedő ítéletek gyakran a legjobb ítéletek. A jegyzékeknek egész sorozatában, melyek túlságosan hosszúak ahhoz, hogy e helyütt idézhetnők őket, Wilson elnök valósággal hangosan gondolkodva az egész emberiségnek a füle hallatára, igyekezett megállapítani a lényegbevágó különbségeket az amerikai állam és az ó-világ nagyhatalmai között. E különbségeknek a kifejlődését nem lehet egykönnyen nyomon követni és kifejezésre juttatni. Wilson a nemzetközi viszonyoknak olyan felfogását fejtette ki, mely evangéliumszerűleg, egy jobb világ reménye gyanánt hatott az egész nyugati féltekére. Nem lesznek titkos szerződések, a «nemzetek» maguk intézik a sorsukat, meg kell szünni a támadó katonai fellépéseknek és a tengeri utakat szabaddá kell tenni az egész emberiség számára. Az amerikai gondolkozásnak ezek a közhelyei

minden becsületes embernek ezek a titkos vágyai, nagy fényesség gyanánt világították be a gyűlölködő és harcban álló Európának az éjszakáját. Az emberek úgy érezték, hogy végre darabokra töredeznek a diplomáciának a cselszövényei és széthasadnak a nagyhatalmi politikának a függőnyei. Ezúttal egy hatalmas új nemzetnek a tekintélyével és erejével a háttérben, nyilatkozott meg világosan az egész világ egyszerű embereinek a vágyódása.

Nyilvánvalóan szükség volt valamely mindenen felül álló kormányzati szervezetre, amely közös jogot teremt az egész világ számára és biztosítja az emberi összeköttetésnek ezeket a széles és liberális általánosításait. Az emberi lelkekben egész sora kóválygott a terveknek, amelyek ezt a célt voltak hivatva szolgálni. Különösen volt egy mozgalom, amely valami világszövetséget, a «nemzetek szövetségét» tűzte ki maga elé. Az amerikai elnök kisajátította ezt a kifejezést és meg akarta valósítani. Kijelentette, hogy a német imperializmus megdöntésével teremtett békének egyik lényeges feltétele ennek a szövetségi szervnek a létrehozása. A nemzetek szövetségét végső felebezési bíróságnak szánta a nemzetközi ügyekben. Ennek kellett lenni a béke igazi biztosítékának. Ezzel ismét óriási visszhangot váltott ki.

Wilson elnök egy új kornak volt az igehirdetője. A háború alatt, sőt még utána is, amennyiben az óvilágot illeti, rövid ideig megtartotta ezt az emelkedett helyzetét. De Amerikában, ahol jobban ismerték őt, kételyek nyilvánultak meg. És most, a később történetek utólagos bölcseségével, mi is megértjük ezeket a kételyeket. Amerikában,

egy századot meghaladó különállásnak és biztonságának az ideje alatt a politikai gondolkodásnak új ideáljai és formulái fejlődtek ki, anélkül, hogy igazán tudatában lettek volna, hogy szorongattatás és veszély idejében ezeket az ideálokat és formulákat szenvedélyesen meg is kell védelmezni. Az amerikai társadalom számára sok minden közhely volt, ami a még régi politikai bonyodalmakkal küzködő óvilág szemében megmentő evangéliumnak tetszett. Wilson elnök csak a saját népének és országának azon a liberális hagyományon alapuló felfogását és viszonyait tükröztette vissza, amely először angol nyelven jutott teljes kifejezésre; de Európa és Ázsia számára a történelem folyamán első ízben gondolt el és mondott ki eddigelé ki nem fejezett és titkos dolgokat. Így keletkezhetett a nagy félreértés a személye körül.

Wilson esetében a politikai tudományoknak egy nagyon tehetséges és sikerekben gazdag tanárával van dolgunk, aki nem érzékelte fel teljesen, hogy mivel tartozik a kortársainak s annak az irodalmi és politikai légkörnek, amelyben előző élete folyamán élt s aki elnökké történt újólajos megválasztása után politikai vezér helyett rohamosan messiást kezdett játszani. Sorozatos jegyzékei a világ politikai helyzetének a tényezőit elemezték. Mikor végül 1918 január 8-án a kongresszushoz intézett üzenetében nyilvánosságra hozta a tizennégy pontot, mint az amerikai béketörékvések végleges kifejezését, a bennük megnyilatkozó szellem különben bizonyult, mint a megszövegezésük és tárgyi beállításuk.

Minthogy azonban a tizennégy pont mindenestre új korszakot jelent az emberi ügyek törté-

netében és minthogy az volt az általános hiedelem, hogy ez határozza meg a fegyvereit letevő Németország szenvedéseinek és büntetésének mértékét, indokoltnak látszik, hogy néhány magyarázó szó kíséretében ismertessük őket.¹

I. Az első pont a leglényegesebb valamennyi között. Összefoglalja és megszünteti a nagyhatalmi rendszernek alapvető bajait. Követelés-ként állítja fel: «Minden béketárgyalásnak nyilvánosnak kell lenni; nem lehetnek többé bármilyenű titkos megállapodások s a diplomáciának őszintén és a nyilvánosság szemeláttára kell az ügyeket intézni».

II. «A tengeri hajózás teljes szabadsága, a területi vizeket kivéve, úgy béke, mint háború idején. Egészben vagy részben csak az olyan tengerek zárhatók el, amelyek nemzetközi határozat alapján, nemzetközi megegyezésnek a biztosítása érdekében, mindenki számára el vannak zárva».

III. «Amennyiben lehetséges, minden gazdasági korlátozásnak a megszüntetése s a kereskedelmi feltételek egyenlőségének a biztosítása, mindazon nemzetek számára, melyek a békét akarják és annak a fenntartására egyesülnek.»

¹ «A szövetséges kormányok — mondja a döntő kitétel — beható megfontolás tárgyává tették az Egyesült-Államok elnöke és a német kormány között lefolyt jegyzékváltást. Az ebből folyó megszorításokhoz képest kijelentik a hajlandóságukat arra, hogy a német kormánnyal megkössék a békét azon békefeltételek alapján, melyek az elnöknek 1918 január 8-án a kongresszushoz intézett üzenetében és kövtekező üzeneteiben kifejezésre juttatott elvekben vannak lefektetve». — A szövetségeseknek a svájci meghatalmazott miniszter által 1918 november 5-én a német kormánynak átnyújtott jegyzékéből.

IV. «Megfelelő, kölcsönös biztosítékok nyújtása, hogy a nemzetek fegyverkezései a belső béke biztosításának megfelelő, legalacsonyabb mértékre szállíttatnak le.»

Ez a négy pont általános jelentőségű és remekül van is kifejezve. A II. pont azonban elégtelen. Miért kell csupán a tengeri utak szabadságát biztosítani? Mi van a légi utakkal háromezer láb magasságon felül? Ha például Svájc, Olaszország és Németország harcban állanak egymással, miért legyen joguk ezeknek az országoknak, hogy a békés népeknek átmeneti közlekedését meggátolják Franciaország és Konstantinápoly között, a levegőben és a földön egyaránt?

A négy pont után a tizennégy pont a különleges viszonyoknak a vizsgálatába bocsájtkozik, amire egyetlen általános kijelentés elégséges lett volna.

Az V. pont a következőkről intézkedik: «Őszinte és teljesen pártatlan rendezése az összes gyarmati viszályoknak, azon a szilárd alapon, hogy a szuverénitásnak idevágó kérdéseiben a lakosság érdekeinek ugyanolyan súlyt kell tulajdonítani, mint a kormány jogainak, amelynek jogosultsága megállapítandó» . . . Ez a kitétel reménytelenül bizonytalan. Mi értendő például jogosultság és jogcím alatt? Hiányzik a meghatározás és a követendő elv.

A napirenden levő események részleteibe való lesiklás nyilatkozik meg a következő nyolc pontban is, melyek világosan elárulják, hogy milyen korlátolt és esetleges volt az elnöknek a felfogása az európai ügyekről.

A VI. pont általánosságban az üzenet időpont-

jában még a németek által megszállott orosz területek kiürítését követeli és szintén közelebbről meg nem határozott «támogatást» kíván az orosz nép számára.

VII. Belgium kiürítése és helyreállítása.

VIII. Minden francia terület kiürítése és helyreállítása és annak az igazságtalanságnak, melyet Poroszország Franciaországnak Elzász-Lotharingia ügyében okozott, a «jóvátétele».

IX. Az olasz határ kiigazítása a nemzetiségi elv alapján.

X. «Önkormányzat biztosítása» az osztrák-magyar monarchia leigázott nemzeteinek.

XI. A Balkán kiürítendő, Szerbiának út biztosítandó a tengerhez s a balkáni államok függetlensége biztosítandó.

XII. Törökország nem török népei számára «az életnek feltétle nbiztossága és «autonom fejlődésüknek zavartalan lehetősége» biztosítandó. A Dardanellák nemzetközi ellenőrzés alá helyezendők s az ottomán szuverénítás csak a törökök által lakott területekre korlátozandó.

XIII. Lengyelország a független államok sorába emelendő.

Végül a XIV. pont a részletkérdésekkel való pepecselésből ismét a nagy megnyilatkozások színvonalára emelkedik. «A nagy és kis államok politikai és területi függetlenségének kölcsönös biztosítása érdekében, a nemzeteknek világos szerződési szabályok szerinti szövetsége állítandó fel».

A tizennégy pont nagyjából ezt tartalmazza. Wilsonnak e korszakalkotó üzenete után tett egyes kijelentései azonban sokkal messzebb és sokkal magasabbra szólnak, mint ezek az első

megállapítások. 1918 szeptember 27-én New-Yorkban tett egyes nagyon fontos kijelentéseket:

«Úgy vélem, hogy a nemzetek szövetségének megalkotása s céljainak világos körvonalozása, kell, hogy részét, sőt bizonyos tekintetben a legfontosabb részét képezzék a békeszerződésnek. Most nem lehet megalakítani. Ha most alakíttatnék meg, csak a szövetséges nemzeteknek új szövetsége volna a közös ellenséggel szemben . . .

Ezek az általános kifejezések azonban még nem tárják fel a dolognak a lényegét. Bizonyos részletekre még szükség van, nehogy elméleti tételnek, hanem inkább gyakorlati programnak hangozzanak. Vannak még bizonyos részletek s ezeket annál nagyobb bizakodással jelölhetem meg, mert azokat felelősségem tudatában kormányom békekötelezettségeinek értelmezése gyanánt állapíthatom meg.

Elsősorban pártatlan igazságnak kell uralkodni, melynek nem szabad különbséget tenni olyanok között, akikkel szemben szívesen és akikkel szemben nem szívesen gyakorolnánk az igazságot. Olyan igazságnak kell uralkodni, mely nem ismer kedvezményezetteket és nem ismer az összes népek jogán kívül más mértéket.

Másodsorban egy népnek vagy egy népcsoportnak semmiféle olyan külön érdeke, amely valamennyinek a közös érdekével össze nem egyeztethető, nem szolgálhat a békeszerződés bármely pontjának alapjául.

Harmadsorban a nemzetek szövetségének általános és mindenkire kiterjedő családjában nem lehetnek külön szövetségek, külön szerződések és külön megállapodások. •

Negyedszer, a részleteket illetőleg a szövetség keretén belül nem lehetnek önző gazdasági összejátszások és a gazdasági bojkottnak vagy kizárásnak semmiféle formája nem alkalmazható, csupán, ha maga a nemzetek szövetsége, mint a gazdasági büntető hatalomnak a birtokosa, a fegyelmezésnek és az ellenőrzésnek eszköze gyanánt nem rendeli el.

Ötödször mindennemű nemzetközi megállapodások és szerződések egész terjedelmükben az egész világnak köztudomására hozandók...

Engedjék meg nekem, hogy ugyanabban a mondatban, amelyben kijelentém, hogy az Egyesült-Államok egyes népekkel nem hajlandók külön megegyezéseket és megállapodásokat kötni, kijelentsem azt is, hogy az Egyesült-Államok hajlandók az általános szerződések és megállapodások megtartásáért, melyeken a jövőben a békének nyugodni kell, a felelősségből a reájuk eső részt teljesen elvállalni.

Washingtonnak a «gúzsbakötő szövetségek» (entangling alliances) elleni intését még ma is teljes megértéssel és követésére kész akarattal olvastuk. De csak külön és korlátozott terjedelmű szövetségek kötöznek gúzsba. És mi felismerjük és elvállaljuk az új időnek a kötelességét, melyben szabad egy olyan általános szövetséget remélnünk, amely elkerüli a lekötöttségeket és a világnak a levegőjét megtisztítja a közös megértés és a közös jog megtartása számára.»

Ez a tizennégy pont és későbbi jelentős pótlásai világszerte rendkívüli fogadtatásban részesültek. Megvolt a béke lehetősége a józan emberek számára mindenfelé, melyet egyformán el-

fogadhatnak tisztességes és becsületes németek, oroszok, valamint tisztességes és becsületes franciák, angolok és belgák ; néhány hónapon keresztül az egész világot a Wilsonba vetett hit ragyogta be. Ha csakugyan ezt lehetett volna 1919-ben az ügyek rendezésének alapjául megtenni, új és reményteljesebb korszak nyílt volna meg az emberiség életében.

De meg kell vallanunk, hogy nem ez történt. Wilsont bizonyos szűk látókörűség és az önhittségnek bizonyos gyanúja vette körül ; az Egyesült-Államok népének abban a nemzedékében, melynek számára ez a nagy alkalom kínálkozott, — biztonságban született s gazdagságban és amennyire a története terjed, tudatlanságban felnövekedett és az Európát megkomolyító tragikus eseményektől távolálló nemzedék lévén, — bizonyos felületesség és lelki könnyelműség volt tapasztalható. Nem mintha az amerikai nép természeténél fogva és szükségszerűleg felületes volna, hanem őket sohasem bántotta erősebben a gondolat, hogy van a magukénál is nagyobb emberi társadalom. A lelki és nem az erkölcsi tényezők okozták náluk ezt a felületességet. Az egyik oldalon volt az új világnak ez az új népe a békének és az egész világra kiterjedő igazságnak új, nemesebb és szebb gondolataival, a másik oldalon a nagyhatalmi rendszernek régi, elkeseredett bonyodalmakban leledző népeit ; az előbbi nyers és majdnem gyermekies volt óriási tapasztalatlanságában, az utóbbiak tapasztaltak, gyűlölködők és makacsok. Az új korszak e nyers idealista fiatalságának összeütközését a régi idők tapasztalt érettségével, évekkel ezelőtt a nagy regényíró, Henry

James, *Daisy Miller* című nagyon jellegzetes történetében tárgyalta. Egy becsületes, bizakodó, széplelkű, de gyanakvás nélküli, őszinte hajlamú amerikai lánynak a megható története, aki kelles napokat akar tölteni Európában s rohamosan a rosszba bonyolódik és süllyed és végül a régi világ zűrzavaros bonyodalmai és makacs korlátozottságai a megváltó halálba sodorják. Ennek a tárgynak ezer változata van a való életben, ezrével vannak ilyen transatlanti tragédiák s Wilson elnöknek a története csak egy a sok között. De ha a régi ragály megfertőzte is az új dolgot, nem szabad feltételeznünk, hogy ez az újnak a sorsát véglegesen meg is pecsételte.

Alig hihető, hogy tévedéseknek kitett emberi lény, aki rettenetesen nehéz körülmények között nyilvánvalóan a legjobbat akarta, valaha is ki lett volna téve Wilson elnökhöz hasonló kicsinyes, kutató és könyörtelen bírálatnak. Hibáztatják és úgy látszik, hogy jogosan hibáztatják, hogy a háborút és a megkezdődő béketárgyalásokat teljesen pártpolitikai alapokon vezette. Ő megmaradt az amerikai demokrata-pártot képviselő elnöknek, mikor a körülmények úgy alakultak, hogy az emberiség egyetemes érdekeinek legyen a képviselője. Meg sem kísérelte, hogy egy időre tültegye magát a pártszempontokon és hogy megkísértse az együttműködést olyan nagy amerikai vezéremberekkel, mint Rooseveltt és Taft volt elnökök és a hozzájuk hasonlókat. Nem használta ki teljesen az Egyesült-Államoknak óriási erkölcsi és szellemi erőforrásait; az egész ügyet nagyon személyi módon kezelte és tisztán közvetlen hozzátartozóival vette körül magát. Még na-

gyobb tévedése volt, hogy személyesen jött el a békekonferenciára. Csaknem minden hozzáértő bírálója abban a véleményben van, hogy Amerikában kellett volna maradnia és Amerikát megszemélyesítve, csak néha kellett volna megszólalnia, ahogy egy nemzet beszél. A háborúnak az utolsó éveiben valósággal példátlan helyzete volt az egész világban.

Dillon a következőket írja : ¹ «Európa, mikor az elnök a partjára lépett, olyan volt, mint a fazekas alkotó keze számára kész agyag. Soha azelőtt a nemzetekben nem volt ekkora hajlandóság, hogy kövessék azt a Mózeszt, aki elvezeti őket az ígért földjére, ahol nincsenek háborúk és ismeretlenek a blokádok. Gondolkozásukban úgy élt, hogy ő lesz a hivatott vezető. Franciaországban az emberek félő tisztelettel és rajongással hajlottak meg előtte. Munkásvezérek mondták nekem Párisban, hogy örömtől könnyeztek a jelenlétében és hogy bajtársaik tűzön-vizen készek lettek volna keresztülmenni, hogy nemes terveit megvalósítani segítsék. A neve égi harsona volt Olaszország munkásosztályai előtt, melynek zengésére megújul a föld. A németek mentő horgonyt láttak az emberi tanításában. A félelemnélküli Muehlon kijelentette : «Ha Wilson elnök üzenetet küldene a németeknek és szigorú ítéletet róna rájuk, lemondóan és ellentmondás nélkül alávetnék magukat és munkához látnának.» Németausztriában a megváltónak a híre környékezte s nevének a pusztá említése balzsamot jelentett a szenved-

¹ Dillon : *The Peace Conference.*

dőkre s a bánatnak a megszűnését a sinylódókra ...»

Ilyen volt a hallgatóságnak a túlzott várakozása, mely előtt Wilson személyesen akart bemutatkozni. 1918 decemberében a *George Washington* fedélzetén érkezett meg Franciaországba.

Magával hozta a feleségét. Olyasvalami, ami kétségtelenül tökéletesen természetes és rendjén való dolognak tetszik minden amerikai előtt. Amerika képviselői közül sokan szintén magukkal hozták a feleségüket. Ezek a hölgyek szerencsétlen módon saját társaságuknak a légkörét, sőt az utazó-turistáknak a légkörét vitték bele a világ ügyeinek a rendezésébe. A szállítási eszközök nagyon szűkösek voltak, a legtöbbjük azonban kiváltságos mivoltának ragyogó légkörében érkezett Európába. Úgy jöttek, mintha szórakozni jöttek volna. Azt mondták róluk, hogy Európát szokatlannul érdekes körülmények között akarják látni. Útközben meg akarták látogatni Chestert, Warwickot vagy Windsort, mert máskor esetleg nem nyílik ismét alkalmuk e híres helyeknek a meglátogatására. Fontos tárgyalásokat félbeszakítottak, valamely régi történelmi kastély meglátogatásának a kedvéért. Kicsinyesnek tűnhetik fel ilyesminek a felemlítése a nagy katasztrófának a történetében, de az ilyen aprólékos emberi dolgok vitték bele az eredménytelenségnek a miazmáját az 1919. évi békekonferenciába. Nagyon rövid idő alatt mindenki rájött, hogy Wilson nem az emberiségnek a reménysége, hanem megelégedett turista, akit feleségével együtt a képes lapok mosolyogva mutatnak be koronás fők csoportjában és más irigylésreméltó társaságban ... Mi-

után ez megtörtént, utólag nagyon könnyű bölcsnek lenni és megállapítani, hogy neki nem kellett volna átjönni Európába.

Az emberek, akikkel legtöbbet kellett tárgyalni neki, mint például Clemenceau, Lloyd George és Balfour, Sonnino és Orlando, az övétől nagyon eltérő történelmi hagyományokban nevelkedtek fel. Egy tekintetben azonban hasonlítottak hozzá és számíthattak a rokonszenvére. Ők is pártpolitikusok voltak, akik országukat a háború ideje alatt vezették. Hozzá hasonlóan ezek is elmulasztották az alkalom megragadását, hogy az ügyek rendezésébe hivatottabb embereket is belevonjanak. «Tisztára ujoncok voltak a nemzetközi ügyekben. A földrajz, néprajz, lélektan és politikai történelem lepecsételt könyv volt a számukra. Akárcsak a louvaini egyetem rektora, aki midőn a görög nyelv tudása nélkül az élére került ennek az intézménynek, azt mondotta Oliver Goldsmithnek, hogy nem látja be a tanításának a szükségességét, az államoknak ezek a vezető emberei is, miután saját országukban a legmagasabb polcra jutottak, úgy hogy alig konyítottak valamit a nemzetközi ügyekhez, nem fogták fel a hozzáértésnek a szükségességét, vagy mulasztásuk jóvátételének a lehetetlenségét, mikor már benne voltak az ügyekben...

Ami bennük hiányzott, azt ugyan nagyon lényegesen pótolni lehetett volna, ha segítőtársakul náluk arra szerencsésebb adományokkal bíró embereket választottak volna ki. De ők tudatosan a középszerűségeket válogatták maguk köré. A nagy szellemeknek jellemző vonásuk, hogy jól akarják kiszolgáltatni magukat, de a konferencia meg-

hatalmazottait nem ez jellemezte. Messze a háttérben voltak közülök néhánynak hozzátartozója vagy alkalmi sugója, akiknek tanácsait meg szokták hallgatni, de legtöbb segítőtársuk, akik a világ szinpadának mesterséges fényében mozogtak, bátortalan volt és gerinctelen.

Mikor a főbb kormányoknak a fejei burkoltan azt a jogot követelték, hogy meghatalmazott képviselői legyenek az egész emberi nemnek és határtalan hatalommal ruháztassanak fel, érdemes megemlíteni, hogy e követelés ellen a népre támaszkodó sajtó erősen tiltakozott. A tömegek által olvasott újságok kezdettől fogva tiltakoztak a miniszterelnökök diktátorsága ellen és csak Wilsonnal tettek kivételt...»¹

Részletezés helyett elég arra utalnunk, hogy a békekonferencia lassankint a tizek tanácsából a négyek tanácsává (Wilson, Clemenceau, Lloyd George és Orlando) zsugorodott össze s hogy a konferencia az emberiség jövőjének őszinte és nyílt megvitatásából mindinkább régi rendszerű diplomáciai összeesküvéssé alakult át. Nagyok és csodálatosak voltak a reménykedések, melyek Párisban összpontosultak. «A konferenciának a Párisa megszűnt Franciaország fővárosa lenni. Nagy nemzetközi karavánszeráj lett belőle, mely az életnek és a nyüzsgésnek szokatlan jelenségeitől volt terhes, telve négy földrész fajainak, törzseinek és nyelveinek a képviselőivel, akik eljöttek, hogy figyeljék és várják a rejtelmes holnapot.

¹ Dillon a könyvében megdöbbenő adatokat mond el az egyes meghatalmazottak tudatlanságáról.

A szétfolyó képbe az ezeregy éjszaka hangulatát vitték bele a különös látogatók Mongolországból és Kurdisztánból, Koreából és Asszerbaidzsánból, Örményországból, Perzsiából és Hedzsászból, — utóbbiak patriárka-szakállal és hajlott sasorral, — mások a sivatagokról és oázisokról, Szamarkandból és Bokharából. Turbánok és fezek, cukorsüvegekhez hasonló kalapok, püspöki mitrákhoz hasonló fejfödők, az örök béke előestéjén az új államok hadsereg-embriói számára átalakított régi katonai egyenruhák, hófehér burnuszok, lebegő köpenyek s a régi római tógára emlékeztető festői öltözékek hozzájárultak a valószerűtlen álmovilág légkörének a megteremtéséhez abban a városban, ahol a legvisszataszítóbb valószerűségek voltak a napirend s az alkudozás tárgyai.

Ezekhez járultak a vagyon, a tudás s az ipari vállalkozás képviselői, az új erkölcsi rend magvetői, a gazdasági érdekképviselések tagjai az Egyesült-Államokból, Nagybritanniából, Olaszországból, Lengyelországból, Oroszországból, Indiából és Japánból, a naftaipar és távoli szénbányák képviselői, zarándokok, fanatikusok és szélhámosok a szélrózsa minden irányából, valamennyi hitfelekezet papjai, minden tanítás hirdetői, akik tarka változatosságban keveredtek fejedelmekkel, tábornagyokkal, államférfiakkal, anarkistákkal, építőkkal és rombolókkal. Mindnyájan közel akartak lenni a kohóhoz, amelyben az új világ politikai és társadalmi rendszerét olvasztják és formába öntik. Sétáimban, lakáson, vendéglőkben napról-napra találkoztam olyan országok és népek kiküldötteivel, melyeknek azelőtt a nevét is ritkán lehetett nyugaton

hallani. A fekete-tengeri görögökből álló küldöttség keresett fel, beszéltek régi városaikról, Sam-sunról, Tireboliról, Kerassunról és Trapezuntról, ahol évek előtt tartózkodtam s előadták, hogy független görög köztársasággá akarnának szervezkedni s eljöttek, hogy óhajtasukat érvenyesítsék. Az albánokat egyik részről régi barátom, Turkhan pasa, másik részről Esszad pasa képviselte, az első Olaszország protektorátusát óhajtotta, az utóbbi a teljes függetlenséget. Kínaiak, japánok, koreaiak, hinduk, kirgizek, cserkeszek, mingréliek, burjátok, malájok, néger-ek és negroidok Afrikából és Amerikából, egyaránt voltak találhatók a fajoknak és nyelveknek Párisban összeverődött tömkelegében, hogy várják a világ politikai rendszerének az újjáépítését és hogy lássák, ők hol kapnak benne helyet ...»

Wilson elnök ebben a tömkeleges, káprázatos, száját az új világra kitató Párisban jelent meg, ahol az összpontosult erőkön egy nála minden tekintetben kicsinyesebb és összehasonlíthatatlanul erőszakosabb személyiség uralkodott, Clemenceau francia miniszterelnök. Wilson elnök javaslatára Clemenceaut választották a konferencia elnökévé. «Külön adózás volt ez — mondotta Wilson elnök — Franciaország szenvedéseiért és áldozataiért.» És szerencsétlenségre ez adta meg az alaphangot az egész konferenciához, melynek egyedüli feladata lett volna, hogy az emberiség jövőjét tartsa szem előtt.

Clemenceau György Benjámín régi ujságíró-politikus volt, a visszaélések nagy leleplezője, nagy kormányfelforgató, foglalkozására nézve orvos, aki városi tanácsos korában ingyen klinikát

tartott fönn, egyebekben szenvedélyes és gyakorlott párbajozó. Párbajai közül egy sem volt végzetes, de valamennyinek rettenthetetlenül nézett a szemébe. Az orvosi pályáról még a császárság idején, a köztársasági ujságírás terére lépett. Ebben az időben a baloldali szélsők közé tartozott. Egy ideig Amerikában tanároskodott s amerikai nőt vett feleségül és el is vált tőle. A végzetes 1871. évben töltötte be harmincadik esztendejét. Sedan után tért vissza Franciaországba s nagy tűzzel és elevenséggel vetette bele magát a megvert nemzet politikai életébe. Ettől fogva Franciaország volt a világa, az élénk ujságírásnak, az önző személyes harcoknak, összeütközéseknek, jeleneteknek, drámai mozzanatoknak és mindenáron való szellemeskedéseknek a Franciaországa. A lobbanékony természetek közé tartozott s a «tigris» gúnynevet adták neki s ő büszkélkedni látszott ezzel a gúnynévvel. Inkább hivatásszerű hazafi volt, mint államférfiú és gondolkodó, akit a háború feldobott, hogy hamis formában képviselje Franciaországnak finom lelkét és nemes szellemét.¹ Elfogultsága nagyon rányomta a bélyegét a konferenciára, amely azzal a drámai eszközzel is színezní igyekezett a működését, hogy Versaillesnak ugyanazt a tükörtermét jelölte ki a béke aláírásának helyéül, amelyben Németország diadalmaskodott és egységét proklamálta. Ott kellett a németeknek aláírni a békét. Ebben a

¹ Több regényt is írt. Regényei nem valami kiválóak; az érzelgős melodráma felé hajlanak. A legismertebb, *Le plus Fort*, több idegen fordításban is megjelent. Unalmas szóvirág-halmaz. Ezt a mozi számára is átdolgozták.

légkörben Clemenceau és Franciaország számára a háborút elvesztette világháború jellegét; csak a «borzalmas esztendő» összeütközésének volt a következése, egyúttal pedig a támadó Németország bukása és bűnhődése. «A világot biztossá kell tenni a demokrácia számára», mondta Wilson elnök. Ahogy Clemenceau magát kifejezte, ez úgy hangzik, «mintha Jézus Krisztus mondaná». A legfontosabb, hogy Páris biztonságáról gondoskodjanak. Az olyan beszéd «mintha Jézus Krisztus mondaná», nagyon nevetségesnek tetszett soknak azon inkább szellemeskedő, mint mély diplomaták és politikusok közül, akik az emberi képzelenségek történetében az 1919. évet a tetőpontra emelték.

A «tigris» szellemességének egy másik megnyilatkozása volt, hogy Wilson az ő tizennégy pontjával rosszabb az Uristennél. Az Isten tízzel is megelégedett . . .

Clemenceau Orlandoval a kandallóval szemben álló négy székből alkotott félkörnek a belső két székét foglalta el, írja Keynes. Fekete szalonkabátot és szürke keztyűt viselt, melyet sohasem vett le az ülések alatt. Meg kell jegyezni, hogy a világ négy újjáalkotója között ő volt az egyetlen, aki egyaránt értett és beszélt franciául és angolul.

Clemenceau céljai nagyon egyszerűek és bizonyos módon elérhetők voltak. Meg nem történtté akarta tenni az egész 1871. évi békét. Büntetni akarta Németországot, mintha a németek lettek volna az egyedüli bűnös nép, Franciaország pedig ártatlan mártir. Németországot úgy meg akarta nyomorítani és ki akarta fosztani, hogy soha többé ne kerülhessen szembe Franciaországgal.

Jobban meg akarta sebezni és alázni Németországot, mint Franciaországot megsebeztek és megalázták 1871-ben. Nem törődött vele, ha Németország letörése letöri Európát is ; gondolataiban nem látott túl a Rajnán és nem tudta meglátni ennek a lehetőségét. Elfogadta a Wilson által javasolt nemzetek szövetségének eszméjét, ha az minden eshetőségre biztosítékot nyújt Franciaországnak, akármit cselekszik is, de jobban szeretett volna egy kötelező szövetséget az Egyesült-Államokkal és Angolországgal, hogy az a gyakorlatban minden körülmények között Franciaország támogatását, megvédelmezését és dicsőségét szolgálja. Tágabb lehetőségeket kívánt Szíria, Észak-afrika és más területek kiaknázására a párisi pénzcsoportoknak. Hadikárpótlást akart Franciaországnak a helyreállítására, kölcsönöket, ajándékokat és kincseket Franciaországnak, dicsőséget és elismerést Franciaországnak. Franciaország szenvedett, tehát Franciaországot meg kell érte jutalmazni. Belgium, Oroszország, Szerbia, Lengyelország, Örményország, Nagybritannia, Németország és a monarchia is szenvedtek, az egész világ szenvedett, de hogy ezek mit akarnak, azzal ő nem törődött. Ezek csak statisztái voltak a drámának, melynek az ő szemében Franciaország volt a főszereplője . . . Majdnem hasonló szellemben látszott Orlando gondolkozni Olaszország üdvéről.

Lloyd George a négyek tanácsába a walesi élelmelejűséget, a kontinentális viszonyok nem ismerését és az őt hatalomra segítő brit imperialisták és tőkések követeléseit vitte be. Ebben a titkos tanácsban, miután az első pontját az ajtó előtt a

szegre akasztotta, jelent meg újonnan felfedezett amerikai világpolitikájának nemes céljaival, hirtelen összezsapott, de most már tizenháromra összezsugorodott tizennégy pontjával és a nemzetek szövetségének nem annyira a tervével, mint inkább az ötletével az amerikai köztársaságnak az elnöke.

Csakhamar kiderült, hogy a második pont is elveszett. Útközben belepottyanhatott az Atlanti-oceánba. Az elnök a brit admiralitásnak nyújtott ajándék gyanánt dobhatta a tengerbe.

«Sohasem volt még vezető államférfi az elnök-höz hasonlóan járatlan a tanácskozásterem technikájában».¹ A tanácsnak suttogó félhomályából és kandalló melletti vitáiból és a különböző jövés-menésekből, amelyekre e helyen felesleges kiterjeszkednünk, végül szánalmasan megnyirbált és kiforgatott tizennégy pontjával, de nemzetek szövetségének nyöszörgő csecsemőjével került elő, melyről senki sem tudja megmondani, hogy elpusztul-e, vagy életben marad és nagyranő. A mi történetünk erre nem tud megfelelni. Mi a feladatunk végére értünk. De ezt az egyet legalább megmentette ...

A következőkben röviden méltatjuk a nemzetek szövetségét és összefoglaljuk, hogy az 1919—20. évi úgynevezett béke miként rendezte a világ ügyeit; egyúttal helyenkint rámutatunk arra, hogy az utóbbi hol tér el a tizennégy pontnak kilátásba helyezett mértékétől, jelent veszedelmet a jövőendő békére és nyilvánvalóan ellentétes az emberiségnek az érdekével. Épen úgy, amint

¹ Keynes.

Európának a története a tizenkilencedik század folyamán nagyrészt a bécsi kongresszus intézkedéseinek a megváltoztatásából állott, a nagy háború pedig szükségszerű következése volt a frankfurti békének és a berlini szerződésnek, úgy a huszadik századnak a köztörténete nagyjából nem lehet egyéb, mint az 1919. évi szerződés kegyetlen és tudatlan intézkedéseinek a megjavítása vagy megváltoztatása és küzdelem annak a szükségszerűen pártatlan nemzetközi ellenőrzésnek a létesítésére, melynek a nemzetek szövetsége csak elégtelen és ki nem elégítő vázlata.

XII. A NEMZETEK SZÖVETSÉGÉNEK RÖVID VÁZLATA.

Az a palackba zárt homunculus, melyről azt remélték, hogy irányító szelleme lesz az egész földkerekségnek, a nemzetek szövetsége, amint azt az 1919 április 28-iki gyűlésen megalkották, egyáltalán nem volt a népeknek, hanem «államoknak, dominiumoknak és gyarmatoknak» a szövetsége. Kimondották, hogy ezeknek «teljes önkormányzattal» kell birniok, de hiányzott annak a meghatározása, hogy mit kell érteni e kifejezés alatt. Nem hoztak intézkedést a korlátolt választójog ellen s a népek részéről történő közvetlen ellenőrzésre. Hihetőleg India is «teljes önkormányzattal bíró állam» gyanánt szerepel! Még az autokratikus országok is helyet foglalhatnak ebben a szövetségben, olyan «teljes önkormányzattal bíró» demokráciák gyanánt, melyeknek választójoga egy személyre van korlátozva. Az 1919. évi szerződésnek a világszövetsége valójában a külügyi hivatalok képviselőinek a szövetsége, amely még a különböző fővárosokban alkalmazott követségek észszerűtlen intézményét sem szüntette meg. A brit birodalom egyszer egység gyanánt szerepel, másszor India (!) és a négy önkormányzattal bíró gyarmat, Kanada, Ausztrália, Délafrika és Új-Zéland különálló szuverén álla-

mok gyanánt jelentkeznek. Indiának a meghatalmazottját egyszerűen a brit kormány nevezi ki, a másik négy viszont gyarmati politikusok sorából kerül ki. De ha a brit birodalmat így széttagolták, a birodalom képviselője helyett tulajdonképen Nagybritanniának kellett volna képviselőt küldeni s képviselőt kellett volna biztosítani Irországnak és Egyiptomnak is. Azonfelül New-York állam és Virginia történelmi és jogi szempontból épen annyira szuverén, mint Új-Zéland vagy Kanada. Indiának a befogadása logikailag hasonló követelményeket vonhatna maga után az afrikai és ázsiai francia gyarmatok számára is. Az egyik francia képviselő külön szavazatot hozott javaslatba a törpe monacoi fejedelemség számára.

Úgy tervezték, hogy a ligának lesz egy gyűlése, amelyben minden tag-állam képviselve van és egyenlő szavazattal bír. De a tényleges intézést egy bizottságra ruházták, amely az Egyesült-Államok, Nagybritannia, Franciaország, Olaszország és Japán képviselőiből és a gyűlés által még melléjük választott négy más képviselőből áll. A tanács évenként egyszer ül össze ; a gyűlések «meghatározott időpontokban» tartandók, melyeket azonban nem határoztak meg.

Bizonyos különleges eseteket kivéve, a nemzetek szövetsége csak egyhangú határozatokat hozhat. Egyetlenegy tagnak a hozzá nem járulása minden határozatot megghiusíthat, a régi lengyel *liberum veto* mintájára. Az egész szerződésnek ez a legszerencsétlenebb pontja. Sokaknak a szemében ez kevésbé kívánatosá tette a szövetséget, mintha egyáltalán nem jött volna létre. Teljes elismerése volt ez az államok érinthetetlen szu-ve-

rénitásának és visszautasítása az emberiség mindenek felett álló közjavának. Ez az intézkedés a gyakorlatban elzárta a jövőre nézve a szövetségi alkotmány minden javító módosításának az útját, kivéve azt az esetet, ha a változtatni akaró államoknak a többsége együttesen kilép belőle és új alapokon alkot új szövetséget. A szerződés elkerülhetetlenné tette a megalkotott szövetségnek ilyenformán való feloszlását s talán ép ez benne a legüdvösebb.

Az első szövetségből javaslat szerint kizárattak a következő államok: Németország, Ausztria, Oroszország és a török birodalomnak a maradványai. Jövőre azonban ezek is felvehetők a szövetség kétharmadának a hozzájárulásával. A szövetségi tervezet szerint az eredeti tagság a következő államokat illeti meg: Amerikai Egyesült-Államok, Belgium, Bolivia, Brazília, Brit birodalom (Kanada, Ausztrália, Délafrika, Új-Zéland és India), Csehszlovákia, Ecuador, Franciaország, Görögország, Guatemala, Haiti, Hedzsasz, Honduras, Japán, Jugoszlávia, Kína, Kuba, Lengyelország, Liberia, Nicaragua, Olaszország, Panama, Peru, Portugália, Románia, Sziám és Uruguay. Ezekhez meghívás alapján még a háborúban részt nem vett következő államok járultak: Argentína, Chile, Columbia, Dánia, Hollandia, Norvégia, Paraguay, Perzsia, Salvador, Spanyolország, Svájc, Svédország és Venezuela.

Ilyen lévén a szövetségnek az alkotmánya, alig lehet rajta csodálkozni, ha hatalma csak bizonyos esetekre szól és korlátozva van. Székhelyül Genfet jelölték ki és titkárságot szerveztek számára. Arra sincsen hatalma, hogy az alkotó államoknak

a katonai készülődéseit ellenőrizze vagy hogy katonai és tengerészeti vezérkart tartson a világ-béke biztosítása céljából, esetleg szükséges fegyveres együttműködésnek az irányítására. Franciaországnak a nemzetek szövetségének bizottságába kinevezett képviselője, Burgeois, nagyon világosan és ismételten utalt az ilyen hatalom logikai szükségességére. Mint szónok gondolatokban gazdag volt és hiányzott belőle a Clemenceau egyéniségének a «fűszere». Az április 28-iki záróülést a szerződés elfogadása előtt, a Quai d'Orsay dísztermét, a kiküldöttek E alakú asztalával, a falak mellett sorakozó titkárokkal és tisztviselőkkel s a terem alsó végén összegyülekezett ujságíróknak zárt tömegével, Wilson Harris nagyon tömör formában írja le. A terem legfelső részén a «nagy három» *halk hangon szórakozott* az érdekes Burgeois rovására, aki teljesen feleslegesnek bizonyult jegyzethalmazának a segítségével most már az ötödik ízben beszélt hirhedt módosító javaslatainak az érdekében.

Ez a három ember, akinek az Úristen a legnagyobb történelmi alkalmat adta, oly gyakran «szórakozott halk hangon» mások rovására. Keynes más példákat is sorol fel e gyűlések gondtalanságának, kicsinyességének, hanyagságának, figyelmetlenségének és komolytalanságának a jellemzésére.

Ez a szegényes szerződés ilyen módon került vissza Wilson elnökkel Amerikába, ahol akkora ellenzéssel, bírálattal és módosításra irányuló követeléssel találkozott, hogy az egyebek mellett azt is mutatta, hogy viszonylag mennyire romlatlan az Egyesült-Államoknak a lelki energiája.

1 Nyilvánvaló volt, hogy Amerika népe nem haj-
 2 landó résztvenni egy olyan társulásban, amely
 3 lényegében alig egyéb a szövetkezett imperializ-
 4 musoknak viszontbiztosító ligájánál. A szenátus
 5 megtagadta a szerződésnek a ratifikálását és a
 6 szövetségi tanács így az amerikai képviselők rész-
 vétele nélkül tartotta az első ülését. 1919 utolsó
 és 1920 első hónapjai folyamán a háború idő-
 szakának francia-barát és angol-barát érzései na-
 gyon különös módon változtak meg Amerikában.
 A béketárgyalások az amerikaiakat nagyon kelle-
 metlen és izgató módon emlékeztették a nemzet-
 közti ügyek felfogása tekintetében közöttük és az
 európai hatalmak között fennálló különbségre,
 amelyet a háború egy időre elfelejtetett velük.
 Úgy érezték, hogy sok mindenbe «belerohantak»
 kellő megfontolás nélkül. Ismét hirtelen átcsap-
 tak az elszigeteltségnek a politikájába, amellyel
 1917-ben szakítottak. 1919 vége ismét a szenvedé-
 délyes, sőt majdnem erőszakos, de nagyon meg-
 érthető «amerikanizmusnak» volt az időszaka,
 amely előtt az európai imperializmus és az európai
 szocializmus egyformán gyűlöletesnek tűnt fel.
 Lehet, hogy volt bizonyos szennyes elem is az
 amerikai törekvésben, hogy lerázzák magukról az
 Egyesült-Államok által az óvilág ügyeiben vállalt
 erkölcsi felelősséget és hogy így használják ki a
 háború által az újvilágnak nyújtott rengeteg
 pénzügyi és politikai előnyöket; alapjában azon-
 ban úgy látszott, hogy az amerikai nép széles
 rétegei becsületes ösztönnel voltak bizalmatlanok,
 az ügyeknek javasolt új rendezésével szemben.

XIII. A BÉKESZERZŐDÉSEK FŐBB INTÉZKEDÉSEI.¹

Az 1919—20. évi békeszerződéseknek a főbb intézkedéseit, melyekkel a párisi konferencia befejezte a működését, néhány térképpel jobban meg lehet rögzíteni, mint elvont szövegekkel. Alig szükséges rámutatnunk, hogy ezek a szerződések milyen sok kérdést hagytak rendezetlenül, de esetleg felsorolhatjuk a legszembeszökőbb részeket, melyek a tizennégy pontnak a konferencia megnyitásáig megmaradt tizenkét pontján ütöttek.

Majdnem az összes részeknek az alapvető okát véleményünk szerint abban kell keresnünk, hogy a nemzeteknek, leigázott államoknak és kiaknázott területeknek az az előzőleg már fennállott szövetsége, amelyet brit birodalomnak neveznek, semmiféle készséget és hajlandóságot nem mutatott arra, hogy rendszerét bármi tekintetben megnyirbálásnak vagy átalakításnak, tengeri és légi

¹ Wells ebben a fejezetben, amely csak *általános-ságban* ismerteti a békeszerződések intézkedéseit, Magyarországgal külön nem foglalkozik. Magyarország megcsonkítását az eredeti kötetben a szövegbe illesztett térkép tünteti fel, melynek közlése, minthogy közönségünk sajnos módon nagyon is jól ismeri az ország feldarabolását, feleslegesnek látszott. — T. S.

fegyverkezését pedig bárminő ellenőrzésnek vesse alá. Ilyen rokon járulékos természetű ok volt az is, hogy az amerikai lélek teljesen készületlen volt az Egyesült-Államok főhatalmát érintő bárminő beavatkozásra az újvilágban. (L. Olney szenátor nyilatkozatát a VI. fejezetben.) A nagyhatalmak, amelyek szükségszerűleg domináló és vezető szerepet játszottak Párisban, szintén nem vették komolyan a nemzetek szövetségének beavatkozási jogát régebbi rendszerükbe és így a támogatás, melyben a tervet részesítették, a legtöbb európai szemlélő előtt furcsán hipokrita színezetűnek tűnhetett fel; olyan volt, mintha megtartani és biztosítani akarták volna nagy túlhatalmukat és biztonságukat, míg ugyanakkor minden más hatalmat el akarnának tiltani minden olyan terjeszkedéstől, növekedéstől és szövetségtől, amely velük vetélkedő és versenyző imperializmust hozhatna létre. Azzal, hogy elmulasztottak példát mutatni a nemzetközi bizalomra, kiölték a nemzetközi bizalomnak minden lehetőségét a Párisban képviselt többi nemzetekből.

Még szerencsétlenebb volt, hogy az amerikaiak nem voltak hajlandók elismerni a fajoknak a japánok által követelt egyenlőségét.

Mindezen felül a brit, francia és olasz külügyi hivatalokban az új eszmékkal teljességgel össze nem egyeztethető erőszakos jellegű tervek éltek. A nemzetek szövetségének, ha elfogadható értéket akar jelenteni az emberiségre nézve, meg kell szüntetni az imperializmust; vagy nagyobb imperializmus, a résztvevő vagy gyámsága alatt álló egyesült államoknak az egész világra kiterjedő szabad szövetsége, vagy egyáltalán semmi; de a

párisi konferencián képviselt népek közül csak kevésnek volt meg az erkölcsi bátorsága, hogy kifejezést adjon a szövetségi terv ezen nyilvánvaló következésének. Azt akarták, hogy ugyanegy időben meg legyenek kötve, de szabadok is legyenek, örökre biztosítani akarták a békét, de ők maguk a kezökben akarták tartani a fegyverüket. A nagyhatalmi időszaknak régi hódító terveihez képest, az április 28-iki nyomorúságos kis újszülöttnak reménybeli cselekvési körét nagyon elhamarkodva és szűkkeblűen szabták meg. Úgy tettek, mintha az újszülött és még alig lélekző szövetség a fogoly pápának semmivel sem törődő bőkezűségével osztogatná «a megbízásokat» a régi imperializmusoknak, amelyeket az új Herkules, akire vágytunk, bizonyára a bölcsőjében megfojtott volna. Nagybritannia tág «megbízásokat» kívánt magának Mezopotámiában és Kelet-Afrikában; Franciaország ugyanazt akarta Szíriában. Olaszország az Egyiptomtól nyugatra és délkeletre elfoglalt területeket szintén a népszövetség megbízása alapján akarta megtartani. Világos, hogyha azt a vézna csecsemőt, akit genfi bölcsőjében a titkárság az élet némi látszatára dédelgett, eléri a nem őszinte szenvedélyből született intézménynek gyermekkori gyengesége, mindezek a «megbízások» nyílt hódításokká változnak. Emellett a konferencián az összes hatalmak teljes erejükkel igyekeztek maguknak stratégiai határokat biztosítani, ami a legvisszataszítóbb jelensége volt az egésznek. Mi szüksége van egy államnak stratégiai határra, ha nem akar háborút? Ha ezen a jogcímen Olaszország leigázott német lakosságot követelt a maga számára Dél-Tirolban, leigázott

délszlávokat Dalmáciában és ha a kis Görögország csapatokat kezdett partra szállítani Kis-Ázsiában, sem Anglia, sem pedig Franciaország nem utasíthatták vissza a millennium előtti rendszernek ezeket a kitöréseit.

Nem szándékozunk e helyütt részletesen ismertetni, hogy Wilson elnök miként engedett a japánoknak és egyezett bele, hogy a japánok lépjenek a németek helyébe Kiaocsauban, amely kínai terület, hogy a tiszta német Danzig városát, ha nem is jogilag, de gyakorlatilag miként csatolták Lengyelországhoz s hogy a hatalmak miként folytattak vitákat az ezen példákra hivatkozó olasz imperialisták követeléseiről, akik Fiumét akarták megkaparintani és a délszlávokat megfosztani az Adriának egy jó kikötőjétől. Az egyszerű megemlítésen kívül azokat a bonyolult intézkedéseket és jogi magyarázatokat sem ismeretjük, melyekkel a teljesen német Saar völgyét Franciaország birtokába juttatták, vagy az önrendelkezési jognak teljesen igazságtalan megsértését, amely Német-Ausztriának megtiltotta, bár egészen természetes és méltányos, hogy egyesüljön Németország többi részével. Az 1919—20. évnél ezek az égető kérdései, melyek megtöltötték az ujságokat, foglalkoztatták a politikusok gondolkozását és papirkosarainkat megtöltötték a propaganda-irodalomnak a termékeivel, ma már nagyon átmeneti jellegű ügyeknek tetszhetnek ezen idők nagyobb mozgalmai mellett. Mindezek a viták, a fáradt és ingerült emberek gyanakvó és szeszélyes igazságtalanságaihoz hasonlóan, abban a mértékben veszthetik el jelentőségüket, amint a világ hangulata javul s a nagy háborúnak és az

azt követő értéktelen békének a tanulságait az emberiségnek egyetemes gondolkozása kezdi megemésztetni.

Az olvasó számára elegendő, ha a békeszerződés által teremtetett új határokat összehasonlítja Európának a természetes politikai térképével. Hogy bárminő nemzetek szövetségét kielégítő módon meg lehessen alkotni, annak előfeltétele, hogy mindegyik nép teljes ura legyen a saját háztartásának.

Esztelenség volna, ha e szerződések miatt kétségbeesnénk az emberiség jövője felett s ha egyébnek tekintenők őket első gyenge kísérletnél a világ ügyeinek rendezésére. Ha így cselekednénk, az annak a feltételezését jelentené, hogy Franciaországban, a nemes elképzeléseknek az országában nincsen jobb egyéniség Clemenceau-nál, Amerikában erősebb és bölcsőbb Wilson elnöknél, Nagybritanniában pedig maradandóbb Lloyd George kelta vonásainál. Az a méltatás, melyben ezt a három személyiséget részesítettük, nem azt célozta, hogy a jelentőségüket növelje, hanem hogy jelentéktelenségüket kidomborítsa s hogy az olvasóval felérzékeltesse, hogy minden, amit cselekedtek, mennyire ideiglenes és esetleges a világtörténelem szempontjából. Államférfiaktól, egyes emberektől vagy egyes embereknek csoportjaitól, sőt államoktól és szervezetektől, megállapodásoktól és szerződésektől nem függhet többé fajunknak a jövője. Az 1919. év nem volt az alkotásnak és a döntésnek az esztendeje, hanem csak a teremtő erőfeszítés hosszú napjának vigasztalan első hajnali szürkülete. A tizek, a négyek, a «nagy három» tanácskozásai nyomát sem árulták el az

alkotó erőnek ; a lángoló világosság nem élt Versailles embereiben ; a hajnalhasadás szürkülő fény gyanánt inkább a helytelenítő bírálatban nyilvánkozott meg, amely beszüremkedett az absztrakciónak és elhalványította a régi diplomáciának leégő gyertyáit, mikor a konferencia átsítozott és végéhez közeledett. Itt nem történt alkotás. De a gondolkozásnak nagy folyamata megy végbe az egész világon ; minden országban sok ezer férfi és nő, nagyrészt hírnélküliek és ismeretlenek, ébred felelősségének a tudatára, tanul, gondolkodik, ír, tanít, tömörül, módosítja a téves benyomásokat, harcba száll a hamis gondolatokkal, kísérli, hogy megtalálja és hirdesse az igazságot ; ezekbe kell vetnünk a bizodalmunkat, az élő bizodalmunkat, hogy életképebb tervvel lehet helyettesíteni az első, csenevész nemzetek szövetségét s a szerződések toldozott-foldozott és vigasztalan szövevényét, melyet ideiglenesen rádobtak világunk szomorú meztelenségeire.

XIV. JÖVENDŐLÉSEK A LEGKÖZELEBBI HÁBORÚRÓL.

Hogy a világ ügyeit 1919—20-ban nem sikerült kielégítőbb módon rendezni, miként már utaltunk rá, annak a szellemi és erkölcsi elernyedésnek volt a jelensége, amely a nagy háborúnak a túlfeszültségéből eredt. Az üde kezdeményezésnek a hiánya jellemző a fáradt időszakokra ; a változtatásra való pusztá képtelenségéből kifolyólag mindenki egy ideig a szellemi megszokásnak és a multnak a csapásán halad.

Semmi sem bizonyítja jobban ezt a fáradt erőtlenséget, mint a katonai tekintélyek ez időből való nyilatkozatai. A világháborúról adott rövid ismeretetésünket nagyon jellegzetes módon kerekre kiegészíti és a világ elé táruló kérdéseket teljessé teszi, ha nagyon rövidre összefoglalva ismertetjük azt az előadást, melyet Londonban 1919 decemberének egyik napján, a Royal United Service Institutionban, tábornagyok, tábornokok, vezérőrnagyok összejövetelén tartott Sir Louis Jackson vezérőrnagy. Az elnöki széken Peel lord, a brit hadügyi államtitkár ült s az olvasónak maga elé kell idézni az épületnek nem túlságosan nagy, de méltóságteljes üléstermét s mindezeket az előkelő, komoly, katonás arcokat, amint hallgatagon figyelnek az előadó szavaira, aki bizonyos leple-

zett lelkesedéssel írja le a katonai tudománynak valószínű technikai fejlődését a «legközelebbi háborúban».

Kint, a Whitehall esti félhomályában, hömpölyög London forgalma, nem olyan áradatszerű ugyan, mint 1914-ben, de még mindig elég nagyarányú; az omnibuszok túl vannak zsúfolva, mert a számuk megcsappant s a tömegnek a ruházata általában kopottasabb. A Whitehallon kissé távolabb lefelé áll egy ideiglenes alkotmány, a Cenotaph, talapzatán hervadó koszorúknak, virágcsokroknek és más ilyesféléknek fojtón illatos nagy tömegével, a bíródalom nyolcszázezer fiatal emberének a halotti emléke, akik elestek a nemrég véget ért küzdelemben. Egyesek friss virágokat és koszorúkat raknak az emlékre. Vannak közöttük, akik sírnak.

Gondolatainkban elkalandozunk ezen az összejövetelen túl Londonnak szürke rengetegébe, amelyben annyi ember verődött össze, mint soha azelőtt; mindnyájának megdrágult a napi betevő falatja, keresete pedig bizonytalanabb, mint valaha. De nem feledkezhetünk meg az enyhítő fényoldalakról sem; a Regent Street, Oxford Street és Bond Street hemzsegek az üzleteket látogató közönségtől, zsúfolva vannak az új automobiloktól, tudnunk kell ugyanis, hogy nem mindenki veszít a háborúban. Londonon kívül a vidék éjszakába merül s a keskeny tengeren túl Észak-Franciaország és Belgium el van pusztítva, Németországban a csecsemőknek ezrei tejhiányában sinylődnek és pusztulnak, egész Ausztria pedig éhséggel küzdök. Azt mondják, hogyha gyors amerikai segítség nem érkezik, Bécs lakos-

ságának a fele tavasz előtt éhen pusztul. A félhomálynak e halvány sávjain túl Oroszországnak a sötétsége. Ott már nincsenek gazdag emberek, akik vásárolnak és katonai tekintélyek, akik előadást tartanak a legközelebbi háborúról. A jeges Pétervárott kevés az élelmiszer, kevés a fa és nincsen szén. Délnek, ameddig csak a hómező terjed, Oroszország összes városai hasonló állapotban vannak, Ukrániában és délen pedig egy rendszertelen és piszkos háború vonaglik végsőket. Európa a csőd szélére jutott, népének zsebe tele van papírpénzzel, melynek vásárló értéke csökken, mialatt az ember egyik helyről a másikra megy.

De térjünk vissza Sir Louis Jacksonhoz a Royal United Service Institution fényesen megvilágított termében.

Azt fejtegeti — a *Times* másnap reggeli tudósítását követjük, — hogy csak az előestéjén vagyunk a haditudomány legnagyobb arányú megváltozásának, melyet a világtörténelem ismer. A *mi* kötelességünk tehát, — a *mi* alatt természetesen a brit birodalom és nem az egész emberiség értendő, — hogy nekilássunk a fegyverkezésnek és vezető helyre kerüljünk; ez az általánosságban való nemes bevezetés. «Szükséges, hogy új fegyverekről gondoskodjunk... Az a nemzet, amely ezt legjobban megteszi, a legelőnyösebb helyzetben lesz a legközelebbi háborúban. Voltak emberek, akik hangosan követelték a fegyverkezések korlátozását...»

(Ebben azonban a lövészárkok-utánpótlási ügyek igazgatója tévedett. Az egyszerű, lágy és ostoba lelkek csak a cenotaph előtt zokogtak, mert bátyjuk vagy atyjuk elesett.)

Sir Louis azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy a hadviselés művészetét illetőleg egyik legnagyobb változás a mechanikai szállítás terék várható. A tankot hálátlansággal kezelte. Ezek a katonai urak hálátlanok egy találmánnyal szemben, amely a győzelembe taszította és lökte őket, majdnem akaratauk ellenére. A tank, mondotta Sir Louis, «gyerekség... Lényegbevágó jelentősége», hogy a mechanikai szállítást függetlenítette az utaktól. Azelőtt menetelő hadseregek csak az utakat tudták használni; most tankrendszerű lánckerekeken nyílt rendben és széles arcvonalon haladhatnak, szállíthatják az ágyúkat, lőszert, felszereléseket, hídépítő anyagokat, tutajokat, embereket, közben felszántják és legázolják a kerítéseket, árkokat, szántóföldeket s általában a termő területeket. A hadseregek szabadon vonulhatnak a földeken keresztül s csak port és hamut hagynak maguk után.

Képzeletünket Sir Louis így kalauzolja el a valóságos ellenségeskedésekig.

Sir Louis a gáz használata mellett nyilatkozott. A gázt különösen büntető expedíciók esetében tartotta alkalmazandónak. E pontnál hallgatóit majdnem a szentimentalizmusnak az árnyalatával riasztotta meg és ejtette zavarba. «Esetleg lehetséges, — mondotta, — hogy olyan egyezmény jön létre, amely megtiltja a felesleges szenvedést okozó gázok használatát.» Itt azonban nem annyira a feje, mint inkább a szíve beszélt; tudnia kellett ugyanis, hogyha bármilyen törvény vagy jogszabály annyira korlátozhatja a háborút, hogy eltiltja valamely gyilkoló eszköznek a használatát, akkor korlátozhatja a háborút egészen a teljes

eltiltásáig is. És hova jut akkor Sir Louis Jackson egész hallgatóságával egyetemben? A háború háború; egyetlen törvénye az, hogy az ellenség erőit a legteljesebb mértékben el kell pusztítani. A háborúban a humanizmusnak és igazságnak minden szempontja ennek a törvénynek van alárendelve.

A gázról Sir Louis a levegőre tért át. Megjósolta ezen a téren «a lehető legnagyobb haladást... Felesleges egyelőre töprenkednünk a légi naszádokon és valóságos repülő erődökön, de húsztendőn belül a légi haderők előirányzata a legfontosabb tétele lehet hadi készülődésünknek». Megvitatta a kereskedelmi repülőgépeknek bombavetési és felderítő célokra való átalakítását s annak szükségességét, hogy állandóan tekintélyes számú különleges típusú hadi repülőgép álljon készenlétben. Előadta az okait, melyek alapján azt kell feltételeznie, hogy a legközelebbi háborúban a bombavetőknek nem lesznek a mostanihoz hasonló nagy célpontjaik a hadseregek arcvonala közelében s így ha jobb eredményeket akarnak elérni, messzebb kell menniök s a nagy központokat kell bombáznio, «ahol a hadsereg szükségleteit állítják elő s a csapatok kiképzése történik». Mint mindenki tudja, aki Londonban vagy Anglia keleti részében tartózkodott 1917—18 folyamán, ez mindenkinek és minden lakott helynek a válogatás nélküli bombázását jelenti. Kétségtelen az is, hogy ezeknek az inas-esztendőknek a bombavető művészete gyerekjáték lesz a «legközelebbi háború» bombázásához képest. Megszámlálhatatlanul több lesz a repülőgép s nagyobbak és veszélyesebbek a bombák...

Tovább haladva fejtegetéseinek a során, Sir

I Louis megemlítette «London nagyobb részének» az elpusztítását, mint a bekövetkező küzdelem egyik eshetőségét. Erre építette fel kicsúcsosodó morálját, hogy a legnagyobb fizetést, a legnagyobb tekintélyt és a legszabadabb költekezést kell megadni a katonai uraknak. «Az ilyen célokra felhasznált kiadás természeténél fogva feltétlenül szükséges biztosítás.» Saját külön hallgatósága ebben a legmelegebben egyetértett vele. A hozzászólások során pedig egy bizonyos Stone nevű vezérőrnagy, némileg megfélelkezve szavainak a tulajdonképeni forrásáról,¹ azon reményének adott kifejezést, hogy ez az előadás «kezdetre lesz annak, hogy ne a nemzetek szövetségében bizakodjunk, hanem saját hatalmas kezünkben és kinyújtott karunkban!»

Tovább azonban nem akarunk foglalkozni ennek az álomnak a részleteivel. Soha ugyanis képtelembb utópiát nem rajzoltak ennél a megjövendőlt világnál, melyben alig volna valami félig-meddig biztonságban a nagyon gondosan fedezett és elrejtett főhadiszálláson kívül s amelyben megszámlálhatatlan repülő szakadatlanul bombázná a hadviselő országokat, nagy hadseregek pedig széles vonalban sorakoztatott tank-rendszerű szállító alkalmatosságokkal gördülnének előre-hátra s a földi mezőket véres iszappá változtatnák. Ilyen dolgok számára a világnak nem maradt ereje és akarata. Tábornokoktól, akik nem tudják előre látni a tankokat, nem lehet várni, hogy előre lássák és megértsék a világ csődjét ; még kevésbbé tudják megérteni a katonai műveleteknek a kö-

¹ Zsoltárok könyve, 136.

zönséges emberek ingadozó hangulatában jelentkező korlátait. Nyilvánvalóan az United Service Institutionnak a katonai tekintélyei még azt sem tudták, hogy a háború úgy éri el a célját, ha bizonyos lelkiállapotot idéz elő az ellenségnél s ha bizonyos lelkiállapot támogatja. Sir Louis számításainak legfontosabb elhanyagolt tényezője az, hogy nincs egyetlen nép, amely hajlandó volna állani az általa tervezett háborút, nincs egyetlen nép, még a mai győzők oldalán sem. Észak-Franciaország, Anglia délkeleti és Olaszország északi része megtanulták, hogy a «legközelebbi háborúban» a győztes épen úgy ki lesz téve a bombázásnak és pusztulásnak, mint a legyőzött. Jöhet egy olyan korszak, melyben a háborúktól meggyötört nép nem tesz különbséget katonai urak között ezen vagy azon az oldalon s úgy támad rájuk, mint az emberiség közös ellenségeire. Az 1914—18. évi háború a nyugati népek katonai erőfeszítésének a legmagasabb foka volt, melyet azért küzdöttek, még pedig jól küzdöttek végig, mert azt hitték, hogy azért harcolnak, hogy véget vessenek a háborúnak. A német imperializmus, a közoktatásnak szervezett befolyásolásával és szoros szövetségben a hódító kommercializmussal, vereséget szenvedett és megszűnt. Nagybritannia, Franciaország és Olaszország militarizmusa és imperializmusa, ha összehasonlításal élünk, viszonylag gyenge, züllött és züllesztő formában élték túl a háborút. Csökevények, melyek megmaradtak a nagy háború után. Elvesztették a meggyőző erejüket. Még megvannak, egyszerűen, mert hiányzik a képesség, mely végezne velük. Nincs kormány Európában, mely ugyanolyan

mértékben tudná népét besorozni és a lőszer-
gyárakba vinni, mint 1914—18-ban történt. A vi-
lágunk még nagyon gyenge és erőtlen, de háborús
láza már elmúlt. Hőmérséklete a normális alatt
van. Hosszú időre alig hihető, hogy ismét úrrá
legyen rajta a háborús láz. A háború előfeltételei-
ben beállott változások sokkal mélyebbek, mint
a Sir Louis Jacksonhoz hasonló katonai tekinté-
lyek elképzelik.¹

¹ Még egy másik utalás a kedves álmokra, melyek
a katonai agyvelőket foglalkoztatják. Az idézet Fuller-
nek nemrégiben megjelent könyvéből való: *Tanks in
the Great War*. Fuller ezredes nem osztja azt a tan-
kokkal szemben megnyilatkozó ellenszenvet, mely
jellemző a régebbi típusú katonákra. A legközelebbi
háborúról a következőket jósolja: «Gyorsan mozgó
tankok, több tonnára rúgó gáztömeggel, törnek be az
ellenség határán s minden élőlényt elpusztítanak a
mezőkön, farmokon, falvakban és városokban egy-
aránt. Mialatt ezek elsöprik az életet a határ mentén,
nagy repülőgép-flották támadják meg az ellenség
ipari és közigazgatási központjait. Mindezek a táma-
dások elsősorban nem az ellenség hadereje, hanem
polgári lakossága ellen irányulnak, hogy rákényszer-
ítsék a támadó akaratának az elfogadását».

A modern háború igazi jelentőségének megítélésére
jó és megfontolt könyv Philip Gibbsnak már két
ízben idézett munkája: *Realities of War*.

XV. A VILÁG LELKIÁLLAPOTA 1920-BAN.

A nagy katasztrófának ez a vázlatos ismertetése nem volna teljes, ha legalább néhány szóval nem adnánk számot arról a lelkiállapotról, melyben befejezése hagyta az emberiséget. Fajunk története az utolsó néhány ezredév folyamán nem egyéb a lelkiállapotok fejlődésénél, váltakozó egymásutánjánál s a belőlük származó cselekvéseknél. Az emberi történelem lényegében eszmék története és a háborúnak borzalmas tapasztalatai e tekintetben korszakalkotó jelentőségűek. A lefolyt hat esztendő alatt a megszokott gondolatoknak, előítéleteknek és szellemi korlátoknak összeomlása példátlanul áll a történelemben. Soha azelőtt nem volt eset ekkora és ilyen általános lelki eltávolodásra megszokott és elfogadott dolgoktól. Soha azelőtt az emberiség ily nyíltan nem került szemtől-szembe közös érdekével és közös sorsával. Jóformán még alig kezdjük felérzékelni, hogy a háború előtti világ mennyiben ért véget örökre és mennyiben kezdődött teljesen új világ. Csak kevesen kezdték közülünk mérlegelni a tulajdon lelkükben végbement változást.

De egészben véve, a mozgó erőknek és gondolatoknak nagy örvénylése és visszaáramlása mellett is, észlelni lehet a haladást a kollektív szükséglet felismerése és az egész emberiségre ki-

terjedő kollektív erő kifejtés lehetősége irányában. A halál, pusztulás, éhség és betegség lettek úrrá napjainkon ; a világ tele van testi szenvedésekkel, de mutatkozik a szellemi ébredés, mely hivatva lesz, hogy szembeszálljon velük.

Anyagiakat illetőleg ma az 1913. év, legalább az európaiak szemében, a csodálatos és elérhetetlen bőség esztendejének tűnik fel. De egyúttal a nagy társadalmi elégedetlenségnek, romlásnak, bűnnek s a gazdag és szabad osztályok részéről a kicsapongó élvezet-hajhászásnak volt az esztendeje. A nagy háború szemmel láthatólag közeledett, de a megértés és akarat egyaránt hiányzott az elhárítására ; az előkelő és túlfinomodott körök kerengtek a néger táncok hangjaira s az ideoz nemzedék még a világháborút is hajlandó volt új és mindent felülmúló izgató szórakozás gyanánt üdvözölni. A háború nem látszott valószínűnek ezen idők lelkiállapotában ; egyáltalán semmi sem látszott valószínűnek ezen idők lelkiállapotában. Elveszett vagy megfakult hitnek volt a világa. Még a virágzó nacionalizmusokban és imperializmusokban sem hitt, melyek zászlójukat lobogtatták s a fél világot betöltötték nagy hadseregeiknek csillogás-villogásával. De ezeknek a jelenségeknek a formájában nyilvánult meg, mert ezek nagyon szórakoztató módon dübörögtek és csillogtak és szenzációs eshetőségeket ígértek. A háború katasztrófája nem volt szükség nélküli szerencsétlenség ; szükségszerű beteljesedése volt a zavaros áramlású időknek. Lehetséges, hogy csak a katasztrófa révén következhetik be az emberi gondolkodásnak és akarásnak az új korszaka.

1920-nak a megkomolyodott világa kezdi felismerni annak az igazságát, hogy vannak keresésre érdemes valóságok és nem tűrhető vétkek. A kor-nak komor leckéje emberek százmillióinak lelki hátterét változtatta és változtatja meg. A gyászból, közös szenvedések és jóvá nem tehető kölcsönös sérelmek gyászából a testvériség érzése árad szét és erősödik világszerte. A gonosz-ságnak kétségtelenül vannak még nagy ellenható erői, vad hajsza a gazdagságnak csökkenő feleslege után s a megoszlásnak és gyűlöletnek a propagandája, de már halványodó propagandája. Mindamellett az uralkodó jelenség az új egészség-nek a kezdete...

Milyen csodás és mozgalmas képet tár manapság elénk a fajunk! Ha módunkban volna, hogy egy jobbkéznek a használatára egy főben sűrithet-nénk össze ezer regényírónak, színműírónak, élet-rajzírónak az alkotó tehetségét és ezer történet-nek a lényegét, hogy visszaadhassuk ennek a látványnak a szüntelenül kalandos sokféleségét s ugyanakkor állandóan erősödő egységét! Minden-felé látjuk, misztikus egyéni különbségekkel if-jakká serdülni a gyermekeket s a szerelemnek, vágnak, érdeklődésnek, szenvedélyes ösztönök-nek, vetélkedéseknek a kölcsönhatásait. Amint a föld a sötétségből ismét a világosság felé fordul, a milliók fáradtsággal, aggodalommal, apró elég-tételekkel, apró bánatokkal, vetélkedésekkel, hara-gokkal, nagylelkűségekkel teli új napra ébrednek. A trópusoktól a legsivárabb északig a kakasok kukorékolva üdvözik a hajnalnak növekvő sze-gélyét. A korai munkás foglalkozása után siet, a róka és a tolvaj hazafelé surran, a csavargó merev

lábát nyújtóztatja a szénaboglya alatt és éberén felugrik, mielőtt a gazdának az emberei meglepnék, a szántó-vető már a mezőn van lovával, a tanyák kemencéiben ég a tűz és zümmög a fazék. Az órák melegszenek s amint a nap előrehalad, a zsúfolt vonatok találkoznak a városi központokban, a forgalom sűrűsödik az utcákon, a reggeliző asztal a gazdag lakásokban megterül, a tanár megkezdí előadását s a boltossegédek üdvözik első vevőiket... Külsőleg ez a világ nagyon hasonlít a háború előttihez. És mégis mélységesen különbözik tőle. Az elkerülhetetlen megszokásnak az érzése, mely hat esztendő előtt rabságban tartotta a világot, megszűnt. De vele együtt megszűnt a megszokott biztonságnak az érzése is. A világ — legalább egy időre — nagy veszedelmek és nagy vágyakozások közé sodródott. Mindezek a lelkek, a lelkeknek ez a megszámlálhatatlan sokasága, sokkal készségesebbek az együttműködés, kötelesség és együvé tartozás új eszméinek a befogadására, mint bármikor azelőtt. A köztudat elítélte a régi zürzavaros és megoszlott világot; ideiglenesen még él ugyan, de már egy nagy és még ki sem számítható változásnak az ítélete alatt.

A száz meg száz millió emberi lénynek mindegyike valamelyes formában keresi a boldogságot, összetett és összeütköző hatóerők mozgatják, szokások vezérlik, aljas vágyak, végnélküli sugalmazások, szenvedélyek és rokonérzések, bizonytalan és túlhevült eszmék ide-oda ingatják. Mindegyik egyaránt képes kegyetlenségekre és nemes hevülésekre, kétségbeesésre, önfeláldozásra és önmagáról is megfélelkező erőfeszítésre. Mindnyájan fe-

lejtenek; a fáradságtól mindnyájan elernyednek s megfelelő nyomás alatt megrettennek, elaljasodnak és tehetetlenekké válnak. A hiúság örülete valamennyiüket esztelenségekbe sodorja. Egyikük sem kizárólag nemes, kizárólag megbízható vagy kizárólag állhatatos és egyikük sem kizárólag gonosz. Mindegyikük lehet szerencsétlen, mindegyikük érezhet csalódást és önvádat. Nincs közöttük, aki néha ne könnyezett volna. Mindegyikükben megvan az istenségnek a szikrája. Az önzésnek a kísértései mellett is homályosan mindegyik tudatában van valami közösségnek, ami egységbe kapcsolhatja össze végtelen sokféleségünket. És mindegyikük ezt sokkal erősebben érzi, mint 1913-ban. Világszerte terjed annak a felismerése, hogy nem lehet igazán biztos egyéni élet becsületes egyetemes élet nélkül. Világszerte növekszik az a meggyőződés, hogy a dolgoknak a jelen állását meg lehet változtatni, meg lehet javítani és jelen bajaink lényükben nem szükségképeniek. Növekvő bizonyossággal látjuk, hogy az életünk nyugtalan, sötét és sivár, mert még nincsen az egész világra kiterjedő törvény, nincs biztos igazság. De az egész világra kiterjedő törvény és az egész világra kiterjedő igazság nem teljesen elérhetetlen. Ma ezt már sokkal többen belátják, mint bármely megelőző korszakban. Valamely szükségletnek a felismerése pedig már a félutat jelenti a megvalósulása felé. Ezt a törekvést egy új rend felé, az ellenszegülést a régi irányban való sodródással szemben, nyugtalanságnak nevezzük, de talán inkább a remény az, amely nyugtalanságban tartja a világot.

A kérdések tömege merül fel e szemlélődések

közepette. Mi a mozgató erejük mindezeknek az új és szélesebb rendre irányuló vágyódásoknak? Milyen irányító erőkkal kell ezeknek a zsibongó millióknak találkozniok? Milyen véletlenek és álnok ösztönzések leselkedhetnek útjokban és szedhetik rá őket? A történelemnek az a fejezete, mely azt mondja el, hogy a kereszténység egy része miként szakadt szét külön nagyhatalmakra s hogy az ebből származott féktelen nemzeti és egyéni önzés miként csúcsosodott ki világkatasztrófában, véget ért. Vajjon mi lesz a történelemnek a következő fejezete?

TARTALOM.

	Oldal
Előszó	5
I. A fegyveres béke a háború előtt	9
II. Az imperializmus Németországban	13
III. Az imperialista szellem Nagybritanniában	27
IV. Az imperializmus Franciaországban, Olaszországban és a Balkánon	42
V. Oroszország, mint nagy monarchia.....	46
VI. Az Egyesült-Államok és az imperiális gondolat	48
VII. A nagy háború közvetlen okai	56
VIII. A nagy háború eseményei 1917-ig	65
IX. A nagy háború Oroszország összeomlásától a fegyverszünetig	83
X. Politikai, társadalmi és gazdasági felbomlás a háború következtében.....	94
XI. Wilson és a versaillesi béke problémái .	111
XII. A nemzetek szövetségének rövid vázlata..	135
XIII. A békeszerződések főbb intézkedései ...	140
XIV. Jövendölések a legközelebbi háborúról ...	146
XV. A világ lelkiállapota 1920-ban	154

Magyar Tudományos Akadémia

Könyvtára

1809 / 1952 sz.

